

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti Intézet
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

ZÁRTKERTI TERÜLETEK TÁJVÉDELMI SZEMPONTÚ ELEMZÉSE

ALBICZ KINGA

Témavezető: Hubayné Dr. Horváth Nóra Krisztina
PhD egyetemi docens

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Budapest, 2025

A doktori iskola

megnevezése: Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: Agrárműszaki

vezetője: Dr. Bozó László

Meteorológus, egyetemi tanár, CSc

Témavezető(k): Hubayné Dr. Horváth Nóra Krisztina

Táj- és kertépítész, egyetemi docens, PhD

MATE, Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti Intézet

Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

*Zártkertnek hívják, pedig nincs kerítés
A ház körül. ...
A dzsentrí, aki voltam, aki voltál,
A déli lomb alatt heverve nézte,
A művelt földből hogy lesz műveletlen, ...
A maggal együtt tűnt el a tudás
A mély barázdák emlékezetéből, ...
Azóta nincs szüret a homokon, ...
Itt összeér az Erdő és a Puszta:
Egyik sem tudja, mit kezdjen magával; ...Béke van.*

(Térey János: Zártkertek)

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELVETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA.....	7
2. CÉLKITŰZÉS, KUTATÓI KÉRDÉSEK.....	12
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	14
3.1. A kutatás struktúrája, az értekezés szerkezeti felépítése	14
3.2. A kutatás anyaga.....	16
3.2.1. A mintaterület bemutatása és kiválasztásának indoklása.....	16
3.2.2. Felhasznált adatállományok, alaptérképek	18
3.3. A kutatás módszerei.....	20
3.3.1. Térinformatikai elemzések.....	20
3.3.2. Statisztikai elemzés	20
3.3.3. Helyszíni bejárások, terepi felmérések	21
3.3.4. Interjúkészítés	22
3.4. A témához kapcsolódó, értekezésben használt fogalmak értelmezése	23
4. A ZÁRTKERTEKKEL KAPCSOLATOS FOGALMAK ÉS SZAKIRODALMAK ÁTTEKINTÉSE	24
4.1. Nemzetközi kitekintés: kiskertek Európában és kiskert mozgalmak	24
4.1.1. Kiskertek kialakulása, kiskert mozgalmak Nyugat-Európában	24
4.1.2. Kiskertek kialakulása, kiskert mozgalmak Közép-Európában	30
4.1.3. Nyugat- és közép-európai kiskert mozgalmak összehasonlító elemzése.....	32
4.2. Kertek és kertmozgalom Magyarországon	38
4.2.1. A szőlőművelés és kertkultúra gyökerei Magyarországon	38
4.2.2. A kert fogalma a különböző történelmi korszakokban	38
4.2.3. A kert és kertmozgalom kialakulása Magyarországon	39
4.2.4. A zártkert fogalom kialakulásának történelmi előzményei a 14. században	40
4.2.5. A zártkert fogalom tartalma a jogszabályváltozások tükrében	42
4.3. A zártkert kutatások áttekintése, értékelése.....	43
4.3.1. Zártkertekkel kapcsolatos kutatások áttekintése, értékelése	43
4.3.2. Interjúk zártkert kutatókkal.....	45
5. A ZÁRTKERTEK MAGYARORSZÁGON - HELYZETFELTÁRÁS.....	51
5.1. Zártkertek országos bemutatása, elhelyezkedése, jellemzői	51
5.2. Zártkertek átalakulása, tendenciák, a zártkert, mint átmeneti tér fogalma	52
6. A ZÁRTKERTEK FÖLDHASZNÁLAT-VÁLTOZÁS ELEMZÉSE	54

6.1. A zártkertek földhasználat-változás elemzésének eredményei a mintaterületen.....	54
6.2. Zártkertek földhasználati átalakulását befolyásoló adottságok, tényezők.....	58
6.2.1. Lejtőkategória hatása a zártkertek átalakulására, meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései.....	60
6.2.2. Zártkertek településhez való kapcsolódásának és a földhasználat-változásainak összefüggései	65
6.2.3. A zártkert-átalakulás mértékének összefüggései az agglomerációval	67
6.2.4 A zártkert-átalakulás mértékének összefüggései a településmagtól mért távolsággal..	68
6.2.5. A zártkerti területek településrendezési szabályozási környezete	70
7. A ZÁRTKERTEK TÁJVÉDELMI SZEMPONTÚ ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI	77
7.1. Zártkertek tájtörténeti vonatkozásai, a szőlős-/gyümölcsös-kerti eredet elemzése.....	79
7.2. Zártkerti területek természetvédelmi szempontú jelentősége.....	83
7.2.1. Zártkerteket érintő természet- és tájvédelmi jelentőségű területek országos elemzése	84
7.2.2. A mintaterületet érintő természet- és tájvédelmi jelentőségű területek elemzése	84
7.2.3. Helyi jelentőségű természetvédelmi területként védett zártkertek (mintaterületi elemzés) eredménye.....	88
7.2.4. Zártkerti területek természeti értékei, előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatfajok	91
7.3. Zártkertek szerepe a kulturális örökség, egyedi tájértékek megőrzésében.....	94
7.3.1. Zártkerti területek egyedi tájértékei - országos elemzés eredménye	96
7.3.2. Zártkerti területek egyedi tájértékei - mintaterületi elemzés eredményei.....	100
7.4. Zártkerti területek tájképi jelentősége	103
7.4.1. Tájképvédelmi terület övezete általi érintett zártkertek.....	104
8. EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA, TÉZISEK	110
9. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK	113
Összegzés	117
Summary	120
10. Forrásjegyzék	123
11. Jegyzékek	136
11.1. Ábrajegyzék	136
11.2. Táblázat jegyzék.....	137
12. Mellékletek	140
12.1. Melléklet jegyzék	140
1. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett állatfajok jegyzéke.....	143

2. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett növényfajok jegyzéke	147
3. melléklet: Statisztikai (SPSS) keresztábla elemzések táblázatai	149
4. melléklet: Védett és egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kijelölés alatt álló zártkerti tömbök megoszlása.....	153
5. melléklet: Egyedi tájértékek típusok szerinti megoszlása és egy négyzetkilométerre eső darabszáma a zártkertek területén a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján (saját szerkesztésű táblázat)	155
6. melléklet: Térképes mellékletek, eredménytérképek	156
7. melléklet: Interjúkérdések	172
13. Fogalomtár	174
14. Köszönetnyilvánítás	178

1. BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELVETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

A zártkerti területek kialakulása, kialakítása az 1950-’60-as évek agrárpolitikájának termékeként keletkezett a szövetkezesítésből kimaradt, kertként művelt területekből, másrészt a javuló gazdasági-társadalmi környezet révén részben természetes igényként jelent meg a különböző társadalmi rétegek együttes nyomására (olcsó hétfégi telek biztosítása). A szinte ugrásszerű végleges és részleges kiköltözési folyamat miatt, az újonnan létrejött jogi kategória, a zártkert, a táj részben mezőgazdasági, illetve üdülési célú vetülete, az egyes tájegységek tájalakító tényezőjévé vált.

Napjainkban a zártkertek a települések szerves részeként fontos tartalékterületeket képeznek (BAZSÓNÉ 2017), amelyekre kétirányú folyamat hat; egyrészt a zártkerti területek teret biztosítanak a lakóövezeti terjeszkedés (*urban sprawl*) számára, másrészt pufferterületként hozzájárulhatnak a települések jövőbeni ökológiai fenntarthatóságához (KOTSIS et al. 2022). A települési peremterületek változása, mind tájképileg, mind funkcionálisan számos konfliktus forrása a település és táj egymásra hatásának viszonyában (TIMÁR-BAUKÓ 1999, VASÁRUS 2022). Magyarországon a zártkert fogalma elsőként 1959-ben jelent meg a jogalkotásban a *mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításáról szóló 1959. évi 24. törvényerejű rendeletben*. A törvény végrehajtási rendelete (16/1959. (V. 30.) FM r.) meghatározta a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmatlan területeket, mint **zártkert**: „A jelen rendelet végrehajtása szempontjából zártkertnek kell tekinteni a kertszerűen művelt, kisebb parcellákra tagolt olyan területet (veteményeskert, kenderföld, szőlős-gyümölcsöskertstb.), amely háztáji gazdaság céljára alkalmas.”

Az egyre szűkösebbé váló táj a volt zártkerti területek átalakulását okozta. A többnyire lakó- vagy gazdasági-, ipari célú beépítése, nemcsak a táj esztétikai változását eredményezi, de egyben veszélyezteti a mezőgazdasági-természeti erőforrások diverzitását is (LAPOSA 1982, PÁDÁRNÉ, TÖRŐ 2017). A települési tér növekedésével párhuzamosan a zártkerti területek csökkenése, illetve a funkcióik átalakulása, haszonkertként történő művelésük felhagyása tapasztalható, amely folyamat Magyarországon a rendszerváltozás óta, a gazdasági és társadalmi változások hatásaként a mai napig tart (ALBICZ-HUBAYNÉ 2022, KOTSIS et al. 2022, VIGVÁRI 2022).

Napjainkban a zártkertek szabályozásának nehézségei, az önkormányzatok túlsorduló feladatai, eszközhiánya és a külterületek egyre nagyobb mértékű belterületbe vonása miatt, a zártkertek megtépázott, nagyrészt tisztázatlan funkciójú területekké váltak. Funkciójuk (újra)definiálása, fenntartása, értékeik megőrzése a modern településtervezés és a települési önkormányzatok komoly tájvédelmi kihívásai közé tartozik, ez teszi a témaválasztást aktuálissá (KOTSIS et al. 2022).

Az 1960-as évektől Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is megindult egy hasonló folyamat a nagyvárosok környékén, a szuburbanizáció részeként, mint *rekreációs szuburbanizáció*

(TIMÁR 1993). A nagyvárosokból nagy számban kiköltözők aránya mutatja a kor igényét a magántulajdonú zöldfelületek, kertek használatára, lakhatási, élelmiszertermelési és rekreációs célokra egyaránt.

Számos Közép-Európai nagyváros peremén meghatározó tájképi elemek a kiskertes kolóniák, amelyeket ma már legnagyobb részt lakott területek öveznek (pl. Schrebergarten kertek, osztrák és svájci kiskerti telepek) (BAZSÓNÉ 2018).

Magyarországon 1973 végéig mintegy 189.015 ha zártkerti terület rendezésére került sor bel- és zártkerti területeken a második országos zártkert-rendezés keretében (KOTSIS et al. 2022). Nagy változást hozott az 1968. évi MÉM–ÉVM zártkerti rendelet¹, mely lehetővé tette a zártkertekben hétvégi házak és kerti szerszámoskamrák építését. Ennek hatására a beépítések ellenőrizhetetlenné váltak, mivel a törvény csak bejelentési kötelezettséget ír elő, de a meghatározott, legfeljebb 30 és 12 m² beépíthetőséget nem ellenőrzi. A folyamat eredményeképpen az üdülőterületek környékén szükségessé vált a területek átminősítése, mely többek között a Balaton északi partján és a Dunakanyar üdülő területeinek beépítései révén nem megkerülhető tájalakító tényezővé vált.

A települések peremterületeinek változása számos konfliktust idézett elő, mely részben gazdasági-társadalmi, másrészt táji-természeti.

A zártkertek kialakítása a rendszerváltásig tartott, mely az önkormányzatokra egyre szövevényesebb feladatokat és terheket rótt, részben a tervezés hiányosságai, részben a zártkerti területek folyamatban lévő átminősítési eljárásai (lakó- vagy üdülőövezetté) miatt (BAZSÓNÉ 2018).

A *termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény* a zártkerti besorolást hatályon kívül helyezte, külterületté vált, ezzel megszűnt a jogi lehetőség új zártkerti területek kijelölésére (KOTSIS et al. 2022).

Napjainkig tart a zártkertek művelés alóli kivett kategóriába történő átminősítése. A *termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény* értelmében a nem átminősített zártkerti területek (ha az átminősítés 2017. dec. 31.-ig nem történt meg), művelési ág szerinti hasznosítási kötelezettség alá esnek.

Az *ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény 3§-a* meghatározza, hogy a korábban zártkertként nyilvántartott területek a *különleges külterületi* egység elnevezést kapják. A kutatásban a fenti törvény alapján, mint fekvési kategória használok a zártkert fogalmát (jelenleg különleges külterület – kkt-zártkert).

A kutatási téma aktualitását egyfelől a **zártkerti területek** napjainkban észlelhető, fokozódó **problematikája** indokolja. A szakirodalmi elemzés során fellelt zártkertekkel kapcsolatos kutatások (BAZSÓNÉ 2018, CSIRSZKI 2018, 2019, CSORDÁS 1993, 2021, CSURGÓ 2013, KOTSIS et al. 2022, CROS KÁRPÁTI et al. 2004, PÓCSI 2009, 2012, 2014, VASÁRUS 2016, 2018, VIGVÁRI 2022, 2023) mindeddig nem, vagy csak részben (pl. LAPOSA 1982, 1988, 2020 és TÖRŐ 2017 kutatásai) érintették ezen területek tájvédelemben betöltött szerepét, és

¹<http://>

értékközpontú megközelítést. **Az egykori zártkertek természet- és tájvédelmi, illetve kultúrtörténeti szerepét és jelentőségét átfogó kutatásom ezt a hiányt kívánja pótolni térinformatikai, statisztikai módszerek alkalmazásával.** A zártkertek részletes – és a kutatás szempontjából releváns – problémakörét alább részletezem.

1. **Lakhatási, társadalmi probléma:** A nyolcvanas-, kilencvenes évek gazdasági és társadalmi változásainak hatására a zártkerti övezetekben megjelent és – elsősorban a nagyvárosok közelében – fokozatosan elterjedt az életvitelszerű helyben lakás. (VIGVÁRI 2022)

Terepi tapasztalataim alapján jó példák erre Biatorbágy, Solymár és Pilisvörösvár külterületei. Mindez annak ellenére történt meg, hogy mind a zártkertekre vonatkozó építési előírások, mind a rendelkezésre álló infrastruktúra ezt kontraindikálta (pl. OTÉK). A kiköltözési folyamatot a 2000-es évek óta kialakult és egyre mélyülő lakhatási válság, és az ingatlanárak területi differenciálódása tovább erősítette. Nagyon sok családnak még most is a zártkerti ingatlan vásárlása, toldozgatása-foltozgatása az egyetlen reális lehetőség, hogy saját ingatlanhoz jussanak.

2. **Funkcióvesztés problematikája:** A zártkertek a kialakításuk óta eltelt időszakban erőteljes funkció változáson mentek keresztül; egy részükön **fennmaradt a hagyományos kiskerti gazdálkodás**, más részük **települési belterületté, gyepekké, vagy felhagyott, erdősödő területekké** váltak. Az utóbbi években egyre fokozódó folyamatként megjelenik a felhagyás, mely során az addig művelt mezőgazdasági területek helyét átmeneti cserjés területek, természetes gyepek foglalják el.

A zártkertek **művelési ág-váltása során** a szántó, gyeper, szőlő, gyümölcsös művelési ágak között történik változás, vagy kivonják a művelés alól. (VASZÓCSIK et al. 2016). A több, mint 6500 zártkerti folt CORINE LandCover felszínborítási adatait elemezve (1990-2012) egyre növekvő mértékű művelési ág-váltás trendet mutat, amely a zártkertek egyre gyorsuló mértékű átalakulását jelenti.

A legtöbb zártkert területhasználata Észak-kelet Magyarországon változott, de a teljes használat váltás, funkció átalakulás elsősorban Budapest és a vidéki nagyvárosok környékén jellemző (VASZÓCSIK et al. 2016). Mindezen változások többek között számos természetvédelmi és tájképi problémához vezetnek.

3. **Tájkép megváltozásának problematikája:** A zártkertek nyaraló- és lakövezetté alakulása, az eredeti konyhakerti és gyümölcsstermesztő funkció megszűnése maradandó és/vagy hosszútávú **változást okoz a tájban, tájképben, táj karakterében.** A korábban művelt szőlős-, gyümölcsöskertek helyén beépítések, belterületként funkcionáló üdülő- vagy lakóövezetek jöttek létre. A **Balaton-felvidéki szőlőhegyeken** már évtizedek óta fennáll a tájkép degradációjának folyamata a szükségesnél nagyobb mértékű beépítések és a szőlőhegyre való tartós költözési hullám eredményeként (LAPOSA 1982, 1988). A fenti folyamatok ellensúlyozására részben a *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének elfogadásáról és a Balatoni Területrendezési Szabályzat megállapításáról szóló 2000. évi CXII. törvény* (BKÜTrT), illetve a

*Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény (MATrt) releváns paragrafusai*² a mérvadók. Ugyanakkor a zártkertek hagyományos látványának megőrzése és a szőlőtermesztés hagyományainak fenntartása egyre nehezebb. A **tájképi jelentőségű területek** fokozottan vannak kitéve a belterületbe vonás és beépítés veszélyének, így legérzékenyebbek a szőlőterületek csökkenése és tájképi értékvesztés tekintetében. (pl. Esztergom szőlőterületei esetében is)

Az **értékvesztés** másik oka lehet a kiskertes szőlőművelésről a nagytáblás monokultúrára történő átállás, amikor több kisebb földrészlet összevonásakor sérül a táj hagyományos karaktere, tájértékek tűnnek el (pl. idős faegyedek, gyümölcsfák, népi présházak, támfalak).

Ilyen pl. a Somló-hegyen tapasztalt szőlőhegyi táj karakterének megváltozása is.

1. ábra: Új telepítésű nagyüzemi szőlőművelés Somló-hegyen

2. ábra: Zöld gyík nősténye (*Lacerta viridis*) a bazalt támfalon (2024)

A művelés nélküli, magukra hagyott szőlőhegyek is értékvesztésen mennek keresztül. Az ember formálta kultúrtáj “visszavadul”, a felhagyott kertek, gyümölcsök helyét (gyakran degradált) erdők vagy cserjések veszik át. A hegylábi részek erdősülnek, gyakori az inváziós növényfajok térnyerése.

² BKÜTrT III. fejezet A Balatoni területrendezési szabályzat megállapítása

MATrt Első rész - Általános rendelkezések, I. fejezet - Alapvető rendelkezések, 3. Értelmező rendelkezések 4§

- 4. Épített örökség pusztulása, természeti-kulturális táji értékek megszűnése:** A 4-es pontban taglalt folyamattal összefüggésben az **épített örökségeink** (népi/paraszi gazdálkodás épített öröksége, prэшázak, pincék) **pusztulása, eltűnése fokozott veszélyeztető tényező.**

A szőlőhegyi zártkertek tulajdonosai a szőlőtőkék kivágásával, majd gyakran a prэшázak elbontásával alakítják ki a szükséges teret a modern nyaralóknak, vagy a felhagyott zártkertek gazdátlan épületei, sorsukra hagyva, tönkremennek.

- 5. Természetvédelmi problematika:** Az emberi használat intenzitásának növekedésével párhuzamosan (üdülő- vagy lakó funkcióval rendelkező kertek számának növekedése) csökken a biodiverzitás. Gyakran a bolygatott területeken élő, szaporodó vagy fészkelő védett és fokozottan védett állatfajok áttelepülnek más helyszínekre, ha megtalálják a számukra szükséges feltételeket, de sokszor egyszerűen eltűnnek.

A természetvédelmi oltalom alá eső területeken és/vagy a településtervek által korlátozott beépítésekre vonatkozó szabályozás ellenére is a zöldfelületek folyamatos csökkenése tapasztalható. A szőlő helyett gyakran idegenhonos dísznövényeket telepítenek a kertekbe, mely megzavarja a szőlőhegy sajátos ökológiai egyensúlyát.

- 6. Jogi, szabályozási problematika:** A zártkertekre vonatkozó korábbi jogszabályok kikapukat hagytak a terület beépíthetőségének szabályozásában. A jelenleg hatályos *országos településrendezési és építési követelményekről* szóló 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet (OTÉK) 2016. VI. 13-i módosítása 10%-os beépíthetőséget tesz lehetővé a mezőgazdasági területeken, mely a korábban megengedett beépíthetőség háromszorosa. A zártkerti övezetek az OTÉK-ban foglaltak szerint megszűntek, helyette *kertes mezőgazdasági (Mk)* terület besorolást kapnak, így a mezőgazdasági területre (mely beépítésre nem szánt területfelhasználási egység) vonatkozó szabályozás érvényes rájuk. A fenti rendelet lehetővé tette, hogy mezőgazdasági területen is megjelenhessenek nagy alapterületű lakóépületek. Az OTÉK 2024.12.31-től hatályát veszti, helyette a *településrendezési és építési követelmények alapszabályzatáról* szóló 280/2024. (IX. 30.) Korm. rendelet (TÉKA) lép életbe.

2. CÉLKITŰZÉS, KUTATÓI KÉRDÉSEK

Disszertációmban a zártkerti területek tájvédelmi szempontú elemzésével a zártkerti értékek megőrzésének fontosságára és veszélyeztettségére kívánom felhívni a figyelmet, eredményeimmel hozzájárulva a zártkertek sorsával kapcsolatos stratégiai, szakmapolitikai, valamint településrendezési döntések szakmai megalapozásához.

Kutatásom céljai között szerepel **a zártkertekben a földhasználati átalakulás tendenciáinak és azok okainak feltárása** a kialakításuk (az 1960-as évek) óta eltelt időszaktól napjainkig.

A kutatás további célja megállapítani, hogy a **megismert földhasználati átalakulási irányok és tendenciák mentén a zártkerti területek funkcionális és területi változásai összefüggésbe hozhatók-e a zártkertekben található értékek jelenlétével, típusával, illetve, milyen összefüggés, kapcsolat van köztük.** Keresem a választ arra, hogy zártkerti értékek (pl. kedvező tájképi adottságok) jelenléte az átalakulást segítő, vagy gátló tulajdonság-e.

Az 1. táblázatban foglaltam össze azon kutatói kérdéseket, amelyekre országos és/vagy mintaterületi szinten végzett elemzésekkel keresem a választ.

1. táblázat: Kutatói kérdések témák szerint a vizsgálati szintek jelölésével

KUTATÓI KÉRDÉSEK	VIZSGÁLATI SZINT	
	Országos	Minta-területi
Zártkerti területek földhasználati átalakulása		
1. Hogyan változtak a mintaterület zártkertjei területhasználati funkciójukban és területi kiterjedésükben a kialakulásuktól napjainkig? A területhasználati átalakulás milyen irányú?	x	x
2. Milyen tényezők vezettek a területhasználat átalakulásához?		x
<i>Jogszabályi keretek, mint az átalakulás mozgatórugói</i>		
3. Milyen településrendezési szabályozási környezet figyelhető meg a mintaterület zártkertjein? Mennyire befolyásolják a jogszabályi keretek a zártkerti területek átalakulását, fennmaradását?		x
<i>Zártkertek földhasználati átalakulását befolyásoló adottságok, tényezők</i>		
4. Milyen lejtőkategória jellemző a mintaterület zártkerti foltjain? Hogyan befolyásolja a zártkerti területek meredeksége azok átalakulási folyamatait?		x
5. A zártkerti területek milyen jellemző távolságra helyezkednek el a településmagtól ? Hogyan alakítja ez a tulajdonság a területhasználati funkciók átalakulását?		x
6. A zártkerti területek települési belterülethez való kapcsolódásának milyen hatása van a zártkerti funkciók átalakulásában?		x
7. Miként befolyásolja a zártkertek átalakulási folyamatait esetleges agglomerációs helyzetük/elhelyezkedésük ?		x
<i>Zártkerti területek tájvédelmi szempontú elemzése</i>		
8. Hol vannak jelen a zártkerti területeken hagyományos szőlő- és gyümölcsstermesztő történeti tájhasználatok? Befolyásolja-e a szőlős- és gyümölcsöskerti eredet a zártkertek értékességét és átalakulási folyamatait?		x
9. A zártkertek mekkora hányada élvez oltalmat tájvédelmi vagy természetvédelmi jelentőségű területként ? Hogyan oszlik meg a védett zártkertek kiterjedése és darabszáma az egyes védettségi kategóriák között?	x	x
10. Milyen védett állat- és növényfajok előfordulása jellemzi a zártkerti területeket?		x
11. Milyen mértékben jellemző az egyedi tájértékek jelenléte a zártkerti területeken? Milyen típusú egyedi tájértékek vannak jelen a zártkerti területeken?	x	x
12. Milyen mértékben érintik tájképvédelmi területek a zártkerteket?	x	x
13. Jellemző-e az ökoturisztikai vonzerő a zártkerti területek esetében? Tükrözik-e a zártkerteket érintő turista útvonalak a zártkertek tájképi jelentőségét és ökoturisztikai vonzerejét?	x	x

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

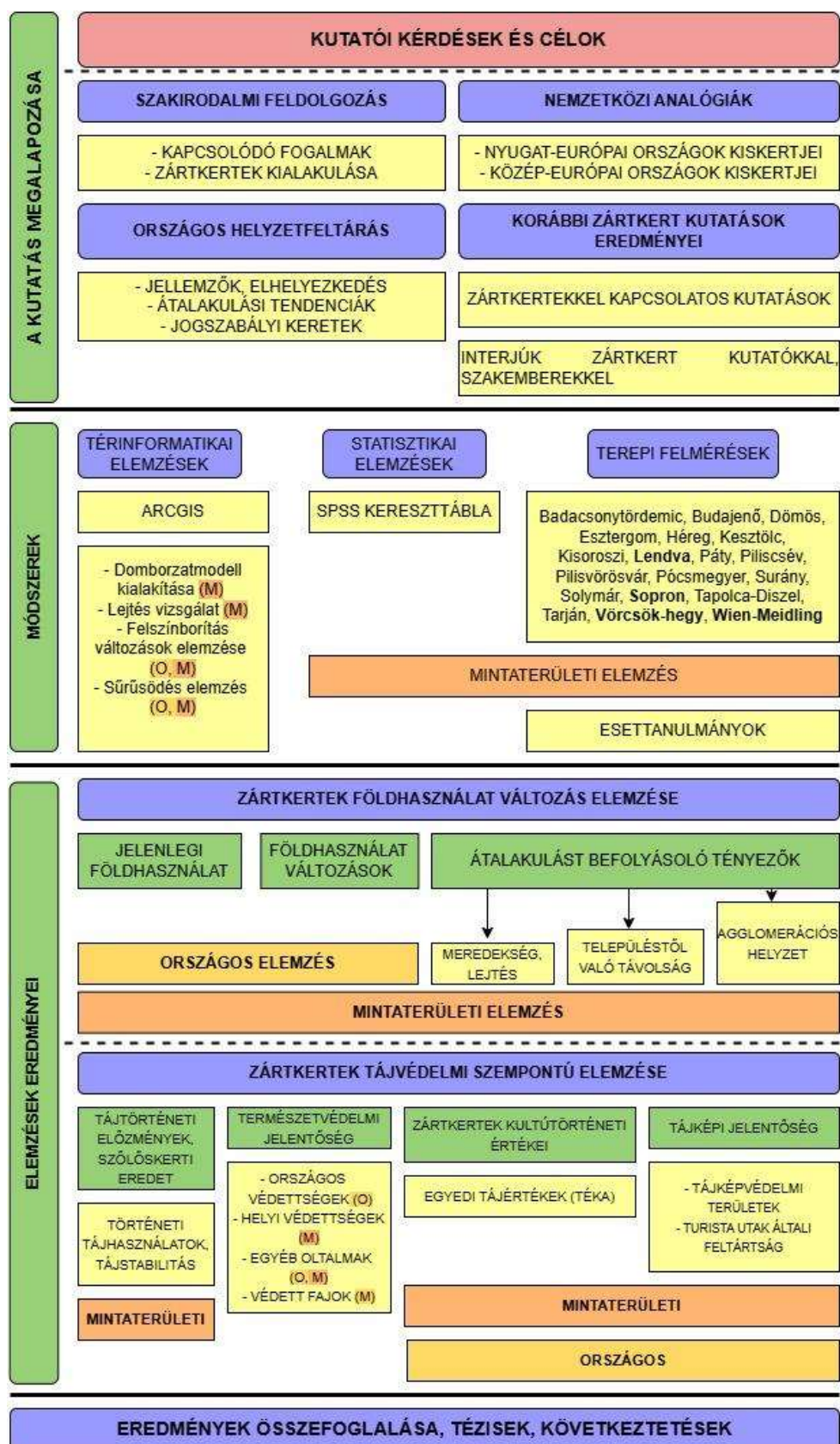
3.1. A kutatás struktúrája, az értekezés szerkezeti felépítése

Az értekezés szerkezeti felépítését a 3. ábra mutatja be. A kutatás strukturális felépítés tekintetében az alábbi három fő részre tagolható:

- I. Az első részt a **szakirodalmi áttekintés**, nemzetközi kitekintés és a helyzetfeltárás képezi.
- II. A második rész a **zártkerti területek földhasználati átalakulásának** tendenciáival és mozgatórugóival, okaival foglalkozik
- III. A harmadik rész a **zártkerti területek fennmaradását**, illetve átalakulását **befolyásoló tényezők** pl. történetiség/eredet, a táji, természeti értékesség, és egyéb fizikai adottságok, jellemzők elemzését tartalmazó tematikus elemzések eredményeit mutatja be.

A kutatás módszertanát a disszertációk megszokott szerkezetétől eltérően minden egyes kutatási eredményeket bemutató alfejezet elején fogom tárgyalni részletesen. A kutatási eredményeket bemutató alfejezetek visszatérő tartalmi felépítése a következő: kutatói kérdés - hipotézis - cél - alkalmazott módszer - eredmény - következtetések.

A kutatás egyaránt vizsgálja az országos és mintaterületi folyamatokat, de az egyes a kutatói kérdésekhez nem minden esetben kapcsolódik országos és mintaterületi elemzés. Például: a szőlőskerti/szőlőhegyi eredetet és a zártkerti területeken előforduló védett növény- és állatfajokat csak mintaterületi szinten vizsgálom (ld. 1. táblázat).

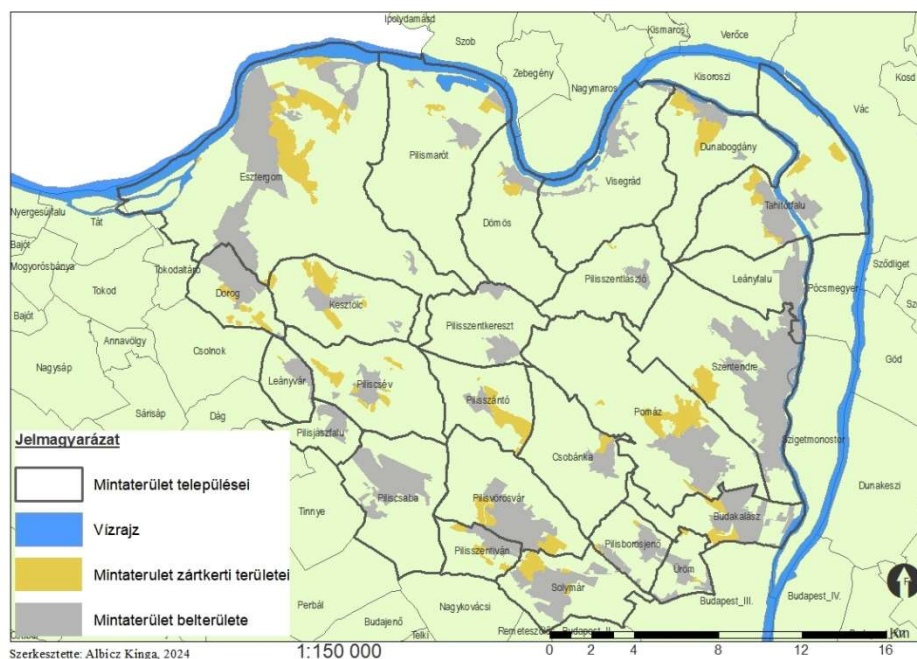
3. ábra: A kutatás szerkezeti felépítése

3.2. A kutatás anyaga

Ebben a fejezetben a mintaterületi zártkerti foltok helyzetfeltáró jellegű bemutatása, továbbá az értekezésben felhasznált adatállományok, alaptérképek ismertetése kap helyet, majd az alkalmazott terepi, térinformatikai, statisztikai és interjúkészítési módszerek rövid ismertetését követően áttekintem és értelmezem a témához kapcsolódó, értekezésben használt főbb fogalmakat.

3.2.1. A mintaterület bemutatása és kiválasztásának indoklása

Az 62731 hektár kiterjedésű mintaterület a **Pilis-Visegrádi-hegység 25 településére** terjed ki, ebből 20 település rendelkezik zártkerti területtel (4. ábra). A mintaterület zártkerttel érintett településeinek listáját 2. táblázat tartalmazza. Az érintett településekhez **100 darab zártkerti folt** tartozik, összterületük 2739 hektár. A zártkerti foltok mérete igen eltérő (1 - 403 hektár közötti). A települések közül 18 darab Pest vármegyében, illetve 7 db Komárom-Esztergom vármegyében található.

4. ábra: A mintaterület településeinek elhelyezkedése a zártkerti foltokkal és a települési belterülettel (saját szerkesztésű ábra)

2. táblázat: Mintaterület települései és a zártkerti foltok mennyiségi és méret adatai

Település		Település kiterjedése (ha)	Település zártkerti foltjai (db)	Település zártkerti foltjainak kiterjedése (ha)	Zártkerti terület település területéhez viszonyított aránya (%)
1.	Budakalász	1517	2	104,9	6,9
2.	Csobánka	2276,25	1	38,4	1,7
3.	Dorog	1153,38	10	103,2	8,9
4.	Dömös	2400,7	2	44,2	1,84
5.	Dunabogdány	2549,77	3	197,8	7,75
6.	Esztergom	9935,21	10	734,6	7,4
7.	Leányfalu	1536,07	0	0	0
8.	Leányvár	725,52	1	2,85	0,4
9.	Keszthely	2198,6	9	202	9,2
10.	Piliscsaba	2555,14	0	0	0
11.	Pilisborosjenő	924,92	3	15,6	1,7
12.	Pilisjászfalu	696,33	0	0	0
13.	Piliscsév	2490,67	18	137,2	5,5
14.	Pilismarót	4458,85	9	75	1,7
15.	Pilisszántó	1594,14	3	200	12,5
16.	Pilisszentiván	811,54	3	72	8,9
17.	Pilisszentkereszt	1720,54	0	0	0
18.	Pilisszentlászló	1775,28	3	4,6	0,26
19.	Pilisvörösvár	2428,5	4	168,7	7
20.	Pomáz	4904,4	6	315,94	6,4
21.	Solymár	1786,22	3	119,78	6,7
22.	Szentendre	4381,73	1	143,6	3,3
23.	Tahitótfalu	3916,81	5	38,94	1
24.	Üröm	664,86	4	20	3
25.	Visegrád	3327,3	0	0	0
Összesen:		52895	100	2739,31	100

A mintaterület összterületének 5,2%-a zártkerti terület, azonban, a zártkert nélküli településeket kivéve a területi mérleg a következőképpen alakul: a zártkertekkel érintett települések 6,4 %-a zártkerti terület, ez az országos átlag háromszorosa.

A **mintaterület kiválasztását** többek között az **indokolta**, hogy területén egyaránt vannak a Budapesti Agglomerációban (17 db) és azon kívül is (8 db) elhelyezkedő települések. A mintaterület kiválasztásában továbbá az is szerepet játszott, hogy **változatos táji, illetve domborzati adottságokkal** rendelkezik a terület, melyben a Duna-völgyében, medence helyzetben (Pilisi medence), valamint hegyvidéken (Budai-hegyek, Visegrádi-hegység, Pilis, Alacsony-Gerecse) elhelyezkedő települések és zártkerti foltok egyaránt megtalálhatóak. A mintaterület elhelyezkedését tekintve a Dunántúli-középhegység és a Belső Északnyugati-Kárpátok nagytájakon, a Dunazug-hegyvidék és az Északi-Középhegység középtájakon helyezkedik el, és **hét kistáj** (a Pilis, a Visegrádi-hegység, a Vác-Budai-Duna-völgy, a Visegrádi-sziklás, az Alacsony-Gerecse, a Budai-hegység, valamint a Komárom-Esztergomi-sík) területét

érinti (Melléklet ME 2. térkép). (MNA³) Emellett mintaterület zártkerti foltjai nagy **változatosságot mutatnak “sorsuk”, átalakulásuk mértéke tekintetében** is, ezért ideális a kutatás céljából. Továbbá azért esett erre a mintaterületre a választás, mert a mintaterület változatos földrajzi, természeti-környezeti adottságokkal rendelkezik, például:

- történeti szőlőhegy: Esztergom, Piliscsév
- síkvidék: Tahitófalu
- hegyvidék/hegység, erdőterület: Pilisszentlászló, Csobánka, Pilisszentlélek
- bányaterület: Pilisvörösvár
- vízparti üdülőterület: Tahitófalu, Leányfalu, Dunabogdány, Dömös
- jellegében falusias település: Keszthely, Piliscsév, Pilisszentlászló, Pilisszántó
- jellegében városias település: Esztergom, Szentendre, Pilisvörösvár

A mintaterület mindezek miatt jól reprezentálja az ország hasonló adottságú területeit, így az ott elhelyezkedő zártkerti foltok sajátosságait is.

3.2.2. Felhasznált adatállományok, alaptérképek

A zártkertekkel és a földhasználati tendenciák alakulásával kapcsolatos irodalmak elemzésén túlmenően a vizsgálatok elvégzéséhez, mint alapadatokat felhasználtam különböző országos léptékű térinformatikai adatállományokat. A zártkerti foltok fedvényeként a Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. által előállított **országos zártkerti térinformatikai adatállományt** használtam (Adatgazda: LECHNER TUDÁSKÖZPONT, 2011)⁴, mely az ingatlan nyilvántartásból származó 3-as⁵ fekvésből származtatott adatállomány, mivel ez tekinthető a hivatalos adatszolgáltatás keretében szolgáltatott, hozzáférhető adatnak, melyet a MATE TTDI-n zajlott zártkerti kutatás is a használt, egyfajta referencia adatként. (KOTSIS et al. 2022.) Ennél frissebb zártkert lehatárolás sajnos nem férhető hozzá.

A zártkertek természetvédelmi és tájban betöltött szerepének elemzése az Agrárminisztérium, mint adatgazda **természetvédelmi térinformatikai adatbázisának**⁶ a feldolgozásával készültek.

³Csorba Péter, Ádám Szilvia, Bartos-Elekes Zsombor, Bata Eleonóra, Bede-Fazekas Ákos, Czúcz Bálint, Csima Péter, Csüllög Gábor, Fodor Nándor, Frisnyák Sándor, Horváth Gergely, Illés Gábor, Kiss Gábor, Kocsis Károly, Kollányi László, Konkoly-Gyuró Éva, Lepesi Nikolett, Lóczy Dénes, Malatinszky Ákos, Mezősi Gábor, Mikesy Gábor, Molnár Zsolt, Pásztor László, Somodi Imelda, Szegedi Sándor, Szilassi Péter, Tamás László, Tirázi Ágnes, Vasvári Mária (2024): Magyar Nemzeti Atlasz, pp. 112-129. Tájak.

⁴A zártkertek országos fedvényéhez (2011. évi időállapot) a MATE Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti Intézet, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszékén jutottam hozzá a *Zártkerti területek fejlesztése* c. oktatási és tervezési segédlet készítése során. A zártkerti térinformatikai adatok szolgáltatója a Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. volt.

⁵Különleges külterületi egység, a zártkerti fekvés. Forrás: *Az ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. tv.*

⁶Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek; egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák

A zártkerti területek természetvédelmi szempontú jelentőségének elemzése az alábbi időpontú munkaállományok alapján készült:

- Országos elemzés: 2022. május
- Mintaterületi elemzés: 2024.10.30.

Kutatásom során a **földhasználati változások elemzéséhez** egyaránt felhasználtam a Copernicus **CORINE LandCover felszínborítás adatbázisát** (1990, 2000, 2006, 2012, 2018 évekre vonatkoztatva), illetve a CORINE földhasználati változások térképi rétegeit (CLC1990-2000, CLC2000-2006, CLC2006-2012, CLC2010-2018), melyek a földhasználatban és felszínborításban bekövetkezett változásokat foglalják magukba. A továbbiakban a területi korlátok miatt azonban csak két időállapot felszínborítását fogom kiemelni (1990, 2018) a változások bemutatásához. A CORINE LandCover adatok mellett a Magyarország **Ökoszisztéma Alaptérképének** (NÖSZTÉP) térképi adatállományát is felhasználtam a zártkerti területek jelenlegi földhasználatának elemzése során, mely részletesebb képet ad a területhasználatok arányairól. A mintaterület földhasználati változásainak elemzéséhez mindezek mellett a Hadtörténeti Múzeum és Intézet térképtárából beszerzett **1959. évi 1:25 000 méretarányú** katonai topográfiai térképeket is feldolgoztam. Azért az 1959. évi topográfiai térkép adatait használtam a területhasználati változások elemzésére, mert a zártkert fogalom megjelenése az 1959. évi 24. törvény és végrehajtási utasításhoz köthető, ez a jogszabály említi először a fogalmat. Ez alapján egyfajta helyzetkép rögzítésére szolgál az 1959, mint bázisév, mely az aktuális területhasználatokat mutatja, közvetlenül a zártkertek kialakítása és a térbeli lehatárolás előtt.

A zártkerteken előforduló egyedi tájértékek elemzéséhez országos szinten a **TÉKA országos tájértéktár** (Adatgazda: KOLLÁNYI, 2020) offline adatbázisát, a mintaterületi elemzéshez a TÉKA mellett a **Duna Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága adatszolgáltatása alapján a nyilvántartásukban szereplő egyedi tájérték adatokat** használtam. A mintaterület zártkertjein élő védett és fokozottan védett fajokról szóló fejezet a **Duna Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága (továbbiakban DINPI) által szolgáltatott biotikai adatok** feldolgozásával készült. A mintaterület helyi jelentőségű természetvédelmi területeinek feldolgozásához is a DINPI szolgáltatott adatot.

A zártkertek tájképvédelmi övezettel való összevetése a MATrT. országos tájképvédelmi övezete alapján történt.

A lejtőkategória elemzéshez SRTM digitális domborzatmodellt használtam. Egyes elemzésekhez térképi alapréteggént a Nemzeti Térinformatikai Alaptérkép WMTS hozzáférésű rétegeit használtam⁷.

⁷ <http2>

3.3. A kutatás módszerei

A **szakirodalmi áttekintésről** szóló fejezetben bemutatom a témával kapcsolatos korábbi hazai kutatások és publikációk eredményeit, valamint **nemzetközi kitekintést** végzek, melyben nyugat- (Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria) és kelet-európai országok (Csehország, Lengyelország) területén lévő **kiskertes területek sorsát és jellemzőit állítom párhuzamba a magyarországi zártkertekkel**. A nemzetközi analógiák jellemzőinek összevetéséhez **táblázatos összehasonlító elemzést** készítek. Áttekintem a **jogszabályi keretek időbeli változását** a zártkert fogalom bevezetésétől (1959) kezdődően napjainkig, mivel ezek jelentősen meghatározzák a zártkertek alakulását. A *“Jogszabályi keretek, mint az átalakulás mozgatórugói”* című fejezetben a mintaterület településeiben érvényben lévő településrendezési eszközöket és a megyei tervek vonatkozó övezeteit tekintem át.

A **történeti területhasználatok, egykori szőlőskerti eredet meghatározásához** a Magyar Királyság Második Katonai Felméréséből származó térképszelvényeket (Adatgazda: ARCANUM) vetem össze a zártkerti területekkel négy kategóriába (szőlőhegyi eredetű, nagyrészt szőlőhegyi eredetű, kisrészt szőlőhegyi eredetű, nem szőlőhegyi eredetű) sorolva a zártkerti foltokat.

3.3.1. Térinformatikai elemzések

A kutatás országos és mintaterületi szinten is főként térinformatikai elemzéseken alapul. Az adatállományok feldolgozása, valamint az eredménytérképek az Esri ArcGIS/ArcMap 10.4.1, illetve 10.6 szoftver verziójának segítségével készültek. Az elemzések során különböző térinformatikai műveleteket alkalmaztam az országos és a mintaterületi adatállományok zártkerti területeire vonatkozóan, mint például a kivágás és metszés (*clip* és *intersect*), lekérdezések (*select by attributes*, *select by location*), puffer képzés (*creating buffer*), georeferenciálás, digitalizálás, sűrűsödési helyek meghatározása rácsháló létrehozásával (*creating fishnet*), lejtőkategória elemzés SRTM (*Shuttle Radar Topography Mission*) digitális domborzatmodellből. A térinformatikai elemzésekhez alkalmazott módszereket az egyes eredményekről szóló fejezetekben tárgyalom részletesen.

3.3.2. Statisztikai elemzés

A térinformatikai elemzések eredményéül kapott számadatok (többek között a földhasználat változások) közötti **összefüggéseket kereszt táblás statisztikai elemzésekkel** értékeltem ki az SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*) szoftver alkalmazásával.

A kereszttábla-elemzés során a zártkerti foltok földhasználat változásának mértéke tekinthető függő változónak. A változás mértéke kis, közepes és nagymértékű. A zártkerti foltok tulajdonságai (lejtés, településhez kapcsolódás) tekinthetők független változónak.

A kereszttábla mutatja meg, hogy a **független** és **függő változók** kategóriáinak lehetséges metszeteiben hány darab található a zártkerti foltok közül. A kereszttáblák legalsó sorai mutatják, hogy az összes zártkert foltnak mekkora hányada tartozik a függő változó (azaz a földhasználat-változás) egyes kategóriáiba.

Minél „eltérőbbek” ezek a fajta belső arányok az egyes kategóriákon belül ahhoz képest, amit a teljes sokaság esetében látunk, annál valószínűbb, hogy a vizsgált független változó a függő változóval **matematikailag összefügg**.

A kereszttáblákban szereplő paraméterek közötti összefüggések megállapítása részint szemrevételezéssel történt, részint A **Pearson-féle khí-négyzet** statisztikai mutató kiszámításával, amelynek nem a pontos számértéke a legfontosabb, hanem az a „**szignifikanciaszint**”, amely megmutatja, hogy a táblázatban látott összefüggés a független és a függő változó között mekkora eséllyel lehet pusztán a véletlen műve.

5%-os szignifikanciaszint alatt a két vizsgált változó összefüggése valósnak, és nem pusztán véletlennek tekinthető.

3.3.3. Helyszíni bejárások, terepi felmérések

A mintaterület zártkertjeiben a földhasznosítás, beépítési módok, tájképi adottságok, egyedi tájértékek stb. megismeréséhez terepi felméréseket végeztem, a látottakat fényképekkel dokumentáltam, ugyanakkor a jelenlegi funkciókat telekszínten nem rögzítettem, mivel elsősorban a jelenlegi karakter meghatározása és a település szerkezetében betöltött szerepét vizsgáltam a látottak, illetve a településrendezési eszközök elemzése során. A terepi felmérések 2018-tól 2024-ig főként tavasztól ősziig történtek, de egyes térségekben (Budapesti agglomeráció, Esztergom) a téli időszakban is látogattam a zártkerti területeket. Magyarországon (Sopron; Virág völgy, Győr-Moson-Sopron vármegye, Csörnyeföld; Vörcsök-hegy, Zala vármegye, Balatonakali; szőlőhegy, Veszprém vármegye), illetve Szlovéniában (Lendva; szőlőhegy) és Ausztria (Bécs; Meidling,) kiskert együtteseiben is végeztem bejárásokat. A terepi tapasztalatok hozzájárultak a zártkerti területek eltérő funkcióinak, a területhasználat változásából eredő heterogén tájképi karaktereknek az összehasonlításához, a múltbéli folyamatok megértéséhez és a szakirodalmi adatok alátámasztásához. Terjedelmi korlátok miatt a felmérésekről készült jegyzetkből nem készültek esettanulmányok, azonban feldolgozásuk és publikálásuk a kutatás továbbvitelében fontos adalék lehet.

3.3.4. Interjúkészítés

Az interjúkészítést azért tartottam fontos módszertani elemnek a kutatásom során, mert korábbi tapasztalataim azt mutatják, hogy a beszélgetések alkalmával lehetőség nyílik egy élő, aktuális és egyben hiteles kép megformálására a felvetett témák mentén. A kutatás megalapozásához ezért iktattam be ezt a módszert is. A felvett interjúkat kielemeztem és táblázatos formába szerkesztettem. Az interjú az egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb kvalitatív adatgyűjtési módszer, melynek egyik előnye, hogy viszonylag gyorsan, pontos információkat szolgáltat (NÉMETH, 2020), illetve a korábbi, kutatás során megismert adatokat egészíti ki hiteles és személyes (az interjú alany által) újabb, mélyebb tartalommal. A személyes találkozás során általam rögzített beszélgetések előre összeállított kérdéssor alapján vezetett interjúk voltak.

Az interjúkat strukturált formában, de félig nyitottan vettem fel, mivel feltételezésem szerint a kérdéseimre adott válaszok függenek attól, hogy az alany mely tudományterületen végzett kutatásokat a témában, hol szerzett tapasztalatokat. Ezek alapján fogalmaztam meg kérdéseimet, melyeket a beszélgetés során nyitottam ki.

Az interjúkat 2021-2024 között készítettem, a Covid19-pandémia mérséklődése után 2021. októbertől decemberig négy személlyel, 2022-ben egy, illetve 2024-ben két (összesen hét) személlyel vettem fel beszélgetéseket. Az interjúalanyok kiválasztása a kutatás során vizsgált tématerületeim szerint történt. A beszélgetéseken az alábbi témaköröket érintették a feltett kérdéseim:

- I. A zártkertek kialakulása, kialakításuk, eredetük (2 kérdés)
- II. A zártkertek földhasználati változásai, tendenciák (2-5 kérdés)
- III. A zártkertek értékei és fennmaradásuk összefüggései (6-10 kérdés)
- IV. A zártkertek egykori és mai szerepe, lehetséges jövőképek (4-6 kérdés)
- V. Egyéb, speciális kérdések (pl. Balaton Kiemelt Üdülőkörzetre (BKÜ) vonatkozóan, a tájképvédelmi területek és zártkertek a Balaton körül tárgyban plusz 2-4 kérdés)

A beszélgetésre felkért alanyokat az adott zártkerti téma szempontjából releváns, nagy tapasztalati háttérrel rendelkező, a tervezésben és értékfelmérésben, értékmentésben jártas szakemberek köréből választottam ki, részben személyes ismeretség, másrészt a szakmai munkásságuk, publikációik iránt való érdeklődés és megismerés céljából.

Az interjúkérdések és két szakértővel felvett interjú a7. Mellékletben szerepel. A két közölt interjúrészlet a Laposa Józseffel 2021. október 15-én, illetve Ónodi Gáborral és Cros Kárpáti Zsuzsával 2021. november 17-én felvett interjúk téma szempontjából releváns részleteit emeli ki. Míg az első interjú a Balaton környéki folyamatokat ismerteti, a második pedig az országos folyamatok megértéséhez és a nemzetközi hasonlóságok, eltérések bemutatása szempontjából értékes.

Az interjúk kiértékelése a 4.3.2 fejezetben kerül kifejtésre.

3.4.A témához kapcsolódó, értekezésben használt fogalmak értelmezése

A disszertációban leggyakrabban alkalmazott alapfogalmakat az alábbiakban ismertetem. Egyéb fogalmak⁸ magyarázatait külön fejezetben tárgyalom (lsd. 13. fejezet Fogalomtár).

Zártkert/zártkerti terület

A zártkert fogalom már nem létezik, azonban a disszertációban szereplő zártkert fogalmat a magyar ingatlan nyilvántartásban (Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény 3§ (4) bekezdésében) szereplő *különleges külterületi fekvésként*⁹ alkalmazom. Ezen földrészleteket összevontan, foltokban, tömbökben jeleníti meg a zártkertek vektoros térinformatikai fedvénye (adatgazda: Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.), mely vizsgálataim kiinduló adatállománya.

Zártkerti tömb/folt: A földhivatali ingatlan nyilvántartás által generált 2011. évi zártkert térinformatikai adatok alapján lehatárolt, a települések közigazgatási határán belül tömbszerűen elhelyezkedő zártkerti földrészleteinek együttese (telektömbje), mely a térképen egybefüggő „foltként” jelenik meg.

Telektömb: a telkek olyan csoportja legalább hat telekkel, amelyet minden oldalról közterület, magánút vagy más beépítésre nem szánt terület határol (Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. tv. 2. § 26. pontja)

⁸Melléklet fogalomtárában definiált fogalmak: biotikai adat, belterület, Budapesti Agglomeráció, egyedi tájérték; egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategória; fekvés, hagyományos tájhasználat, háztáji, kertes mezőgazdasági terület övezete, kertes mezőgazdasági térség, kültelek, külterület, országos jelentőségű egyedi jogszabállyal védett természeti területek, stabil tájhasználat, szőlőhegy (hegy, högy), szőlőskert, szőlőhegyi védőszent, tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelendő terület övezete, tájképvédelmi terület övezete, természetvédelmi jelentőségű terület, TÉKA

⁹3§ (4) *“A település földrészletei fekvésük szerint belterületi, külterületi és különleges külterületi egységet alkotnak. Különleges külterületi egység a zártkert.”*

4. A ZÁRTKERTEKKEL KAPCSOLATOS FOGALMAK ÉS SZAKIRODALMAK ÁTTEKINTÉSE

Jelen fejezetben nemzetközi kitekintést teszek és analógiákat mutatok be nyugat- és közép-európai kertségek kialakulására, jellemzőire és átalakulási tendenciáira vonatkozóan, valamint bemutatom a hazai kiskertes mozgalmak kialakulását, majd áttekintem és értékelem a zártkertekkel kapcsolatos korábbi kutatásokat és azok főbb eredményeit.

4.1. Nemzetközi kitekintés: kiskertek Európában és kiskert mozgalmak

Amikor a kert, kertség fogalmát és tartalmi jelentését kerestem a szakirodalomban, nem tudtam figyelmen kívül hagyni az Európában kialakult kert fogalmakat és kiskertek, kertmozgalmak sorsát. Mindezt annak ismeretében is fontosnak tartom ismertetni, hogy a nyugati országok kisparcellás kertes területei eltérő történelmi, gazdasági, politikai környezetben alakultak ki, mint a magyarországi zártkertek. A különbségek mellett mégis számos hasonlóságot véltem felfedezni, ami a kertek létrejöttét és funkcióit illeti.

4.1.1. Kiskertek kialakulása, kiskert mozgalmak Nyugat-Európában

A nemzetközi analógiák elemzése során angol, francia, német és osztrák kiskertes területek sajátosságait mutatom be a következő alfejezetekben. Az elemzett nyugat-európai kiskertek, munkáskertek nagyon hasonló céllal alakultak és hasonló utat jártak be napjainkig. A kertek jelentőségét tekintve nem kell messzire mennünk az időben, a Covid19-járvány idején a kertségek és a hagyományos kertfunkciók felértékelődtek több európai nagyváros esetében (pl. Berlin). Számos család menekült a kertes övezetbe, hogy a bezártság terheit enyhítse és a természetközeli környezetben, a szabad levegőn tartózkodás révén megőrizze mentális és fizikai egészségét. Ez a jelenség nemcsak a Nyugat-Európai térségben, hanem Magyarországon is megjelent (pl. Balaton-környéki zártkerti területeken). (FEKETE-DOMBI-OLÁH 2021)

A nyugat-európai városi munkáskertek politikai térré is váltak több országban, mivel a munkásosztály közös eszméi, munkásmozgalmi szerveződései kapcsolódtak ezekhez a kertekhez. A I. világháború kitörésekor körülbelül félmillió ilyen kert volt Angliában, 40.000 volt Németországban és 18.000 Franciaországban. A kertek számának kiemelkedő adatai Angliában nem csak abban keresendő, hogy az országban hamarabb kezdődött a kertmozgalom, hanem a városiasodás és iparosodás ugrásszerű, korai fejlődése miatt nagyobb igény volt a városok körül és vidéki térségekben a saját tulajdonú kertek művelésére. A világháborúk alatt igen nagy szerepük volt az élelmiszerellátásban is. (NILSEN 2014)

4.1.1.1. Anglia

1845-ben a *General Enclosure Act*¹⁰ értelmében létrejött az ún. *field garden*-ek jogintézménye. Ezek olyan rekreációs célú földterületek voltak, amelyeket a föld nélküli szegények használhattak, habár a gyakorlatban nagyon kevés ilyen földet jelöltek ki. 1907-ben és 1908-ban újabb törvények mondták ki, hogy a helyi önkormányzatoknak is biztosítaniuk kell ehhez hasonló földterületet (*allotment gardens*), amennyiben a lakosság részéről igény van rá. A parcellák maximális területe nem haladta meg a 250 négyzetmétert. A munkásosztály helyzetének javulásával, a 19. század végén, 20. század elején, az egyre több, szabadidővel rendelkező, tehetősebb réteg kereste a lehetőséget, hogy saját használatú földterületeket műveljenek. A kiskertek révén lehetőséget kaptak a földművelésre, ezáltal az egészségesebb, tápanyagdúsabb táplálkozáshoz is. Ezekben a kertekben a kertészkedés, a földművelés nemcsak hobbi tevékenységként szerepelt, hanem a családok saját terményeinek előállítására is alkalmasak voltak.

A két világháború alatt nagymértékben megnőtt ezen területek élelmezésügyi jelentősége, mivel a háborús blokádnak lehetetlenné tette az országba érkező élelmiszerimportot. A településeken a lehető legtöbb zöld területet használatba vontak, így például a vasutak melletti területeket, nyilvános parkokat, magán kerteket, pl. kastélyparkokat is. A második világháború idején megközelítőleg 1,5 millió kiskertet használtak ilyen célra¹¹ (The history of allotment, 2021), tehát megháromszorozódott a területük az első világháború kitörése óta.

A második világháború idején (1940) az angol kormány akciót hirdetett *Dig for victory* (Áss a győzelemért) néven, hogy ösztönözze a lakosság kertművelésre való hajlandóságát saját élelmiszerszükségletük megteremtése érdekében. (CROS KÁRPÁTI et al. 2004)

A háborút követően a fent említett célú földhasznosítás lecsökkent, a szabadon álló zöld területek **egyre inkább beépültek a városi terjeszkedés során. A 1990-es évektől kezdve ismét divatba jött ez a fajta kertművelés, napjainkban még mindig sok ilyen kert létezik Angliában, de a modern időkben főként biológiai/ökológiai gazdálkodásban hasznosítják őket.**

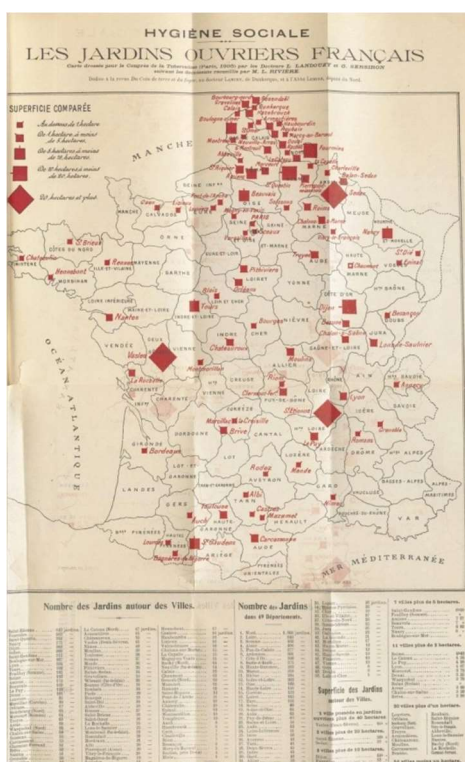
4.1.1.2. Franciaország

Félicie Hervieu hozta létre az első kisparcellás munkáskerteket 1893-ban Sedan-ban. Hervieu célja az volt, hogy javítsa a francia munkások, főként a nők mindennapi életét. A kertek vezetői is nők voltak ekkor. Az ő példáját követte 1896-ban Jules-Auguste Lemire plébános Észak-Franciaországban, aki a Hervieu-vel folytatott levelezése során értesült a kertek, a kertmozgalom sikeréről.

¹⁰http3, http4

¹¹ http5

Nevéhez fűződik a *Ligue du Coin de Terre et du Foyer* (Föld és Otthon Ligája) szervezet megalakítása. A Francia Flandriai régióban az önkormányzatok földterületeket biztosítottak a munkásoknak zöldség- és gyümölcsstermesztés céljára. A plébános a kiskerteknek az egészségmegőrzés mellett szociális szerepet is szánt; „*Ha megengedjük a munkásoknak, hogy kilépjenek a nyomortanyájukról, hogy élvezzék a friss levegőt, akkor távol tarthatjuk őket a mulatóktól és ivóktól, egyben arra biztatjuk őket, hogy a családok közösen műveljék földjeiket* (J. A. Lemire).”

5. ábra: Bordeaux-i munkáskertek Franciaországban, mint az egészségmegőrzés szinterei (Forrás: M.C.Chazalet (1906)¹²

6. ábra: Munkáskert a párizsi erődtményen (Bicêtre), 20. szd. közepe (Forrás: Marie Fernandez (2014)¹³

1916-ban a helyi Agrárminisztérium megbízta a Ligue du Coin de Terre et du Foyer szervezetet, hogy támogassa a kiskert telepek létrehozását, ezzel is tompítva a világháború okozta élelmezési gondokat és nehézségeket. A kiskertek sikerét mutatta, hogy az ezt követő években, 1920-ra mintegy 47.000 kert alakult szerte az országban, melyek száma 1928-ra mintegy megnyolcszorozódott, 383.000-ra nőtt. Ebből 70.000-et vasúti munkások műveltek olyan földeken, melyeket a vasúttársaságok biztosítottak számukra. A második világháború végére számuk már 700.000 körül járt. A következő évtizedekben azonban számuk lecsökkent, 1980-ra már csak 150.000 kiskertet műveltek Franciaországban.

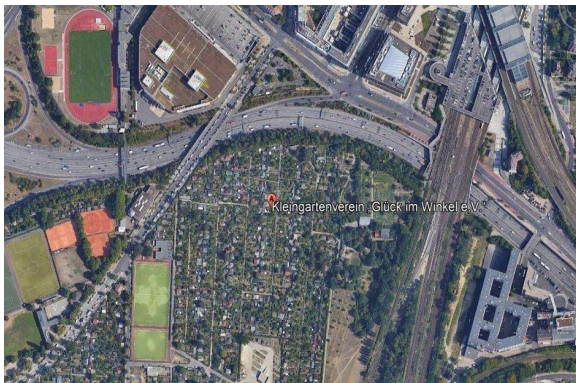
¹²http6

M.Charles Chazalet (1906): Jardins ouvriers á Bordeaux, pp. 55.

¹³ Marie Fernandez (2014): Usages dans les jardins partagés et hiérarchisation des risques sanitaires liés á l'activité de jardinage en milieu urbain. Thesis, DOI:10.13140/RG.2.2.12504.29445

4.1.1.3. Németország

A németországi kiskert mozgalom névadója (de nem alapítója!) Moritz Schreber (1808-1861) orvos-pedagógus volt, aki arra tett javaslatot, hogy a városi gyerekek, szükségleteiknek megfelelően, minél többet játszanak, tornázzanak a szabadban. 1864-ben Lipcsében egy helyi oktatási szervezet a városi tanácstól egy földterület használati jogát kérvényezte a gyerekek rekreációs tevékenységéhez. A szervezet felvette a *Schreber Társaság* nevet, emiatt a köznyelvben ezt a kertet Schreber-kertnek (Schrebergarten) nevezték el. Néhány évvel a kert megalapítása után a játszótér szélén virágágyásokat telepítettek a gyerekeknek, amelyeket a szülők maguk gondoztak. Az ötletet továbbgondolta Karl Heinrich Gesell, a közösség egyik tanára, miszerint a rendelkezésre álló föld alkalmas lehet a kertészkedésre is. (NILSEN 2014) A kert mintájára az 1870-es években Németország szerte jöttek létre hasonló funkciójú területek és Schrebergarten társaságok, amelyek lassan átalakultak kiskert közösségekké, mivel egyre inkább a kertművelés, a zöldség- és gyümölcstermesztés került előtérbe ezekben a kertekben. (TUROWSKI, 2002)

7. ábra: Kiskertek a város szélén Bonnban (Forrás: Google maps)

8. ábra: Kolonie Glück im Winkel ("Sarki boldogság telep") kiskertek, Berlin (Google Earth Pro)

Berlin környékén az 1870-es évektől kezdve kertes nyaralótelepek bukkantak elő a semmiből. A városi munkásosztály igyekezett kimenekülni a városból és saját élelmiszerüket e kertekben termesztett növényekkel kiegészíteni. Ezek a telepek általában még beépítetlen, de beépítésre szánt városszéli telkeken létesültek. A telkeket agrárszövetségek, közösségek vásárolták meg ingatlan befektetésként, a városi munkások tőlük bérelték kiskertjeiket. A telkeken kizárólag a legszükségesebb eszközök tárolására alkalmas épületeket emeltek, mivel nem tudták, meddig használhatják a beépítésre váró területeket (TUROWSKI, 2002). A 20. század fordulóján különféle szervezetek és társaságok olyan munkáskerteket hoztak létre, ahol tulajdonjogokat is szerezhettek a munkások. 1918-as földreform külön kitért a Schreber-kertekre, amely megerősítette a bérlők jogait, biztosította a tartósabb, hosszabb idejű földhasználatukat, a földbérlést. Az 1920-as években az eltérő eredetű kiskertek elkezdtek hasonlóképpen működni, előtérbe került az egészséget támogató virágos-, zöldséges- és veteményeskert funkció. A kertet művelők a mozgásért, kikapcsolódásért mentek a kertjeikbe (TUROWSKI 2002).

Mára Németországban egy-, másfél millió parcella kiskertet tartanak nyilván, melyek nagyrésze a nagyvárosokban, például Berlinben, Hamburgban és Lipcsében található. A kertek bérlete a várostól vagy kiskert egyesülettől történik, ugyanakkor tulajdonjog jár az kerthez tartozó építményekre és a növényekre.¹⁴ (7. ábra, 8. ábra)

4.1.1.4. Ausztria

Ausztriában 1903-ban a Bécs melletti Purkersdorf-ban jött létre az Erster Österreichischer Naturheilkundeverein (Első Ausztriai Természetgyógyász Egyesület) két és fél ígás réten¹⁵. (kleingartner.at). A szervezet megalakulását követő évben, 1904-ben már megalakult a *Heimgarten* (házikert) kertes telep Bécsben. 1907-ben Graz-ban is megalakították a *Heimgarten* egyesületet a bécsi kertek mintájára. A Bécs környéki kertek az I. világháború kezdetén már 15 hektár kiterjedéssel bírtak, 1915-re pedig ez a szám megháromszorozódott, 45 hektárra. Mindkét világháború alatt a kertművelés lehetősége fontos szerepet játszott az élelmezésben, ún. „háborús kertek” alakultak (BAZSÓNÉ, 2018).

A világháborúkat követően azonban **lakáshiány lépett fel, így sok kisparcellás kertet áldoztak fel a szociális lakhatási problémák felszámolása érdekében Ausztriában**. 1950-ben az egyesület nevet változtatott¹⁶, új területek bevonására és kiskerttörvény megalkotásra volt szükség a kiesett területek pótlására (kleingartner.at).

Végül 1959-ben kihirdették a Szövetségi Kerttörvényt¹⁷, mely mai napig hatályos, kisebb módosításokkal. Az 1992. évi törvénymódosítás során engedélyezték a kertekben való életvitelszerű lakhatás lehetőségét és a maximum 50 m²-es alapterületű építmények létesítését. A kiskert mozgalom népszerűségét mutatja, hogy a 2000-es években is folytatódik Bécsben az újabb és újabb kiskert telepek megnyitása, bérbe adása városszerte (9. ábra, 10. ábra).

¹⁴Bundesklingartengesetz - BKleingG 1983.02.28-i (BGBl I. 210. o.), legutóbb a 2006.09.19-i törvény 11. cikkével módosított (BGBl I. 2146. o.)

¹⁵Az elnevezés és mértékegység olyan méretű földterületre utal, melyet egy pár ökörrrel (igával) egy nap alatt rendes ütemben fel lehet szántani. Egy iga körülbelül egy holdnak, vagy 0,5 hektárnak felel meg. (Forrás: Keresztyén Bibliai Lexikon, <http://www.keresztyenbibliaiLexikon.hu/>)

¹⁶Zentralverband der Kleingartner, Siedler und Kleintierzüchter Österreich (Osztrák Kertészek, Telepesek és Kisállattenyésztők Központi Szövetsége) lett.

¹⁷<http://www.kleingartner.at/>

Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Kleingartengesetz

9. ábra: Bécs, Meidling kiskertek 1916. (Forrás: <http8>)

10. ábra: Bécs, Esparsette-Weg, Meidling kiskert együttes napjainkban (Fénykép: Sebestény Viktor, 2024)

Bécs-Meidling kertegyüttes terepbejárásának tapasztalatai

2024 januárjában terepi bejárás során a Bécs belső területén fekvő meidlingi és kaisermühleni kiskertes területeket is meglátogattam, hogy össze tudjam hasonlítani jelenlegi állapotukat a budapesti agglomeráció zártkertjeivel.

Ausztriában a nagyvárosok belső területén lévő kiskertes telepek az elmúlt ötven évben **teljes funkcióváltáson mentek keresztül**. Az eredeti zöldség és gyümölcstermelő kiskertek lakó- és **üdülő övezetté és a nagyvárosi tehetős családok második otthonává váltak, a mezőgazdasági művelés gyakorlatilag teljesen megszűnt**. A funkció változás együtt járt a bérleti díjak és az ingatlanárak jelentős emelkedésével is.

Bécs Meidling részében, illetve Kaisermühlen kerületben található kiskertes övezetek települési karaktere a hazai zártkertektől eltérő a városon belül. Egyfelől a város közepében helyezkednek el, több magas épület szorításában. A kiskertes övezet nyugalmas, egymás szoros szomszédságában helyezkednek el az átlagosan 300-500 négyzetméteres kerti házak, melyek lakhatásra is alkalmasak, alapterületük azonban nem haladhatja meg a 40 m²-t. Főként fiatal, kisgyerekes családok és nyugdíjas korúak használják időszakosan vagy tartós lakhatási céllal. A kertek használata főként rekreációs célú, kevésbé jellemző a konyhakerti növények termesztése, leginkább díszkertnek minősülnek(11. ábra, 12. ábra).

11. ábra: Meidling-i kiskert mint nyaraló, medencével.
(Fénykép: Sebestény Viktor, 2024)

12. ábra: Meidling-i kiskert szerszámoskamrával, konyhakert nélkül.(Fénykép: Sebestény Viktor, 2024)

4.1.2. Kiskertek kialakulása, kiskert mozgalmak Közép-Európában

A nyugat-európai példáktól elkülönítve szükséges tárgyalni a közép-európai, volt szocialista berendezkedésű országokban alakult kertmozgalmakat, a kisparcellás kertes területek kialakulását, annak történelmi előzményeit. A második világháború időszakát követő politikai környezet a magyarországi zártkertekhez hasonló funkciójú területeket hoztak létre. A nemzetközi analógiák elemzése céljából cseh és lengyel kiskertes területek sajátosságait mutatom be a következő alfejezetekben.

4.1.2.1.Csehország

Az első csehországi kiskerti szövetséget 1750-ben alapították Mária Terézia uralkodása idején. (KLOUPAROVÁ, 2009). A kiskerti mozgalom első nagy fellendülése Csehországban is összefügg az I. Világháború okozta nélkülözésekkel: 1920-ra pár év alatt 29-ről 141-re emelkedett a kiskerti közösségek száma (MACL, 1999). Az 1948-ban hatalomra kerülő kommunista vezetés aktívan támogatta a kiskerti mozgalmat. Az 1957-ben alapított Czechoslovak (majd Czech) Gardeners Association (CGA) szövetség szervezte meg a kiskerti életet a szocialista Csehországban. **Magyarországgal ellentétben, a földet használó emberek nem tulajdonosai a kertjüknek, csak hosszútávú bérleti szerződésük van a CGA-val.** Az állam vagy a helyi önkormányzatok biztosították a termőföldet bérleti díjért cserébe. A tartós használatra átadott kertekben a tagok maximum 16 négyzetméter alapterületű építményt építhettek.

A városi rendezési tervekben szerepeltették az előírányozott mennyiségű közösségi kiskertet, illetve minta közösségeket hoztak létre, amivel a kiskerti mozgalmat próbálták népszerűsíteni. 1975-től a városi közösségi kertek tervezése és létrehozása kötelező lett a 10.000 főnél nagyobb települések számára. (TOTH, 2018)

1977-ben egy, a magyarországi zártkerti rendelethez hasonló törvényt fogadtak el, amely a tömegtermelésre alkalmatlan mezőgazdasági területek kertközösségi felhasználását tette lehetővé állami támogatással. Mindezek hatására 1989-re már 4500 CGA kezelésében lévő terület volt, a tagság 400.000 főre emelkedett (VESTNÍK 2000). 1979-ben még csak 1700 hektár kiskerti terület 1990-re 5500 hektárra emelkedett (BENCAT, 1997).

Az 1989 utáni kárpótlások során nagyon sok földterületet visszaadtak az eredeti tulajdonosoknak, majd lehetővé vált, hogy a kiskerti bérlők az általuk használt földterületet megvásárolják a tényleges tulajdonosoktól. De ez sem tudta megállítani a kertközösségek lassú csökkenését.

Prága életében is fontos szerepet töltenek be ezek a városi kert közösségek, azáltal, hogy fellazítják az egybefüggő lakóövezeteket, növényállományuk frissíti a város levegőjét, illetve kimutatható hatásuk van a helyi mikroklimára is (MIOVSKÁ 2009). Emiatt a helyi szakértők nagyon fontosnak tartják ezen városi közösségi kertek megőrzését. Az 1990-as évek óta Prága hatalmas tempóban növekedik, emiatt egyre nagyobb igény van a városi mezőgazdasági és zöldterületek belterületbe vonására, újabb és újabb lakó-, kereskedelmi- vagy ipari ingatlanok kialakítására. 2014-re a **Prága környéki kiskerti közösségek 54% elveszítette eredeti funkcióját és nyaraló vagy lakóterület lett belőlük, vagy más módon beépítésre kerültek, vagy teljesen felhagyták a művelésüket.** A felhagyott közösségi földeket általában visszavette az eredeti tulajdonosa a bérlőktől és eladásra, beépítésre kínálja fel, ezáltal tovább fog csökkenni a prágai zöldterületek kiterjedése.

Mindezek ellenére egy ellentétes folyamat is megfigyelhető elmúlt években: helyi kisközösségek, gyakran NGO-k vezetésével próbálják újra feléleszteni, művelésbe vonni a korábban felhagyott kiskerti területeket. (KRIZ, GREMELOVA, 2024)

4.1.2.2. Lengyelország

A kertművelés hagyománya Lengyelországban a 16. századig nyúlik vissza, amikor a városlakóknak adományozott földterületeket örökös haszonélvezet alapján kertként hasznosítottak (MOKRAS-GRABOWSKA 2020). A városi kertek kialakításának ötlete az ipari forradalom gyors térhódításával egy időben született meg Lengyelországban is (MOKRAS-GRABOWSKA 2020, SZKUP-PYTEL 2016). A 19. század második felében a kertészkedés lehetővé tette, hogy a szűkös anyagi javakkal rendelkező városiak kikapcsolódhassanak és megélhetésük egy részét is biztosítsák a termények révén.

Az első lengyel kerti közösség és munkáskert 1897-ben alakult Grudziądzban Kapiele Słoneczne (Napfürdők) névvel, melyet a Társaság az Egészséges Életmódért alapítója, Jan Jankowski (egyres források alapján Jalkowski – MOKRAS-GARBOWSKA 2020) hozott létre és a mai napig létezik. Jankowski a kertek egészségre gyakorolt pozitív előnyeit hangoztatta. (ZAKRZEWSKI 2016, MOKRAS-GRABOWSKA 2020)

A kertművelés, a kertben töltött idő számos, egészség szempontjából előnyös tulajdonsága mellett meg kell említeni az alapvető gazdasági hasznukat (utazás nélkül is tudtak pihenni, kikapcsolódni tulajdonosaik, használóik), társadalmi jelentőségüket (generációk közötti kapcsolódás lehetősége), illetve az önellátás lehetőségét is (a kiskerti veteményes és gyümölcsös adta termények). (MOKRAS-GRABOWSKA 2020, WOLANIUK 1991)

Napjainkban a *działka* kerti közösség országszerte csaknem egymillió földrészletet tart nyilván (4601 kert, 905.900 földrészlet, több, mint 40.000 hektár kiterjedéssel), melyeket sok esetben egész családok művelnek. (MOKRAS-GRABOWSKA 2019, 2021) A lengyel *działka* szó szerint olyan földterületeket jelent, melyek nem rendelkeznek állandó építési vagy tartózkodási joggal. A szó valójában a városi kertészkedéshez kötődik, városi kerteket jelent. Eltér a Magyarországon használt zártkert kifejezés jelentéstartalmától, melyek jellemzően a települések külterületén helyezkednek el. Jelenleg a lengyelországi kertek 90%-a városokban található, melyek - jellemzően a kedvező elhelyezkedésük - a területfejlesztések, beruházások célterületei, így legkiszolgáltatottabbak a funkcionális átalakulás tekintetében.

4.1.3. Nyugat- és közép-európai kiskert mozgalmak összehasonlító elemzése

A Nyugat- és Közép-európai kiskert mozgalmak elemzésekor hasonló szempontokat vettem figyelembe, melyeket összefoglaló táblázatba szerkesztettem. Anglia, Franciaország, Németország és Ausztria területén a kiskertek kialakulásának okait és jellemzőit a3. táblázatban hasonlítom össze.

3. táblázat: Kiskertek kialakulásának okai és jellemzőik összehasonlítása Nyugat-Európa egyes országaiban (saját szerkesztésű táblázat)

Összehasonlítás szempontjai	Anglia	Franciaország	Németország	Ausztria
Kialakulás időszaka	1845	1893	1864	1903
Kert elnevezések	Allotments, allotment garden	Jardins ouvriers, Jardin familiaux	Schrebergarten, Kleingartenanlagen "veteményes- kertek"	Schrebergarten kiskert telepek, "veteményes- kertek", „háborús kertek"
Kialakítás oka, célja	Egészségmegőrzés, a háborús élelmiszerhiány ellensúlyozása	Egészségmegőrzés, a munkások politikai befolyásolhatóságának csökkentése	Egészségmegőrzés, a munkásréteg gyári életén kívüli tevékenységeinek felügyelete, politikai befolyásolhatóságának csökkentése	A világháborúk alatti élelmiszerellátás biztosítása
Jogi környezet, törvények	A Nyugat-Európai országok kertjeiben közös működési mód, hogy többségük ma is közösségi tulajdonban van, különböző kert egyesületektől bérelhetők a földterületek, de a tulajdonos általában a települési önkormányzat. Csak non-profit célra termelhetők a kerti termények, az állattartás nem megengedett, ugyanakkor a helyi településrendezési előírásokat maradéktalanul be kell tartani.			
Társadalmi jelentőség	Hobbikert, rekreáció, mentálhigiénés szerep	Egészségmegőrző szerep, alkoholizmus és társadalmi elégedetlenség, lázongások ellensúlyozására	Egészségmegőrző, rekreációs szerep	A háborúk alatti élelmiszerhiány ellensúlyozása
Településszerkezetben betöltött szerep	A kerttelepeket többnyire tartalék területeknek tartották fent, azonban a város terjeszkedésével felszámolták őket és kitolódtak a városperemre. Az 1970-es évektől, a zöldmozgalmak megerősödésével váltak a kertek a zöldfelületi rendszerek részévé, kerültek be a településrendezési előírásokba, ahol szabályozták a telkek maximális méretét és beépíthetőségét, a kerti építmények típusát és méretét.			
Hol alakultak ki, milyen területhasználat helyén?	A külvárosi területek üres, még nem beépült telkein, ipari zónák és vasútvonalak mellett.			
Mit termesztettek?	kerti zöldségnövények	Eredetileg zöldséget termesztettek rajtuk	Zöldséges-gyümölcsös vegyes kertek	Eredetileg virágos kert, de zöldséges és pihenő-rekreációs célú kertek lettek.

Összehasonlítás szempontjai	Anglia	Franciaország	Németország	Ausztria
Jelenlegi helyzet	A városfejlesztés (pl. London Assembly olimpiai komplexumok építése, Edinburgh) és terjeszkedés veszélyezteti fennmaradásukat, folyamatosan csökken számuk.	“Zöld oázisok” létrehozása a városok közelében, részint városökológiai megfontolásokból és a klíma egyensúly fenntartására. Jelenleg leginkább fűszernövényeket és bogyós gyümölcsöket termesztnek.	A mai Schreber kertek intézményesültek, speciális jogállású ingatlanok. Szigorú szabályok vonatkoznak rájuk a Szövetségi Kerttörvény alapján (Bundeskleingartengesetz). Az élelmiszer termelésen túl főként a társasági élet és pihenés színterévé váltak a városokban és a városok mellett.	Nagyvárosok szövetében többnyire rekreációs célú díszkertek, a mezőgazdasági jellegű hasznosítás nagyrészt visszaszorult.
Fizikailag körülhatárolt-e?	Igen, tulajdonviszonyok mentén.	Nem egységes	Igen. A kiskert szabályozás előírta a privát parcellák elkerítését.	Igen, tulajdonviszonyok mentén.

Csehország, Lengyelország és Magyarország területén kialakult kiskertes területek sajátosságait az 4. táblázatban hasonlítom össze. A Közép-Európai, volt szocialista berendezkedésű országok közé soroltam Magyarországot is, mivel a politikai környezet azonos közeget biztosított a kertek kialakulásának és további sorsának.

4. táblázat: Kiskertek kialakulásának okai és jellemző funkcióik összehasonlítása Közép-Európa egyes országában (saját szerkesztésű táblázat)

Összehasonlítás szempontjai	Csehország/ Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország
Kialakulás időszaka	1917/1975	1897/1907	1959
Kert elnevezések	Prídelová zahrada	Działka-városi kiskertek	Zártkert-Külterületen elhelyezkedő, nagyüzemi művelésből kivont kertek
Kialakítás oka	Elsődleges funkciója az egészséges és megfizethető élelmiszertermelés, egyben testi és szellemi egészség fenntartása, később a társadalmi kapcsolatok és rekreáció helyszínei, nem házikertek.	Városi munkásosztály, főként a szegény réteg életkörülményeinek javítása, megsegítése, élelmiszertermelés, a testi-lelki egészség megtartása.	Két okból jöttek létre: a) A nagyüzemi termelésre alkalmatlan földterületeket kizárták a termelősövetkezeti használatból, elzárták őket, innen az elnevezés. b) azok, akik nem léptek be a TSZ-be, távoli földterületeket kaptak.
Jogi környezet, törvények	50/1975 trv., 1977. évi rendelet a tömegtermelésre alkalmatlan termőföld kiosztásáról	A veteményeskertekről szóló 25/1946 rendelet, A munkáskertekről szóló 9/1949 trv., 6/1981 szintén a munkáskertekről	1959. évi 24. trv., 1967/4 trv. A földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről. 18/1968 (V.23.) zártkerti MÉM-ÉVM rend., 5/1974 (V.24.) ÉVM és 18/1981 (VI.29.) ÉVM rendeletek
Társadalmi jelentőség	A városi fenntarthatóságban és társadalmi kohézióban betöltött szerepe van. Produktív zöldfelület növelésében betöltött szerep. Mikroklíma szabályozás funkció, a „város tüdeje” és a biológiai sokféleség (növények, pl. gerinctelen állatok, beporzók élő-, szaporodó helyei) helyszínei.	A hiánygazdaság időszakában legmegbízhatóbb zöldség és gyümölcs forrást biztosított. Ma a városon belül zöldfelületet biztosít. Elsődlegesen rekreációs célokra. Kulturális jelentősége az eltérő közösségek és társadalmi csoportok találkozási pontja. Ökológiai értéket is képviselnek. Bár eltérő vélemények alakultak ki a létjogosultságukát illetően, mégis a lakosság körében igen népszerű.	A városi munkásság magántulajdonú zártkertekben termeszthettek veteményes zöldséget, gyümölcsöt vagy szőlőt műveltek családjukkal. Leginkább rekreációs, egészségmegőrző funkciót töltöttek be, gazdasági jelentőségükön túl, azonban sok helyen alakultak kiskerti közösségek, így társadalmi szerepe is jelentős volt.

Összehasonlítás szempontjai	Csehország/ Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország
Településszerkezetben betöltött szerep	Egyénileg művelt parcellákból állnak. Minden kertész kertészszövetségben (CGA) szerveződik. Prágában a kertek leggyakoribb funkcióváltásának oka a második otthonná alakítás.	Főleg városi kertek, melyek egykor a külső kerületekben foglaltak helyet, ma már ezek a centrumban helyezkednek el, a nagymértékű urbanizáció következményeként. Több helyen rendezetlen, eklektikus építmények jellemzik, nem feltétlenül adtak esztétikai értéket a városnak.	Települések külterületén és belterületén egyaránt alakultak kertek, mégis főként az olyan kedvezőtlen adottságú területeken, amelyek a nagyüzemi művelés szempontjából kedvezőtlennek minősültek. Leginkább a településszélen puffer/átmeneti övezetként vannak jelen vagy szőlőhegyek hegylábi részein.
Hol alakultak ki, milyen területhasználat helyén?	Kevésbé termékeny és művelhető talajokon (köves, dombos), vasutak, ipari övezetek mentén.	Szürkemezős zónákban, külvárosi területeken	Kert művelési ágban hasznosított kisparcellás maradék területek, melyek nagyüzemi művelésbe nem kerültek.
Mit termesztettek?	Veteményes kerti zöldségnövények és gyümölcsök.	Veteményes kerti zöldségnövények és gyümölcsök.	Veteményes kerti zöldségnövények és gyümölcsök. Tájfajták.
Jelenlegi helyzet	A veteményeskertek egyre nagyobb mértékű felhagyása, a kertművelők elöregedése miatt. A kiesett kertek gyakran városi üres, felhagyott területekké válnak ahol a kül- és belföldi befektetők építési és kereskedelmi célú fejlesztései mellett megnövekedhet a bűnözés is, és a biztonság csökkenése. A közterületek és a nyílt tér iránt megerősödött a versengés.	Napjainkban főként a rekreációs és veteményes funkciójú vegyeskertek vannak túlsúlyban. Fennmaradásukat veszélyeztetik a lakó- és infrastruktúra célú fejlesztések.	A zártkerti művelés felhagyása, cserjésedés, az elnéptelenedő, gazdátlan kertek éppúgy jelen vannak, mint a gondozott, kertművelésben tartott hagyományos jellegű földhasználat. Ugyanakkor fokozott veszélyt jelentenek a lakó- és ipari célú beépítések, mely az ország üdülési potenciál szempontjából kiemelt területein még erőteljesebb folyamat (pl. Balaton környéke, Dunakanyar)
Fizikailag körülhatárolt-e?	Igen, tulajdonviszonyok mentén.	Igen, tulajdonviszonyok mentén.	Többnyire igen, tulajdonviszonyok mentén.

Megállapítható, hogy Csehországban, elsősorban Prága környékén a kiskertek, kiskerti közösségek története, sorsa sok hasonlóságot mutat a magyarországi zártkertekkel. **Csehországban** hosszú időre visszanyúló tradíciója van a mezőgazdasági célú kiskerteknek, a közelmúltig fontos élelmiszer termelési és rekreációs szerepet töltöttek be. Azonban **az 1990-es évektől kezdődően** - a magyarországi folyamatokhoz hasonlóan - az ottani kiskerti közösségek **rendkívüli léptekben alakulnak át nyaralóterületekké, lakóövezetökké, kereskedelmi, ipari és közlekedési területekké, vagy válnak elhagyatottá.**

A közép-európai országok zártkertnek megfeleltethető területei Csehországban is a nagyüzemi művelésből kivont/elkülönített földrészekre történt, ahol a városi polgárok a gondozták kertjeiket. Míg **Lengyelországban inkább a városi kertek váltak népszerűvé**, addig a cseh példa azt mutatja, hogy ezek a területek **mind szerkezetüket (apróparcellás), mind külterületi elhelyezkedésüket, mind kiterjedésüket (kisméretű, jellemzően 1 hektár alatti), mind a termesztett növények körét tekintve is hasonló** területhasználatot mutat (kertes mezőgazdasági művelés), mely a hazai zártkertek esetében is megfigyelhető. A volt szocialista államokban a kiskert telepek létesítésének indíttatása részben megegyezik, a hasonló politikai környezetben a városi munkásosztály számára biztosítottak rekreációs célt szolgáló területet.

Összességében a nemzetközi analógiák alapján megállapítható, hogy a kiskert-telepek létesítésének **célja minden elemzett európai országban a városokban élő lakosság számára a rekreációs terület létesítése** volt. A kertekben **önellátó gazdálkodást/növénytermesztést folytattak**, aminek inséges időszakban **gazdasági szerepe is volt**. A külföldi kiskertegyüttesek sajátossága a hazaival ellentétben, hogy **többszire nem magántulajdonú ingatlanok, hanem közösségi művelés alatt állnak, vagy tartósbérletben**. Míg hazánkban a zártkert többszire külterületi elhelyezkedésű, addig **külföldön gyakran a városokban létesültek**. A kiskertes gazdálkodás iránti társadalmi igény az 1990-es évektől óta csaknem minden európai országban lecsökkent. Ennek hatására a kiskertek Európa szerte hanyatlanak, kétirányú átalakulási/funkcióváltási folyamatok figyelhetők meg, ugyanúgy, mint Magyarországon: egyrészt a beépülnek, másrészt a felhagyják művelésüket. Hosszútávú fennmaradásukat szigorú szabályozás (beépítési és használati korlátozások) és ezzel egyidejűleg a közösség megtartó ereje (társadalmi igény) biztosíthatja csak (pl. Németországban és Franciaországban).

A hazánkban tömegesen létrehozott zártkertek fejlődése és átalakulása eltérő utat jár be a nyugati országok kiskert együtteseire, kertségeire viszonyítva. Jelentőségük elsődlegesen társadalmi szempontból értelmezhető, mert egyfajta életmód, életstílus megtestesítői voltak (BAZSÓNÉ 2018), egyben a kor agrárpolitikai döntéseinek térbeli, táji vetületét is adták. Sajátos térszerkezeti elemként önálló morfológiai övet alkottak a települések, illetve városok körül (PÓCSI 2009).

4.2. Kertek és kertmozgalom Magyarországon

4.2.1. A szőlőművelés és kertkultúra gyökerei Magyarországon

A városi munkáskertek létrejötte és elterjedése nem egyedüli előzménye a zártkertek kialakulásának. A kertművelés ismerete, a kertek kialakulása és földhasználatának szabályozása az agrárjogban egészen a középkori feudális viszonyokig vezet (Nagy Lajos idejére¹⁸).

A szőlő- és kertművelés gyökerei ugyanakkor még régebbre a honfoglalás előtti korra nyúlnak vissza. (CROS KÁRPÁTI et al. 2004) A Dunántúlon (Pannónia i.e. 14-9) a Római Birodalom alatti időkből szőlőmagvak és több szőlőművelő eszköz-lelet (szőlőmetsző kések, kapák) került elő.

A honfoglalás utáni évszázadokban a magyarság kalandozásai (hadjáratai) alkalmával a német, itáliai és görög területekről újabb ismereteket szereztek a szőlőművelés tudományában, illetve hadifoglyokat hoztak az országba, akik értettek a szőlőműveléshez. (KOZMA 1995)

CSOMA Zsigmond (1996) szerint a szőlőhegyek a 12. század elejétől fokozatosan alakultak ki hazánkban. A mintaterületre vonatkozóan CSOMA „A középkori magyarországi szőlőhegyek arculatának kialakulása és a szőlő-bortermelés kettős gyökere” című munkájában közöl Esztergom és környékének szőlőhegyeiről egy ábrázolást, mely a 13. század végi állapotokat mutatja be. (CSOMA 1996)

4.2.2. A kert fogalma a különböző történelmi korszakokban

Somogyi Imre (1942) „Kertmagyarország felé” című művében **Az ország mielőbbi kertgazdaságra való áttérését szorgalmazza**, elsősorban egészségvédelmi, föld- és paraszt megtartási, „röghöz kötöttség” szándékával. Célja, hogy a háborút követő gazdasági nehézségeken, válságon átvezesse az országot a kertművelés általánossá tételével. *Beluszky Pál* (1982) a magyar nyelv értelmező szótára szerinti kert meghatározást ismerteti; a **kert bekerített telek, a kertség pedig a több-kevesebb kertből álló tömörülés együttese, kert együttes**.

A kertség fogalomköréhez kapcsolódó számos településnéprajzi, településtörténeti, településföldrajzi kutatás született, melyek elsősorban az alföldi kétbeltelkes típusú, illetve mezei

¹⁸I. Lajos az ősiség (lat. avicitas vagy aviticitas, ius aviticum) és a „Kilenczed fizetéséről és behajtásáról” szóló 1351. évi VI. törvénycikkei hatása, hogy 1848-ig, a jobbágyszabadításig konzerválta a magyar birtokrendszert és a jobbágyság helyzetét, mely a Nyugat-Európai fejlődéssel szemben, inkább az iparosodás természetszerű gátját jelentette az elmúlt századokban. E két törvény a jobbágyság terheinek és társadalmi státuszának egységesítését foglalta keretbe, „melyek után megindulhatott a különböző elhelyezkedésű és használatú földek szabályozásának differenciálódása.” (Csirszki 2017)

kertekre korlátozódik. A mezei kertek a 18-19. században átformálódtak, szállásokat, majd tanyákat alkottak.

A kébaltelkes (akolkertes vagy ólaskertes) települések legfontosabb elve volt, hogy a lakófunkció elkülönült az agrártermelő (állattartó, növénytermesztő, -feldolgozó) funkcióktól. A település belső magja tiszta lakóterületként működött, a házakhoz csak kis területű házi kert és udvar tartozott. **A kertek és az állattartásra alkalmas ólak a külső településöbven helyezkedtek el**, így a belső mag mentesült az agrártermeléshez kapcsolódó hang- és szag, illetve környezetre gyakorolt egyéb negatív hatásoktól.

Az akolkert vagy ólaskert kerített volt, tulajdonosaik naponta jártak a település központjából a jószágok gondozására és a kerti munkákat és elvégezni. Hajdúböszörmény az alföldi településtípus egyik jellegzetes példája.

A kertségek, illetve zártkertek egy része az egykori ólaskertek helyén keletkezett, azáltal, hogy a termelő, feldolgozó funkció kikerült a tanyákra. (BELUSZKY, 1982)

Cros Kárpáti és munkatársai (2004) a kert fogalmát az egykor volt zártkerti kategóriába sorolt telkeknek felelteti meg, noha az egykori zártkertek csak nagyjából fedik le a kertként, kertekként értelmezett területeket, sokkal inkább egy korszakot jelölnek, amiben kialakultak. **A kertek (szőlőskertek, gyümölcsös kertek, veteményeskertek, kenderföldek, káposztáskertek) a zártkert fogalom előtti időszakban is léteztek.** „A kertségek kialakulásánál és fejlődésénél fontos szerepe volt a szőlőnek.” Sorsuk, jövőjük, ma értelmezhető funkcióik újra alakításához ismernünk kell, milyen területekből alakultak korábban. (CROS KÁRPÁTI - GUBICZA - ÓNODI, 2004)

Győrffy István szerint a mai tanyarendszer őse a kertség. “Az alföldi tanyák nem mások, mint a községből kitelepített ólaskertek.” (GYÖRFFY, 1937)

4.2.3. A kert és kertmozgalom kialakulása Magyarországon

Magyarországon a városiasodás és iparosodás később indult el a Nyugat-Európai országokhoz képest. Az első gőzmalom (József Hengermalom¹⁹) már 1841-től megkezdte működését Budapesten, mégis a kiegyezést (1867) követően indult meg igazán a hazai iparosodás, elsősorban az élelmiszer feldolgozás, a malomipar révén. Az 1850-es évektől egyre nőtt a gőzmalmok száma Pesten és Budán. (pestbuda.hu) A malmok építéséhez egy idő után a nehézipar fejlesztése is szükségessé vált, így létrejöttek a vasgyárak (Weiss Manfréd csepeli vasöntödéje, Ganz – 1844). A 18. és a 19. század folyamán nagy volt a kereslet a magyar gabonára külföldön, különösen a

¹⁹<http://10>

háborúk idején, így stratégiai jelentősége volt a gabona feldolgozása gyorsításának, a malmok hatékonyabbá és modernebbé tételének.

1916-ban alakultak ki az első **munkás- és bányáskertek** (pl. Diósgyőr esetében a Diósgyőri Vasgyári Közhasznú Kiskert Egyesület). Az ipartelepek szomszédságában alakult kerteket a munkások olcsón bérelhették, hasonlóan a Nyugat-Európai munkáskertekhez, az egyesületeket pedig gondoskodtak a kertművelők képzéséről is. (CROS KÁRPÁTI et al. 2004) A kertmozgalom országsszerte a munkáskertek révén alakult ki és vált egyre népszerűbbé.

A munkáskertek után zártkertek, **vitézi telkek, horgásztanyák**-vízparti üdülőterületek létesültek (CROS KÁRPÁTI et al. 2004)

4.2.4. A zártkert fogalom kialakulásának történelmi előzményei a 14. században

A zártkert fogalma, mint a szocialista jogalkotás sajátos terméke, történelmi előzményeit tekintve nem alapok nélküli jogintézmény. CSIRSZKI (2017) kutatásai alapján megállapította, hogy a **zártkert fogalom, tartalmát tekintve, a létrejöttéhez képest már korábbi korokban azonosítható** és összekapcsolható mai jelentésével a hazai agrárjogi szabályozásban. Csirszki kiemeli, hogy a *mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és a termelőszövetkezeti csoportokról szóló 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet és a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény* zártkertekre vonatkozó definíciójának egyes elemei (tulajdonviszonyok, földhasználat, elhelyezkedés, méret stb.) az I. (Nagy) Lajos 1351. évi törvényétől kezdve, Mária Terézia 1767. évi úrbérrendezésén át az első (a *mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. törvénycikk*) és második (a *szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló 1929. évi XVII. törvénycikk*) hegyközségi törvények tartalmi **elemeiként** már évszázadok óta jelen vannak.

CSIRSZKI (2017) nyomán az alábbi összegzés (5 elem) vonható mindezek alátámasztására.

1. KÜLTERÜLETI ELEM:

Kültelki kertek: Valamennyi mezőgazdasági tevékenységet folytató település két részre volt osztható: belterületre és ahhoz **funkcionálisan** kapcsolódó külterületre. A 14.-15. században, Mária Terézia úrbérrendezése nyomán szilárdul meg a külső telkek használata, de csak a 18. századtól indul meg a **külső és belső telkek fogalmának differenciálódása**. Ezek a kertek földrajzi adottságok és településszerkezeti sajátosságaik miatt kerültek a településen kívülre. A legtöbb településen nem állt rendelkezésre megfelelő méretű belterület a minimális belterületi telkek kiosztásához, ezért a jobbágy *pótlék föld(ke)t* kapott a külterületen. Ezeket a külterületi telkeket a falu vagy a **mezőváros közvetlen közelében alakították ki** (a könnyebb elérhetőség érdekében, mivel gyakran sok eszközzel és állatokkal mentek ki a kertek művelésére) és gyakran kerítéssel vették körbe (2. elem is egyben). A **külterületi telkek az 1967. évi zártkerti fogalom tartalmi**

lényegének feleltethető meg, mivel földrajzi adottságok mentén külterületre kerültek a zöldséges-, gyümölcsös- és szőlőskertek, melyek kerítettek voltak és elkülönültek a nagyüzemi művelés alatt álló területektől.

2. KERÍTÉS ÁLTAL KERÍTETT - ELKÜLÖNÍTETTSÉG ELEM:

A jobbágyszőlőkben vagy kültelki kertekben **garád** (tüskés sövényből, gallyakból rakott kerítés) illetve mezőőr vagy csősz általi védekezést írnak elő, egyrészt a vadkár, másrészt a tolvajok ellen az 1929. évi hegyközségi törvény²⁰ rendelkezéseinek értelmében. **Kert** szavunk a középkori *kerítés*²¹ tartalommal öröklődik tovább, így a zártkert fogalmának legkorábbi **közvetlen előzményének** tekinthető.

3. HASZNOSÍTÁS ELEM:

A későbbi zártkertekre vonatkozó sajátos hasznosítási formák, mint a **zöldség- és gyümölcstermesztés**, illetve **szőlészet**, már a telekszervezet megszilárdulását követően a külterületi telkekben és a jobbágyszőlők vonatkozásában is megragadható, melyek különleges helyzetűek voltak (nem álltak nyomáskényszer alatt). Az 1848-as jobbágyszabadítás után megkezdték a földbirtokok tagosítását, mely a településhez tartozó földek akként való felosztását jelentette, hogy minden jobbággy egybefüggő szántóterületet birtokoljon. Ebbe a tagosításba a meglévő szőlőket, gyümölcsösöket, káposztás- és kenderföldeket nem vonták be. Az így kialakult új birtokszerkezetet az 1894. évi XII. törvénycikk és a 1929. évi XVII. törvénycikk hatályosította (ezek tekinthetők az első és második hegyközségi törvénynek).

4. SZEMÉLYI TULAJDON ELEM:

A mezővárosok határában a településhez közel eső földterületi rész a magasabb értéket képviselő növénykultúrák termesztésének színhelye (zöldséges, gyümölcsös kertek, szőlők) (1. elem is egyben). A kültelki kerteken (írtások²² is ide tartoznak) a jobbágyság sokkal szabadabb gazdálkodást folytathatott, mint a nyomáskényszer alatt álló földeken, illetve ezek a telkek saját tulajdonú használatba kerültek (egyben az 5. elem is).

5. HÁZTÁJI GAZDÁLKODÁS ELEM:

A középkorban kialakult **nyomáskényszer alatt álló földek** és a **termelőszövetkezet által közös használatban** álló földek párhuzamba állíthatók, mely jelenti egyben azt a fajta megkötöttséget, amely a termesztett növények körére és a termesztés idejére, annak sorrendiségére vonatkozik, míg a szőlő- és gyümölcstermesztés alatt álló **írtásföldek** és a *fundus extravillanus*²³ kikerült

²⁰A szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló 1929. évi XVII. törvénycikk

²¹Kezdetben a „kert” szó a fizikai „kerítés” jelentéssel bírt. A *kerül*, *kerít*, *kering* igék *ker-* alapszavából származik. (Magyar Néprajzi Lexikon)

²²Az írtás az erdő kivágását jelenti, melyet gyepként/legelőként vagy szántóként hasznosítanak tovább.

²³külső telek, külsőség (lat. fundus extravillanus): a paraszti gazdálkodásnak a falu belterületén kívüli része, a szántók és a rétek. A jobbággyrendszer megszűntetése óta ide tartozik a szőlő is, melyek 1848 előtt nem volt a jobbággytelek része. (Magyar Néprajzi Lexikon)

határbeli (külterületi) földek a zártkerti földekkel rokoníthatók, melyek a **háztáji gazdálkodás színterei** voltak, egyben a birtokos ezeken a földeken a megkötött keretektől függetlenül, szabadabban gazdálkodhatott.

Összegezve a fenti elemeket, **a szocialista jogalkotás egy már évszázadok óta jelen lévő speciális joganyag és adott településszerkezeti jellemzők birtokában az akkori birtokviszonyoknak megfelelő terminus technicust alkotott, mely a zártkert.**

4.2.5. A zártkert fogalom tartalma a jogszabályváltozások tükrében

A zártkert fogalma az 1960-as évek elején, a szocializmus évei alatt jött létre Magyarországon a kádári konszolidáció időszakában. A földrendezést követően a földterületek kétféle minősítést kaptak; egyrészt a termelőszövetkezetekbe belépni nem hajlandók, akik földjeiket nem akarták a közösbe adni, azok részére a falutól, a településtől távoli rossz minőségű területeken kaptak nehezen művelhető földeket, másrészt a nagyüzemi művelésből kizárt földeken (zártkerteken) gazdálkodhattak, ők voltak többen. (CROS KÁRPÁTI et al. 2004) **Eredetileg azokat a magántulajdonban lévő, kisparcellás, hagyományosan szőlő, gyümölcsös és kert hasznosítású földrészleteket jelölte, amelyek a háztáji gazdálkodás lehetősége mellett hétvégi pihenést biztosítottak tulajdonosaik számára.**

Az *1959. évi 24. törvény* és végrehajtási utasítása alapján olyan földterületek, melyek „kertszerűen művelt(ek), kisebb parcellákra tagolt, mezőgazdasági rendeltetésű terület(ek), mely háztáji gazdálkodásra alkalmas(ak)”. A fogalom megjelent, de *a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény* és végrehajtási utasításában szereplő kiegészítésekkel lett pontos. A törvény deklarálta, hogy a zártkert személyi földtulajdon, mely a város (község) külterületén helyezkedik el, annak nagyüzemileg nem művelhető, elkülönített része. A nagyüzemi művelésű földektől ténylegesen „elzárt” kerteket jelölte.

A folyamatot a korabeli szabályozás is segítette *a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi (ún. TSZ törvény)* és *a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény*, melyek lehetővé tették ezen kisebb földrészletek emberek tömegeinek magántulajdonba adását.

A zártkert ma már nem létező jogintézmény, az ingatlan nyilvántartásban fekvés kategóriaként jelenik meg, és tulajdoni lapokon szerepel. A zártkert földterületi kategóriát a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény szüntette meg a korábbi (1987. évi) földtörvény zártkerti kategóriáját hatályon kívül helyezésével, helyette a külterületi föld fogalmat vezette be. 2006-ban különleges külterület lett a hivatalos megnevezése *az önálló ingatlanok helyrajziszámozásáról és az alrészletek megjelenítéséről szóló 2006. évi 44. (VI.13.) FVM rendelet* szerint.

A zártkert fogalma a szocializmus alatt, az 1960-as évek elején jött létre Magyarországon. Eredetileg azokat a magántulajdonban lévő, kisparcellás, hagyományosan szőlő, gyümölcsös és kert hasznosítású földrészleteket jelölte, melyek a háztáji gazdálkodás lehetősége mellett hétvégi pihenést biztosítottak tulajdonosaik számára. A zártkertek a kialakításuk óta erőteljes funkció-változáson mentek keresztül; egy részükön fennmaradt a hagyományos kiskerti gazdálkodás, más részük települési belterületté (lakóterületekké), gyepekké, vagy felhagyott, erdősödő területekké váltak. (ALBICZ, HUBAYNÉ 2022, ALBICZ, VASZÓCSIK 2019) A települések átalakuló zártkerti részei jellegzetes parcella szerkezetükkel és méretükkel jól felismerhetők és a lakóövezettől elkülönülő tájképi szegmenst alkotnak.

4.3. A zártkert kutatások áttekintése, értékelése

Jelen fejezetben a zártkertekkel kapcsolatos kutatásokat tekintem át és a zártkertekkel foglalkozó szakemberekkel, kutatókkal készített interjúk főbb megállapításait foglalom össze.

4.3.1. Zártkertekkel kapcsolatos kutatások áttekintése, értékelése

Számos tudományterületen találunk olyan országos, mintaterületi és/vagy regionális léptékű **kutatást, mely a zártkertek táji értékeivel foglalkozik**, de elsősorban a szőlőhegyi értékek meglétének és tipizálásának megközelítésében. A témában leginkább regionális léptékűek ezek az értékközpontú kutatások, így pl. LAPOSA (1979, 1988) kutatásai is, melyek rámutatnak, hogy a Balaton-felvidék első katonai térképen ábrázolt szőlőhegyei csaknem megegyeznek a később zártkertként lehatárolt területekkel. Ugyanakkor már a hetvenes években felhívta a figyelmet arra, hogy a szőlőhegyi tájhoz kötődő népi építészeti emlékek fogyatkoznak, melyet egyrészt a kisüzemi szőlőtermesztés és borkészítés hagyományának megszűnése magyaráz, másrészt a *“nagyméretű városodás és az életforma gyökeres átalakulása, mely veszélyezteti a történeti táji kultúrát”* (Laposa J. 1988). A Balaton-felvidék zártkerti értékeit TÖRŐ BALÁZS is vizsgálta a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajzkutatója, elsősorban Balatonakali területén (Törő Balázs, ex verb és 2017, 2024.02.04. PETŐ PIROSKA környezetmérnök pedig elsősorban építészeti értékek, műemlékek (pincék régészeti feltárása) felmérését és értéktárba rendezését végezte több Balaton-felvidéki településen (Pető Piroška, ex verb interjú, 2022.08.06.)

A zártkertek felmérésével, tipizálásával, tájalakulásának, kultúrtörténeti értékeinek témájával számos kutatás foglalkozott már különböző szempontból megközelítve a témát, ezeket téma szerint csoportosítva az 5. táblázatban foglalom össze.

5. táblázat: Zártkertekkel kapcsolatos kutatások, publikációk Magyarországon téma szerint csoportosítva

Szerző/kutató	Kutatás éve	Szakterület	Zártkerti kutatás megközelítése	Kapcsolódó témák
<i>Kialakulás és történeti előzmények feltárása</i>				
Cros Kárpáti Zsuzsa - Gubicza Csilla - Ónodi Gábor	2004	Agrár-környezetgazdálkodás	Országos és nemzetközi helyzet ismertetése, kertségek történeti feltárása, kertségek típusai, kertségek a település- és területrendezésben. Gyakorlati- és esettanulmányok	Kertség és zártkert fogalmának megkülönböztetése, definiálása. Hazai és nemzetközi vonatkozású történeti előzmények. A zártkertek problematikája. Jövőkép, hazai esettanulmányok
Csirszki Martin Mihály	2018, 2019	Jogtudomány	Jogtörténeti és történelmi hagyományok. Országos földjogi vonatkozások	Történeti gyökerek: a zártkert fogalmi megjelenésének jogtörténeti előzményei. Joghézagok és a zártkertek jogi státuszának ellentmondásai
Csoma Zsigmond		Agrártörténet, néprajztudomány	Szőlészeti-borászati hagyományok a Kárpát medencében	Szőlőművelés, borvidékek történeti előzményei, szőlőhegyi eredet
<i>Földhasználat változás, hagyományos kertes funkció átalakulása</i>				
Pócsi Gabriella	2009, 2012, 2014	Földrajztudomány	Városperemi területek átalakulása, az átalakulási tényezők, szereplők és folyamatok feltárása	Kiskertek differenciálódása (Kecskemét, Szeged példáján)
Vasárus Gábor	2016	Településföldrajz	Zártkert, mint külterületi lakóhely	Átalakuló külterületek szerepe a (vidéki) városok agglomerációjában és a hazai szuburbanizáció fejlődésében. Kiemelten Győr és Szeged külterületeinek alakulása.
Bazsóné Bertalan Laura	2018	Közgazdaságtudomány	Városi kertek, kertségek, üdülőtérületek funkcionális átalakulása	Városperemi szétterülés vizsgálata, városperemek fejlődésének gazdasági, környezeti és társadalmi hatásai
Kotsis et al.	2022	Tájépítészet	Országos helyzetkép, kül- és belterületi zártkertek területhasználata, beépítettsége	Zártkertek története, jogi szabályozása, táji tagozódása, területhasználatok, mintaterületi esettanulmányok
Vaszócsik et al.	2016	Településtervezés	Zártkert tipológia, földhasználat változás, zártkert fogalom definiálása	Zártkertek földhasználat változása, országos helyzetkép, zártkert típusok, korábbi zártkerti kutatások értékelése
<i>Zártkerti területek érték szempontú megközelítése</i>				
Laposa József	1982, 1988	Táj- és kertépítészet	Szőlőhegyi értékek, egyedi tájértékek, paraszti, utó paraszti hagyományok megjelenése a szőlőhegyi zártkertekben	Balaton-felvidéki borvidékek, szőlőhegyi épített értékek, balatoni szőlőművelés és országos történetiség

Szerző/kutató	Kutatás éve	Szakterület	Zártkerti kutatás megközelítése	Kapcsolódó témák
Törő Balázs	2017	Néprajztudomány, régészet	Szőlőhegyek területhasználata, egykori zártkertek és szőlőművelés kapcsolata, szőlőhegyek épített és régészeti értékei	Balatonakali szőlőhegyeinek jelenkori területhasználati elemzései, illetve az 1960-70-es évek balatoni nyaralókulturájának vizsgálata.
Pető Piroska	2018	Környezet- és tájtudomány	Szőlőhegyi épített környezet, egyedi tájértékek jelenlétére és megóvására való figyelemfelhívás	Települési tájértéktárak a Balaton-felvidéken
<i>Zártkerti területek társadalmi-gazdasági jelentősége</i>				
Vigvári András	2022, 2023	Társadalomtudomány, néprajztudomány	Informális lakhatás/informal housing	A városi agglomeráció migrációs folyamatai és a társadalmi viszonyok összefüggéseinek vizsgálata
Vasárus Gábor	2016, 2018	Településföldrajz	Posztszocialista szuburbanizáció társadalmi-gazdasági jellemzői, átalakulás a városi agglomerációban	Vidékről városperemre költözők lakhatási vonatkozásai, társadalmi konfliktusok megjelenése
<i>Településrendezési sajátosságok</i>				
Csordás László	1993, 2021	Gazdaságtudomány, turizmus, turizmusföldrajz	Második otthonok, üdülőterületek fogalma és kialakulása Kutatásai az alföldi sajátosságokat elemzi az üdülő- és külterületek vonatkozásában	Üdülőterületek kutatása, a zártkertek kialakulása és törvényi szabályozásuk, illetve annak hatásai 1959-1994 között, zártketerendezés hatása az üdülőépítésre (Debrecen példáján)
Csurgó Bernadett	2013	Társadalomtudomány, szociológia	Vidékszociológia	Vidéki kulturális örökség, turizmus, város-vidék kapcsolatok, vidéki közösségek

4.3.2. Interjúk zártkert kutatókkal

A kutatás keretében interjúkat készítettem olyan különböző diszciplínákat képviselő kutatókkal, akik foglalkoztak a kutatási téma egyes szegmenseivel korábbi kutatásaik, illetve publikációik keretében (pl. kertségek kialakulása és hasznosítása, volt szőlőhegyek épített és táji értékei, és társadalomtudományi vonatkozások tekintetében). Az interjúkészítés módszertanát a 3.3.4. fejezetben tárgyalom részletesen. A felkeresett hét személyt, tudományterületi jártasságukat és az interjúk időpontját az alábbi 6. táblázat foglalja össze.

6. táblázat: Az interjúalanyok és a felvett interjúk időpontja

Interjúalany	Tudományterület	Interjú időpontja
Dr. Laposa József	tájépítészet	2021.10.15.
Dr. Ónodi Gábor	építészet, agrár-környezetgazdálkodás	2021.11.17.
Cros Kárpáti Zsuzsa	agrár-környezetgazdálkodás	2021.11.17.
Jávor Károly	tájépítészet	2021.12.14.
Pető Piroska	környezettudomány	2022.08.06.
Törő Balázs	néprajz, régészet	2024.02.04.
Vigvári András	néprajz, szociológia	2024.02.20.

Laposa József megkeresését azért tartottam rendkívül fontosnak, mert kertészmérnökként, tájrendező mérnökként, borászként az 1980-as évek elejétől kutatta a szőlőhegyeket, 1983-ban védte meg a „*Borvidék, mint tájalkotó tényező*” című doktori dolgozatát. Munkái nagyrészt a Balatonhoz és más üdülőkörzetekhez kapcsolódnak, főként a természet- és tájvédelmi munkarészek elkészítése révén. Az évtizedek alatt olyan gazdag tapasztalata gyűlt össze, mely a kutatásaimhoz kapcsolódó kérdések megválaszolásában is segíthet. Az egykori VÁTI-ban (Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben) munkatársával, *Jávor Károly* tájépítésszel mértek fel helyszíni bejárások alkalmával több, mint 1500 Balaton-felvidéki földrészletet, mely egész további életének meghatározó élménye volt, mind szakmailag, mind emberileg. Az akkori szőlőhegyek és zártkertek részletes felmérésének eredményeképpen írta meg első könyvét „*Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken*” címmel, illetve határozta meg a zártkertek tervezésének legfontosabb tartalmi követelményeit.

A szakértővel készült interjú alapján összegezhető; Laposa Józsefszerint a zártkert a vidéki élet és a városi élet közötti átmenetet tükrözi. Paradox módon a városokba költözött népesség vidéki élethez kötődése volt a zártkertek létesítésének egyik legfontosabb oka, ugyanakkor ennek a kötődésnek az elvesztése vezet a zártkertek átalakulásához, művelésük megszűnéséhez. Laposa arra az eredményre jutott térségi kutatásai során, hogy a zártkertek jelentős része(80%-a) hajdani szőlőhegyeken található (Balaton-felvidéken).

A kutató véleménye szerint a zártkert mai képe sokféle zártkertet ölel fel, amelyek között különböző funkciók és célok találhatók. A zártkertek változása a történelmi és társadalmi kontextusok, valamint a helyi érdekek összefonódásának eredménye.

A zártkerti értékek magukban foglalják a történelmi hagyományokat, a földhöz való kötődést. A szőlőhegyi és zártkerti értékek jelenléte jelentős megőrző erejű tényező. A zártkerti területek, amelyek a természet közelségét és a vidéki életmód hagyományait hordozzák, vonzó célpontokká váltak a turisták számára. A turizmus révén a zártkerti területek fenntartása és fejlesztése lehetővé válik, mivel a látogatók érdeklődése és a helyi közösségek bevételei ösztönzik a zártkerti hagyományok és értékek megőrzését. A zártkerti területek nemcsak a vidéki élet hagyományait őrzik, hanem a táj esztétikai értékét is növelik. Véleménye szerint a zártkerti területek, különösen a borvidékeken, tájalakító tényezőként jelentős szerepet játszanak a tájkép formálásában. Úgy véli, a szép kilátású helyeken lévő zártkertek veszélyeztetettebbek a települések terjeszkedése miatt,

sok ilyen zártkerti területet beépítettek, ami értékvesztéshez vezetett. A másik veszélyeztető tényező a települési szabályozás hiánya.

Jávor Károly nemcsak az egykori Balatoni szőlőhegyek felmérése révén került az interjúalanyok körébe; a fenntarthatatlan városi létforma ellenpólusaként a magyar vidék, a falvak és falusi élet (régí életmód) tovább éltetésének lehetőségeit emeli ki, mint az emberi túlélés egyetlen alternatíváját. Jól látja a város-vidék egyre inkább távolodó értékeinek problémáit, konfliktusait. A zártkertet, mint a város és vidék között húzódó határmezsgyét ebben a viszonylatban elemzi.

Jávor Károly véleménye szerint a zártkertek fejlődésében kulcsszerepet játszanak a helyi közösségek szokásai, igényei és a gazdasági helyzet. A kutató hangsúlyozza, hogy a zártkertek nem csupán fizikai helyek és mezőgazdasági területek, hanem a közösségi élet szerves részei is, amelyek a helyi kultúrával és identitással is összefonódnak.

A zártkertek földhasználati változásainak hátterében szerinte a társadalmi és gazdasági környezet változása áll, amely befolyásolja az emberek földhasználati szokásait.

A zártkertek területén található értékek közé sorolja a helyi közösségek kulturális örökségét, a hagyományos mezőgazdasági gyakorlatokat, valamint a természeti adottságokat, köztük a táj szépségét és biodiverzitását. Az interjúalany hangsúlyozza, hogy ezek a zártkertek nemcsak mezőgazdasági értéket képviselnek, hanem kulturális és közösségi jelentőséggel is bírnak, így a megőrzésük kiemelten fontos. Ezért a zártkertek megőrzése érdekében fontos lenne a helyi közösségek és a hagyományos értékek támogatása.

A településrendezés és zártkertekkel való általános kutatás témájában **Ónodi Gábor** (építész, a MUT falutagozat elnöke) felkeresését azért tartottam fontosnak, mert a *„Kertségek és a kertművelés szerepe és jövője”* című könyvében - mely a *„Kertségek és kertművelők Miskolc és Tatabánya térségében”* című tanulmány folytatásaként jelent meg -, egy átfogó országos helyzetfeltárást mutat be és a kertkultúra régire nyúló hagyományait történeti szempontok alapján ismerteti. Egyben a zártkertek kialakulását, funkcióinak változását, szerepét és a jövőbeli fejlesztési lehetőségeit is tárgyalja. A kertségek településrendezési szabályozási eszközeit nemzetközi példákkal, tapasztalatokkal is alátámasztja. A 2000-es évek elején **Cros Kárpáti Zsuzsával** együtt készítették a fent említett tanulmányt, terepi felméréseket. Az adatgyűjtésben és szerkesztésben közreműködtek még **Gubicza Csilla** és **Kazi János** a Szent István Egyetem, Környezetgazdálkodási Intézet, Területi Tervezés Tanszékének (Gödöllő) munkatársai. (CROS KÁRPÁTI - GUBICZA - ÓNODI, 2004)

Az **Ónodi Gáborral** és **Cros Kárpáti Zsuzsával** folytatott közös interjú során felmerült új gondolatként, hogy a veszélyeztető tényezők között helyenként a külföldi befektetések kedvezőtlen hatásai megjelenik a városfejlődésből fakadó beépítési nyomás mellett. A zártkert fogalom használatára vonatkozóan úgy vélik, hogy a fogalom használata idejét múlt, egy letűnt

korszakban keletkezett elnevezés, amely kisparcellás termesztőkerteket szőlőskerteket, hobbi kerteket foglalja magába.

A zártkertek folyamatos átalakulását szerintük is a helyi igények és a gazdasági környezet változásai irányítják. A zártkertek közösségi funkciója, a kertészkedéshez kapcsolódó tudás megőrzése, valamint a helyi (bio)élelmiszertermelés iránti kereslet hozzájárulhat a hagyományos zártkerti művelés fenntartásához. Az átalakulás irányába mutató, veszélyeztető tényezőként a városok növekedését, a lakócélu beépülést és a zártkertek művelésének elhanyagolását, a fiatalabb generációk motivátlanságát, valamint a rekreációs célú használat előtérbe kerülését nevezték meg. Ahol a települési szabályozás támogató intézkedéseket tartalmazott, ott a zártkertek megőrzése és fenntartása sikerebben valósult meg. Az ilyen szabályozások célja a helyi közösségek támogatása és a mezőgazdasági területek védelme volt, ami hozzájárult a hagyományos zártkerti művelés megőrzéséhez. A települési szabályozás befolyásolhatja a zártkertek jövőjét és értékét. A zártkertek jövője a helyi közösségek, a települési szabályozás és a gazdasági környezet kölcsönhatásának függvényében alakul, és a fenntarthatóságra való törekvés kulcsszerepet játszik ebben a folyamatban.

Pető Piroska környezetmérnök megkeresése a kutatásom szempontjából releváns értékszempontú, örökségvédelmi megközelítés aspektusából lényeges. Számos Balaton-felvidéki település (Örvényes, Káptalantóti, Dörgicse, Diszel, Mencshely stb.) értéktárát készítette el.

A szőlőhegyhez fűződő bensőséges kapcsolata gyerekkoráig vezethető vissza. A balatongyöröki Becehegyen volt családi szőlőjük, ahova sűrűn jártak ki főként rekreációs céllal, de szőlőt is műveltek. A zártkert fogalom számára a történelmi szőlőhegyi területeket jelenti. A zártkertek értékeiként kiemeli a szőlőművelés hagyományát, a helyi táj szépségét, tájképi értékességét.

Meglátása szerint a földhasználat átalakulásában legveszélyeztetettebb zártkerti területek is egyben a történelmi szőlőhegyek, mivel a tájképi értékesség nem csak a turisták számára vonzó célpont, hanem a városból menekülők, vidéki romantikát kereső, letelepedni vágyók körében is. A helyieket egyre kevésbé érdekli a szőlő, a szőlőhegyek sorsa, sokszor a helyi lakosság számára is ismeretlen, milyen értékekkel bír a hegy, mind épített, mind természeti értékeiket tekintve. Számos egyedi tájérték felmérést végzett a Tapolcai-medence településein (Balatonszőlős, Diszel, Dörgicse, Káptalantóti, Mencshely, Örvényes, Pécsely, Vászoly), melyek szőlőhegyek/zártkertek helyszíni felméréseinek eredményeképpen születtek. Céljuk volt a helyi szőlőhegy értékeinek tudatosítása, bemutatása, a figyelem felhívása megőrzésük fontosságára. Az érintett zártkerteken a pincék és présházak közel fele alkalmas lenne műemléki védelemre, azonban a tulajdonos egyéni belátása határozza meg a több száz éves épületek sorsát, mely gyakran bontással végződik.

Dörgicsén erőteljes civil kezdeményezés indult a szőlőhegyek védelmére és a megfelelő védelmet jelentő települési szabályozás megújítására. Számos település felismerte a szőlőhegy védelmének szükségességét, így pl. Pécsely, Vászoly, Dörgicse és Balatonudvari élen jár ebben. Pető szintén kiemeli, hogy a Nivegy-völgy településeinek lakossága példaértékűen kezeli a szőlőterületeket, melyek így az épített és természeti értékek megóvása szempontjából is kedvezőbb helyzetben

vannak. Az értelmes védelem, a környezetéből nem kiemelten, hanem azzal együtt, a védett tájértékek, a táj komplex szempontú értékszemléletével lenne működőképes modell. A szőlőhegyi beépítések – állítása szerint – nem akadályozhatók meg a jelenlegi szabályozási környezetben és a helyi lakosság akarata nélkül. A szőlőhegyi egyedi tájértékek, a szőlőhegyi táj a közösséggel, az újonnan beköltözők megfelelő értékszemléletével lenne fenntartható a jövőben.

Törő Balázs a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajz-muzeológusa a balatonakali szőlőhegyek egykori és jelenkori használatát és a Balaton környéki nyaralókultúrát kutatja, mely korszak egybeesik a zártkertek kialakításának időszakával. A szőlőhegyi tájhasználat alakulása pedig a zártkerti területek sorsával fonódik össze.

Törő Balázs szerint a szőlőhegyek, zártkertek látványát megváltoztatják nem odaillő építményekkel, épületekkel, lakóházakkal. Problémaként említi meg, hogy gyakori a kertek összevonása, a minél nagyobb beépíthetőség érdekében. Ezeket a jelenségeket tájsebként foglalja össze. A zártkert fogalom alatt a történelmi szőlőhegyek szalagparcellákra osztott területeit érti. Rámutat a helyi közösségi kezdeményezések (pl. kertbarát körök) fontosságára a zártkertek fennmaradásához. A szőlőhegyi földhasználat változásával kapcsolatosan rámutat, hogy a telekárak drágulása a szőlőhegyi területek felértékelődését is fokozza. Ez – a beépítési nyomás mellett – lehetőséget adhat a szőlőhegy értékének felismerésére, védelmének hangsúlyozására. Véleménye szerint a szőlőhegyeken található tájértékek nem feltétlenül védik meg a zártkerti területeket a beépítésektől. A tájértékek jelentősége abban rejlik, hogy hozzájárulnak a helyi közösségek identitásához és kulturális örökségéhez. A zártkertek sorsa szerinte a jövőben a helyi közösségek és a gazdasági környezet alakulásától függ.

Vigvári András a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont munkatársa, szociológus és néprajzkutató az *átmeneti terek* kutatása során talált rá a zártkerti területek - mint tértípus - társadalmi és lakhatási vonatkozású problematikájára. Doktori értekezése *“A szabadság földje? Átmeneti terek és háztartási stratégiák a budapesti lakhatási válság árnyékában”* címmel (2021) főként a vidékről városba és a városból kiköltöző népesség migrációjának eltérő jellegű motivációit vizsgálja a jelenkori társadalmi viszonyok között. Kutatásának középpontjában nem a magyarországi zártkertek átfogó feltárása szerepelt, hanem a konkrét tértípus társadalmi-lakhatási konfliktusainak bemutatása egy adott - budapesti agglomerációhoz tartozó - zártkert együttesben. A *Vigvári András*sal folytatott beszélgetésből érdemes kiemelni, hogy szerinte a zártkert nem csupán egy fizikai tér, hanem egy komplex társadalmi jelenség is. A zártkertek jövőbeni sorsát úgy látja, hogy a nagyvárosok környezetében pufferterrületekké válnak a lakhatási hiány kielégítésére. Az üdülőtérületeken főként a turizmus, idegenforgalom nyomása veszélyezteti a zártkerteket, itt kevés esélyt lát ezen területek fennmaradására. Az elnéptelenedő, zsugorodó vidéki térségek zártkertjeit az erdősülés, felhagyás veszélyezteti. A zártkertek földhasználati változásainak okaként a települések terjeszkedését és az életmódbeli változásokat nevezte meg. A zártkerteket leginkább veszélyeztető tényezők között a legnagyobb három veszélyként a beépítést, települési belterületté válást, a művelés felhagyása miatt bekövetkező erdősülést, valamint a zártkerti területek

használatának megváltozását, például a mezőgazdasági művelésről más típusú hasznosításra való áttérést tartja. Azokat a zártkerteket, amelyek a városok közvetlen közelében helyezkednek el, különösen veszélyeztetettnek tartja a beépítés szempontjából.

A kutatásai során megfigyelt trendek azt mutatják, hogy a zártkertek iránti érdeklődés növekszik, mivel egyre többen keresnek alternatív életformákat a városi környezetben. A közösségi életformák és a fenntartható életmód iránti kereslet új lehetőségeket teremhet a zártkertek számára. Összességében a kutató úgy véli, hogy a zártkertek helyzete és megítélése a társadalmi, gazdasági és környezeti változások tükrében folyamatosan alakul, és a jövőbeli sorsuk szoros összefüggésben áll a városi migrációs folyamatokkal és a közösségi igényekkel.

5. A ZÁRTKERTEK MAGYARORSZÁGON - HELYZETFELTÁRÁS

5.1. Zártkertek országos bemutatása, elhelyezkedése, jellemzői

Magyarország területén jelenleg 6495 darab zártkerti folt található, országos kiterjedésük a felhasznált 2011-es zártkert adatállomány szerint (LECHNER TUDÁSKÖZPONT, 2011) összesen 204 148 hektár, az **ország területének 2,1%-át teszik ki**. Az ország településeinek 66%-a, azaz 2098 db település területe érintett zártkertekkel. (ALBICZ - HUBAYNÉ 2023). A zártkertekkel érintett településeket a **Melléklet ME 1. térképlapja** mutatja be. A **zártkerti foltok száma** a települések többségén néhány (egy-négy) darab. A legmagasabb számú zártkerti folttal rendelkező települések általában nagyobb kiterjedésű városok területén találhatók (pl. Debrecen 109 db, Eger 33 db, Pécs 26 db).

A **zártkerti foltok méreté**revonatkozóan megállapítottam, hogy igen eltérő az országban, a pár száz négyzetméterestől az 1000 hektárt meghaladó kiterjedések között mozog. A **legnagyobb összkiterjedésű egybefüggő zártkertek** Szekszárd (1262 ha), Kiskunhalas (1220 ha), Csongrád (891 ha), Miskolc (728 ha) települések közigazgatási területén helyezkednek el. A zártkertek **vármegyéenkénti összkiterjedése is változó**, a legnagyobb összterülettel *Borsod-Abaúj-Zemplén* vármegyében találhatók zártkertek (29 184 hektár), de *Zalában* (272,45 km²), *Somogyban* (186,17 km²) és *Pest megyében* (164,18 km²) is jelentős a zártkerti területek összkiterjedése. **Darabszám tekintetében** is *Borsodban* van a legtöbb zártkert (877 db), majd *Baranyában* (537 db), *Zalában* (508 db) és *Somogyban* (476 db) is 500 körüli a mennyiségük. (ALBICZ - HUBAYNÉ 2022) Kevésbé jellemző Nyugat-Dunántúlon és a Duna-Tisza közén.

A **foltok méretét a fekvési helyzet jelentősen befolyásolja**. A **belterületen** található foltok mérete néhány 100 négyzetmétertől 280 hektárig terjed. A **külterületi** zártkertek esetében a mérettartomány több ezer négyzetméteres folttól egészen 1260 hektárig. A **foltok mérete és formája alkalmazkodik a településhálózat sajátosságaihoz**, így az **aprófalvas**, dombvidéki térségekben jellemző a **sűrű településhálózat**, ennek megfelelően **kevésbé szabályos és kisebb méretű foltokat** találunk. Az **óriásfalvas és ritka településhálózatú** térségben (pl. Duna-Tisza köze) a **foltok mérete nagyobb, alakjuk szabályosabb**. A belterületi zártkertekkel érintett közigazgatási területek darabszáma 120, a külterületi zártkertekkel érintett 1356 darab. (KOTSIS et al. 2022)

Az 1960-as évek kezdetétől kialakított zártkerti területek az ország valamennyi nagyüzemi mezőgazdaságot folytató településén jelen voltak. Az 1980-as évek végére az ország 3100 településéből 1896-ban jött létre zártkerti övezet, mely megközelítőleg 40.000 ha-on terült el (CSORDÁS 1993). Az adatok azt mutatják, hogy a zártkert létesítés időszakában a rendszerváltozásig nyomon követhető a zártkerti területek növekedése. (CSORDÁS 1993.)

Az 1959-1990-ig létrehozott zártkertek jelentős része a jellemzően kiskertes mezőgazdasági hasznosítási szerepét fokozatosan és részben veszítette el az 1970-es évektől kezdődő földhasználati átalakulás, differenciálódás következtében (CSIRSZKI 2018, PÓCSI 2009.).

A zártkertek közel felén komplex mezőgazdasági művelés folyik (CORINE LandCover 2018 alapján), mely művelési szerkezet leginkább megegyezik az egykori területhasznosítással. A CORINE LC nomenklatúra szerinti definíció alapján a “kis területű földrészek, vegyes egynyári növényi kultúrák, legelők és évelő növényi kultúrák egymás mellett. Ide sorolandók a hazánkban gyakori szőlőhegyek, ill. zártkertek.” (TEIR) Az országban található komplex művelési szerkezetű területek csupán 1/3-a esik a nyilvántartott zártkertek területére. A második legjellemzőbb területhasználat a szőlőművelés, ez a zártkertek területének 13 %-ára jellemző. Jelentős területeket foglalnak el a szántóföldek is, az összes zártkert 12 %-át. (ALBICZ - VASZÓCSIK 2019)

5.2. Zártkertek átalakulása, tendenciák, a zártkert, mint átmeneti tér fogalma

A kialakításuk óta eltelt időszakban a kiskerti jellegű művelés differenciálódott és az üdülési funkció egyre meghatározóbb szerepet kezdett betölteni, főként a városból hétvégre a hobbikertekbe kiszabaduló lakosság számára (PÓCSI 2014). A folyamat elsődlegesen azokon az üdülési potenciállal rendelkező zártkertek esetében volt egyre szembeűnőbb, amelyek magas tájképi értéket képviseltek, így a Balaton környékén, a folyópartok mentén, és horgásztavak közelében, az egykori bányaművelésből megmaradt tavak mellett.

A CORINE LandCover adatbázisa alapján a város-vidék peremzónájában elhelyezkedő zártkertek az 1990-2018 közötti időszakban vizsgált területhasználat-változás tekintetében egyre növekvő mértékű átalakuláson mennek át.

A földhasználat jellegének és a zártkerti kisparcellás szerkezet megváltozásához több tényező együttes hatása vezetett. A területek földhasználat átalakulásának főbb irányai jellemzően a mezőgazdasági művelési mód megváltozása (pl. zalai zártkerti szőlők helyén kialakított karácsonyfa ültetvények; Pacsa, sík területeken energiaültetvények telepítése), felhagyás, erdősülés, beépítés. (VASZÓCSIK et al. 2016)

A felhagyás a mezőgazdasági művelés megszűnését vagy hosszabb idejű elmaradását jelenti, ez által a területen inváziós növényfajok megjelenése, terjedése történik. Ezek az átmeneti cserjés területek, természetes gyepek jelenlétét foglalja magába, mely az utóbbi években egyre fokozódó folyamat.

Az átalakulási folyamatok hatására a zártkertek átmeneti térré váltak. Az átmeneti tér fogalmát korábbi kutatásaiból megismert tér értelmezésekből összegzi VIGVÁRI (2023), melyhez regionális és lokális léptékben, elsősorban a nagyvárosi térségekben zajló térbeli-társadalmi folyamatokat szintetizálja. Az átmenetet mind térbeli-társadalmi jellemzők alapján, mind pedig fizikai tulajdonságaival együtt lehatárolható egységként is leírja, amely a “*földrajzi*

jellegzetességei mellett egyben társadalmi és történeti viszonyrendszerek, konfliktusok és egyenlőtlenségek hordozója is.” Míg a *társadalmi tér* értelmezését számos kutató (LEFEBVRE 1991, 2019, HARVEY 1992) filozófiai és szociológiai megközelítésben definiálta, addig Vigvári hozzáteszi, hogy az átmenet egyrészt értelmezhető a fizikai kiterjedéssel (szuburbanizációs jellegű), másrészt a társadalmi-gazdasági következményekkel is, melyek az átmeneti térhez kapcsolhatók, ezáltal a politikai-gazdasági hatások természetszerű térbeli lenyomatát hozza létre, és mint ilyen, a *“fizikai valóságán túl, társadalmi termék”* (LEFEBVRE 1991) is egyben.

A fogalom *regionális léptékű* értelmezése szerint olyan térbeli hierarchikus pozíciót jelöl, mely a város (erőforrásokban gazdag központi tér) és vidék (erőforrásokban szegény periférikus tér) között helyezkedik el.

Lokális, települési léptékű értelmezés szerint az átmenet egy olyan *szürke zóna*, mely a formális lakóövezeti téren kívül esik, ezáltal a településrendezési szabályozások rendszerint nem elsődlegesen lakófunkciójú területként definiálják. Az ott életvitelszerűen lakó népesség kívül esik tehát a legális szabályozási kereteken nyugvó lakhatás feltételrendszerén.

Az átmeneti zóna az ország szegényebb régióiból a nagyvárosok felé igyekvők - de anyagi értelemben korlátozott feltételek mellett otthont keresők - illetve a nagyvárosból kifelé, a szuburbia felé kivándorló tehetősebb társadalmi rétegek találkozása is egyben, mint egyfajta pufferövezet (VIGVÁRI 2023, CSURGÓ 2011). A sajátos és ellentétes célból, kétfelől érkező potenciális lakóközösség együttélése sokféle, többszintű konfliktust rejt magában.

6. A ZÁRTKERTEK FÖLDHASZNÁLAT-VÁLTOZÁS ELEMZÉSE

6.1. A zártkertek földhasználat-változás elemzésének eredményei a mintaterületen

A zártkerti területek számottevő földhasználati átalakuláson estek át a kialakításuk óta eltelt hatvanöt évben. Jellemzően a beépítés, felhagyás és területhasználatváltozás következtében a művelt zártkertek kiterjedése csökkenő tendenciát mutat. A kiemelt üdülőkörzetekben és a nagyvárosok szuburbán körzetében különösen hangsúlyos az átalakulás folyamata és mértéke. Országos és mintaterületi szinten elvégzett vizsgálataimtól a szakirodalomban megismert trendek megerősítését várom.

KUTATÓI KÉRDÉS: *Hogyan változtak a zártkertek területhasználati funkciója és területi kiterjedése a kialakulásuktól napjainkig? A területhasználati átalakulás milyen irányú és mértékű?*

CÉL: Célom meghatározni a zártkertek területén végbement területhasználatváltozás mértékét és irányát, és a földhasználatok jellegének változását a kialakulásuktól napjainkig, országos és mintaterületi léptékben. A területhasználat változásának elemzése az egyes vizsgálati szinteken eltérő módszer szerint történt. A zártkerti átalakulást befolyásoló tényezők szerinti földhasználat változás vizsgálatok a további fejezetekben kerülnek tárgyalásra (6.2.).

HIPOTÉZIS: A rendszerváltást követően a zártkerti területeken az eredetileg kiskertes mezőgazdasági tevékenység fokozatosan differenciálódott, átalakult. A zártkertek egy részéből a települések terjeszkedésével lakó- vagy üdülőtérületek alakultak ki, vagy felhagyás következtében megindult az erdősülés folyamata, illetve inváziós fajok terjedésének színhelyévé vált. A hagyományos kiskertes művelésű zártkerti területek kiterjedése csökkenő tendenciát mutat.

Feltételezésem szerint meghatározhatók azok a tényezők, amelyek a zártkerti átalakulást befolyásolják vagy elősegítik (pl. agglomerációs fekvés, településhez való kapcsolódás, lejtőmeredekség paraméterei, települési szándék a zártkerti területek beépítésére vagy fenntartására vonatkozóan) más területhasználatok irányába. A földhasználat változásokat a fent említett tényezők eltérő módon befolyásolják.

A változás dinamikáját és tendenciáját tekintve feltételezésem, hogy zártkerti területek, mint a települési- és mezőgazdasági tér határán elhelyezkedő, térbeli és társadalmi szempontból átmeneti, de jellegzetes karakterű területek dinamikusan változnak, egyben veszélyeztetettek a területhasználati átalakulások folyamatában.

MÓDSZER: A földhasználat változás elemzéséhez térinformatikai feladatokat végeztem a CORINE LandCover felszínborítási adatbázis alapján²⁴. Az európai felszínborítás vektoros

²⁴<http://>

állományának (25 hektár felbontású) letöltését követően az adatállományt metszettem a zártkerti fedvénnyel, először országosan, majd a Pilis-Visegrádi mintaterület kimetszésével.

A felszínborítási változások kimutatására szükségem volt a zártkerti területek kialakulásával egyidős térképi állapotra a mintaterületemen. Mivel a CORINE adatai 1990-től állnak rendelkezésre, ezért az 1959. évi katonai topográfiai térképének georeferenciálásával (a raszteres adatállomány koordinátahelyes illesztésével) jutottam a kialakuláskori helyzethez. A georeferenciálást követően digitalizáltam az egyes területhasználatokat (szőlő, gyümölcsös, rét/legelő, stb.) és a CORINE szerinti felszínborítási kategóriáknak feleltettem meg a kialakult foltokat.

A zártkerti területek felszínborítás arányait 1990-2018-ig tartó időszakra vonatkozóan öt referencia év felszínborítási állapotának metszésével kaptam meg (1990, 2000, 2006, 2012, 2018). (ld.7. táblázat)

A kiértékeléshez a változás típusok nagy számát elkerülendő, a kapott földhasználati kategóriákat az értelmezés megkönnyítésére a CORINE főcsoportok szerint összevontam, így öt osztályt alakítottam ki:

1. **Mesterséges felszínek** (112 - nem összefüggő településszerkezet, 121 - ipari és kereskedelmi területek, 131 - nyersanyag kitermelés, 132 - lerakóhelyek (meddőhányók), 133 - építési munkahelyek, 142 - sport-, szabadidő- és üdülőtérületek)
2. **Mezőgazdasági területhasználat** (211 - nem öntözött szántóföldek, 221 - szőlők, 222 - gyümölcsösök, bogyósok, 231 - rét, legelő, 242 - komplex művelési szerkezet, 243 - elsődlegesen mezőgazdasági terület, jelentős természetes formációval)
3. **Erdők, természetközeli területek** (311 - lomblevelű erdők, 312 - tűlevelű erdők, 313 - vegyes erdők, 324 - átmeneti erdős-cserjés területek)
4. **Vizenyős terület** (411 - szárazföldi mocsarak)
5. **Vízfolyások** (511- folyóvizek, vízi utak)

7. táblázat: Mintaterületi zártkertek felszínborítás változásai 1959-2018-ig a CORINE LandCover adatok (1990-2018) és az 1959. évi topográfiai térképszelvények összehasonlítása alapján

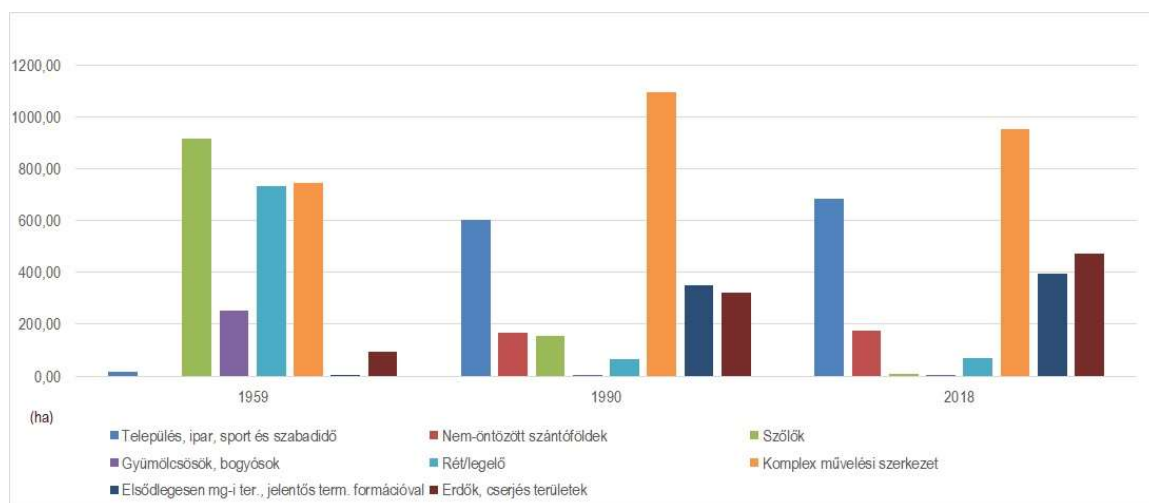
Zártkertek használatának módja (összevont Corine kategóriák)	Zártkertek-használati módok kiterjedése (hektár) és megoszlása (%)						
	1959	1959	1990	1990	2018	2018	Változás
	hektár	%	hektár	%	hektár	%	%
Település, ipar, sport és szabadidő és üdülőterület	18,31	0,7	603,89	21,8	684,34	24,8	+21,1
Nem-öntözött szántóföldek	0	0,0	168,48	0,1	174,31	0,1	+0,1
Szőlők	916,65	33,2	155,11	5,6	6,67	0,2	-31,2
Gyümölcsösök, bogyósok	251,49	9,1	3,71	0,1	1,98	0,1	-9,0
Rét/legelő	731,52	26,5	63,99	2,3	68,43	2,5	-24,0
Komplex művelési szerkezet	745,35	27,0	1095,61	39,6	952,9	34,6	+7,6
Elsődlegesen mezőgazdasági terület, jelentős természetes formációval	4,01	4,2	351,92	12,7	396,61	14,4	+10,2
Erdők, cserjés területek	95,9	3,5	321,26	11,6	471,33	17,1	+13,6

EREDMÉNYEK: A mintaterület 1959., 1990. és 2018. évi felszínborítását a **Melléklet ME3-5.** térképlapjai mutatják be. Az eredményeket táblázatosan és grafikonon is megjelenítettem. (7. táblázat, 13. ábra). Ezek alapján elmondható, hogy **a mintaterületen 1959-1990-között a területhasználatok 67%-a a mezőgazdasági főcsoporton belül maradt, tehát megőrződött. 22%-ban a mezőgazdasági területhasználat mesterséges felszínekké alakult, míg 11%-ban vált erdővé, természetközeli területté.** Az 1990-2018-ig tartó időszakban a mezőgazdasági földhasználatú területek 58%-ban őrizték meg jellegüket, míg 4%-ban mesterséges felszínekké váltak, 6%-ban pedig erdők, természetközeli területek alakultak. A mesterséges felszín aránya 21%, míg a mesterséges felszín 11%.

A táblázat és a grafikon számadatai azt mutatják, hogy az **1959. évben legnagyobb területi arányokat mutat a szőlő (33%, több, mint 900 hektáron).** A komplex művelési szerkezet (27%, 745,35 ha), a rét/legelő (26,5%, 731,52 ha) művelés, de a gyümölcsösök, bogyósok (9,1% 251,5 ha) is számottevő területen vannak jelen. Az **összefüggő települési terület kis területi mértékű (a 20 hektárt sem éri el).**

Az 1990-es évektől **a szőlőművelés erőteljes csökkenést mutat,** 2006 után szinte eltűnik a mintaterületi zártkertekből, **napjainkra csupán pár százalékos arányt találunk.** A komplex művelési szerkezet azonban az 1959-es bázisévhez képest 1990-től növekvő arányokat mutat (+7,6%), a csúcserértékét (41%) **2018-ban érte el,** mely a 2018-as felszínborítás alapján kis mértékben csökkent. A rét/legelő és gyümölcsös művelés is erőteljes csökkenést mutat (a rét -24% és a gyümölcsös -9,0%), ugyanakkor az „elsődlegesen mezőgazdasági terület jelentős természetes

formációval” kategória és az erdős, cserjés területek fokozatos területi növekedési arányt mutat a zártkertekben (+13,6%).

13. ábra: Felszínborítás változás a mintaterületen 1959-2018-ig CORINE LandCover alapján

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA: A mintaterület zártkertjeinek felszínborítási és területhasználati változásának vonatkozásában, a CORINE LandCover adatbázis referencia éveinek területi adatait összevetve elmondható, hogy a jellemzően nagy kiterjedésű és szőlőtermő területek (pl. Dunabogdány, Kesztlőc, Esztergom) 1990-től ugrásszerűen, és szinte teljesen eltűntek. Erőteljesen csökkent a rét/legelő művelés területe és a gyümölcsösöké. Az 1990-es évektől azonban a települések területe többszörösére nőtt, míg jelentős és fokozatos növekedést mutat az „elsődlegesen mezőgazdasági jellegű földhasználat jelentős természetes formációval” kategória, és az erdős-cserjés területek növekedése. A referencia évek eredményei alátámasztják a CORINE főcsoportok szerinti összevont területhasználatok alakulását. Összességében elmondható, hogy a mintaterület zártkertjei a kialakulásuk óta eltelt időszakban jelentős területhasználat változáson mentek keresztül, mely a kialakuláskori területhasználati funkciók megváltozását hozta magával.

6.2. Zártkertek földhasználati átalakulását befolyásoló adottságok, tényezők

Az alfejezetben a zártkertek földhasználatának változására ható, feltételezeten azt befolyásoló paraméterek közül **a lejtőmeredekségi jellemzőik és a településhez való kapcsolódásuk, valamint agglomerációs helyzetük összefüggéseit elemeztem a mintaterületen térinformatikai eszközök és statisztikai módszerek alkalmazásával.**

CÉL: Az elemzés célja annak megválaszolása, hogy miként és mennyiben befolyásolja a zártkertek átalakulási és földhasználat-változás folyamatait a zártkerti foltok elhelyezkedése, agglomerációs elhelyezkedése és a településhez való kapcsolódása, valamint meredeksége. Célom a feltételezeten ható paraméterek szignifikancia vizsgálata a **földhasználat változás vonatkozásában.**

HIPOTÉZIS: Feltételezésem szerint a **földhasználati funkciók változását előmozdító tényezők** között összefüggés áll fenn, melyek meghatározzák, illetve befolyásolják az átalakulás irányát és minőségét. E tényezőket a 8. táblázat foglalja össze.

Feltételezem, hogy azok a zártkerti tömbök, amelyek könnyebben megközelíthetőek, közvetlenül kapcsolódnak a településhez, belterülettel határosak, illetve meredekségük alapján sík vagy enyhén lejtős kategóriába sorolhatók, azok veszélyeztetettebbek a lakóterületté válás folyamatában. Azok a zártkerti tömbök, melyek a fenti felsorolással ellentétben nehezebben megközelíthetőek, nem kapcsolódnak közvetlenül a település belterületi határához és meredekebbek, azok feltehetően jobban megőrzik zártkerti jellegüket, mind a mezőgazdasági, kiskertes területhasználat, mind a speciálisan szalagtelkes szerkezetük, csekély beépítettségük tekintetében.

MÓDSZER: Az elemzés a mintaterület településeire készül. Az alapadatok, vagyis az egyes időszakok (1959-1990 és 1990-2018) földhasználati változásai és lejtőkategória adatok, településhez való kapcsolódásuk közötti összefüggések kereszttáblás statisztikai elemzéssel kerülnek meghatározásra. A zártkertek megközelíthetőségének és földhasználati változásainak összefüggéseit először *ArcGIS* szoftverkörnyezetben vizsgálom, melyhez állami alapadatokat és szabadon felhasználható *OpenGIS* rendszerek adatait is felhasználom (CORINE LC, SRTM).

8. táblázat: A zártkertek átalakulását, illetve fennmaradását befolyásoló tényezők áttekintése

Zártkertek földhasználat-változását befolyásoló tényezők	Lakóterületté alakulást segítő	Hagyományos szerkezet és művelési jelleg fennmaradását segítő
Településhez kapcsolódás viszonyában	Belterületi határral érintkező, belterülettel összenövés	Belterülettel nem határos
Úthálózat burkolata, minősége (nem kerül elemzésre)	Első-, másod-, harmadrendű burkolt települési utak	Burkolat nélküli utak, földút, makadámút, gyalogút
Megközelíthetőség, elérhetőség	Könnyen, gyorsan elérhető	A településmagtól való távolsága miatt több időbe telik, a burkolati jellemzők időjárás függvényében nehezítik az elérhetőséget
Meredekség, lejtőkategória	Sík (<5%) vagy enyhén lejtős (5-12%)	Lejtős (12-17%), enyhén meredek (17-25%)
Természeti-, tájképi-, kultúrtörténeti értékek*	Kedvező tájképi adottságok	Egykori szőlőhegyek, hazai, nemzetközi vagy helyi védelem alá eső területek, értékes tájlemek előfordulnak
Védettségéből adódó korlátozások	Nem érinti a zártkerti területet	Védettség érinti a zártkerti területet
Agglomerálódó térség	Igen	Nem
* a természeti-, tájképi-, kultúrtörténeti értékek jelenléte fennmaradást segítő és gátló tényező is lehet, lásd 7. fejezetben		

A felszínborítás változását három időállapotban elemzem: a zártkert fogalmának megjelenése évében (1959), katonai topográfiai térkép alapján (forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum), a rendszerváltozás időpontjában (1990), és a 2018. évi CORINE LandCover adatbázisai alapján. A három időállapot között nagyjából 40-30 év telt el.

A lejtőkategóriákat SRTM domborzatmodellből származtattam. A vizsgálati eredményekből származó, a földhasználat változását leíró adatokat, mint a statisztikai keresztábla-elemzés alapadatait a geoinformatikai program attribútum táblája alapján (.dbf) Microsoft Excel-ben generáltam.

Az elemzés első felében térinformatikai feladatokat végeztem, melynek eredménye a statisztikai keresztábla elemzés bemeneti adatiként szolgáltak. A felszínborítás elemzéséhez a digitalizált katonai topográfiai térkép (1959) földhasználati elemeit CORINE LandCover kategóriáknak feleltettem meg, így tudtam összehasonlítani a változás mértékét a későbbi időállapotokat ábrázoló térképekkel.

Mindhárom időállapot CORINE LandCover felszínborítás attribútum adatait (.dbf) Excel táblázatban összesítettem, így a változások elemzéséhez a továbbiakban ezeket a statisztikai adatokat vettem figyelembe.

Az 1959-1990 és 1990-2018 közötti változásokat az Excel táblázat adatai alapján elemeztem ki minden egyes folt területén. Az első és második időszak alatt történt földhasználati változások területi kiterjedéséből (hektár) meghatároztam a változás arányát (%). A két időszakban bekövetkezett változások százalékos értékeit összeadtam, így max. 200 %-os elméleti változás volt lehetséges, amennyiben az első- és második időszakban is teljes földhasználat-váltás történt.

Az így kapott **földhasználat-változások százalékos értékeinek eloszlása alapján az alábbi három kategóriába osztottam a zártkerteket a változás mértéke tekintetében:**

- *Kis mértékű* a változás, ha a folt területéhez viszonyított összegzett terület változása: <90 %
- *Közepes mértékű* változás: 91-125 % között
- *Nagymértékű* változás: 126% <

Az elemzés második felében **a térinformatikai feldolgozásból származó adatokat statisztikai elemzéssel dolgoztam fel.**

A csoportokhoz tartozó foltokat a meredekségi, és a településhez való kapcsolódásának adataival összekapcsolva külön Excel táblákba rendeztem, melyek összefüggéseit keresztábra elemzéssel, az SPSS statisztikai elemző program segítségével értékeltem ki.

A keresztábra-elemzéseket a **zártkerti foltok darabszáma** alapján és **területi kiterjedésükkel** súlyozva is elvégeztem.

A területtel súlyozott keresztábráknál az egyes foltok hektárban mért területét használtam a statisztikai elemzés során súlyozó faktorként. Ez azt jelenti, hogy pl. egy 10 hektáros folt esetén a statisztikai elemző program úgy dolgozott, mintha 10 db, az érintett folt tulajdonságaival rendelkező elem lenne a sokaságban.

Végeredményben minden folt „annyiszor” szerepelt a sokaságban, ahány hektáros, így az elemzés úgy tekintett az adatokra, mintha azok összesen 2759 egyhektáros területegységet tartalmaznának.

A nagy elemszámnak szinte automatikus következménye, hogy a keresztábrák *khí-négyzet* értékeinek *szignifikancia-szintje* bemegy a kritikus 0,05 alá. Nagy elemszám mellett ugyanis minden statisztikai elemzés „könnyebben” talál szignifikáns összefüggéseket.

A keresztábrás statisztikai elemzések eredményeit bemutató táblázatok a Mellékletben (Statisztikai (SPSS) keresztábra elemzések (MT1-MT8)) találhatók.

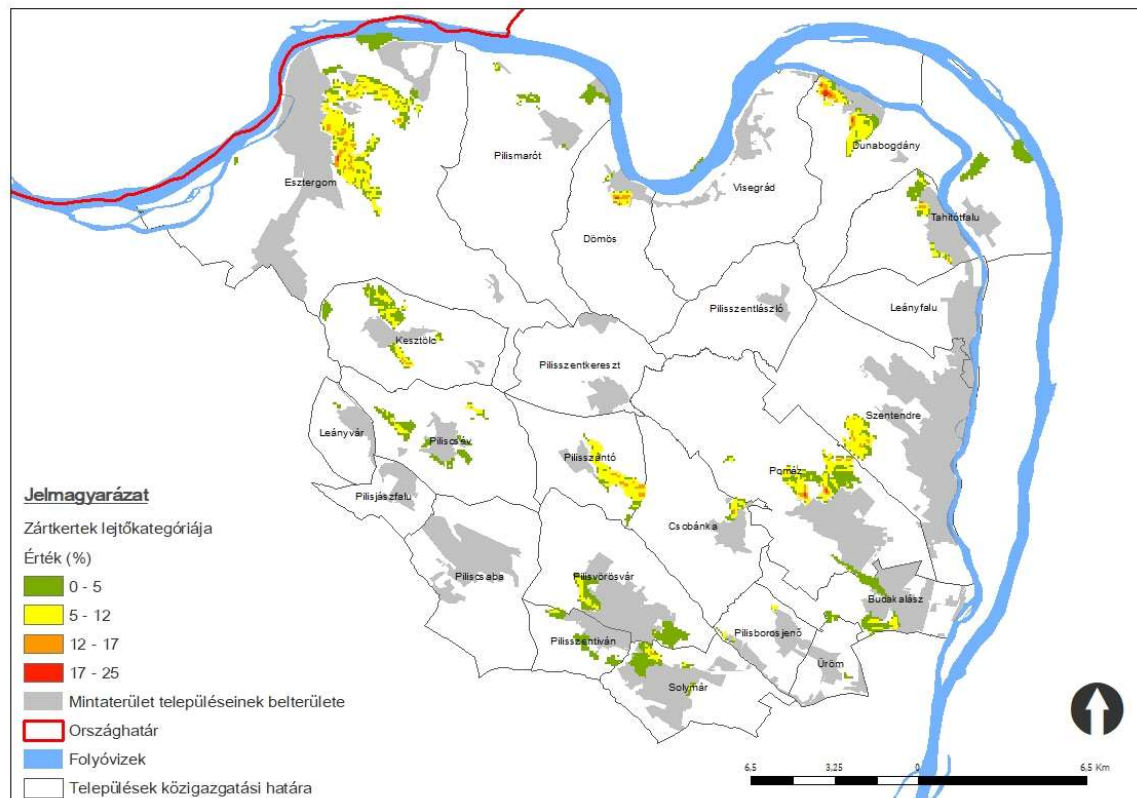
6.2.1. Lejtőkategória hatása a zártkertek átalakulására, meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen lejtőkategória jellemző a mintaterület zártkerti foltjain? Hogyan befolyásolja a zártkerti területek meredeksége azok átalakulási folyamatait?*

MÓDSZER: A szabadon hozzáférhető SRTM domborzatmodell Magyarországra eső rétegeit letöltve alkalmas volt lejtőkategória térkép elkészítésére. A lejtőkategória térkép a 3'' x 3'' (kb. 90 x 90 m-es) képpont méretű domborzatmodellből készült. A mintaterületet öt kategóriába soroltam meredekség szerint (sík: 0-5%, enyhén lejtős: 5-12%, lejtős: 12-17%, meredek 17-25%, erősen meredek 25% felett).

EREDMÉNYEK:

A mintaterület zártkertjeinek lejtőkategória szerinti besorolását a 14. ábra mutatja be.

14. ábra: Zártkertek lejtőkategória szerint a mintaterületen (%-ban megadva)

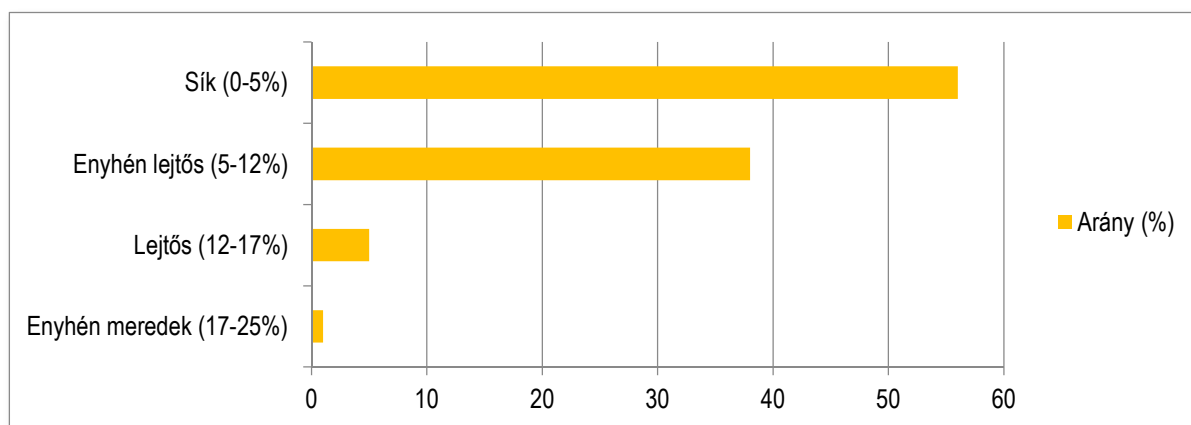
Lejtőkategória adatok mintaterületi összesítő elemzése eredménye

A vizsgálati területemen három lejtőkategóriába tartozó zártkerteket tudtam elkülöníteni: sík (0-5%), enyhén lejtős (5-12%) és lejtős (12-17%).

A mintaterület zártkertjeinek összesítő lejtőkategória elemzése alapján elmondható, hogy a zártkerti területeken belül a sík területek (56%) és az enyhén lejtős területek (36%) nagyarányú túlsúlya figyelhető meg (14. ábra), mely a mezőgazdaságban egyben a gépesítési és sáncolási határ, ahol erózió hatása nem jellemző.

A kedvező feltételek adottak ezen területek mezőgazdasági művelésére, de egyben nem támasztja alá azt a kritériumot, mely szerint a zártkertek hajdani létesítésekor a kedvezőtlen lejtő adottságokkal rendelkező területeket vonták volna ki elsődlegesen a nagyüzemi művelés alól. A

kiválasztás alapja más területi adottságok alapján történhetett (talajérték adatok, egykori történelmi szőlő-, gyümölcsös területek vagy parcellaméret szerint).

15. ábra: A mintaterületi települések zártkert foltjainak meredekségi eloszlása az egyes lejtőkategória csoportokban (saját számítás SRTM adatok alapján)

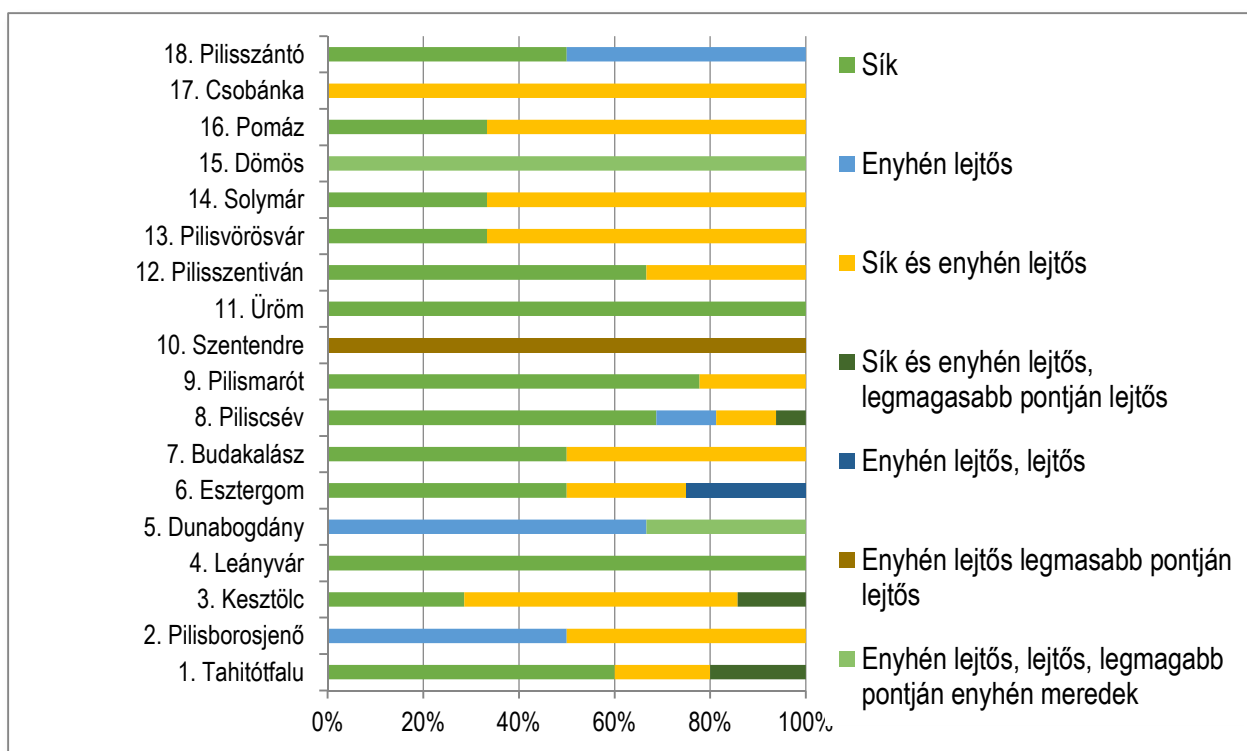
Lejtőkategória adatok foltonkénti, településsoros elemzésének eredménye

Árnyaltabb képet ad a vizsgált zártkerti foltok meredekségéről az elvégzett foltonkénti elemzés.

A **zártkertek meredekségét foltonként is elemeztem** az egy folton belüli differenciált meredekség-viszonyok figyelembevételével részletesebb lejtőkategória tartományok (hét kategória) alkalmazásával. Az alkalmazott lejtőkategóriákat a 16. ábra jelkulcsa tünteti fel.

Az eredményeket végül az egyes településekhez kapcsoltam, így a csoportok számbéli/előfordulási nagysága alapján készült a **településsoros összesítő** diagram (6. diagram).

A **településenkénti folt elemzés eredményei** (16. ábra) megegyeznek a térségben mért eredményekkel. Leggyakoribb a **sík és enyhén lejtős** tiszta és vegyes kategória, illetve a sík területek magaslatti pontjain mért **lejtős kategória** is megjelenik. Dunabogdány és Dömös esetében találkozhatunk a legmeredekebb térszínekkel, ahol a területek legmagasabb pontja enyhén meredek, mely a szántóföldi művelés határa. 25%-nál nagyobb lejtés a foltok területén nem jelent meg.

16. ábra: A mintaterület településeinek meredekségi jellemzői a bővített lejtőkategóriák alapján Forrás: saját elemzés, 2021.

Lejtőkategória adatok keresztábra-elemzése folt darabszám szerint

MÓDSZER: A zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak folt darabszám szerinti összefüggéseit (lejtés x változás mértéke, folt db szerint) a Melléklet MT1 táblázat foglalja össze. A statisztikai keresztábra-elemzéshez a fenti **lejtő meredekségi kategóriákat összevontam**, mivel a nagy elemszámú független változó (ez esetben a lejtőkategória) nem adna megbízható eredményt. A statisztikai elemzéshez az alábbi összevont kategóriákat hoztam létre:

- Sík (0-5%)
- Sík-enyhén lejtős (0-5, 5-12%)
- Enyhén lejtős (12-17%)
- Lejtős-enyhén meredek (12-17, 17-25%)

EREDMÉNY: A vizsgált két változó között a chí-négyzet érték 0,382, azaz a szignifikancia-szint 38,2%. Tehát a **változók közötti összefüggés statisztikailag nem elég erős**.

Ugyanakkor az eredményeket **szemrevételezéssel** vizsgálva elmondható, hogy a **lejtőkategória változó növekedésével** lépésről lépésre egyre **növekedni láthatjuk** azoknak a **foltoknak az arányát**, amelyek **változása csak kismértékű volt**. A közepes és nagymértékű változás esetében nincs ilyen egyértelmű trend, így elmondható, hogy a **lejtés és a földhasználat-változás mértéke között semmiképpen sem látható elég erős összefüggés** (MT1 táblázat).

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **6,383**

Szignifikancia-szint a khí-négyzet értékhez: **0,382**

A khí-négyzet számításánál voltak 5-nél kisebb várható elemszámú cellák, így **az érték fenntartásokkal kezelendő.**

Lejtőkategória adatok kereszttábla-elemzése *területtel* súlyozva

A **zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggéseit** (Lejtés x változás mértéke, területtel súlyozva) a táblázat (lásd: Melléklet MT2 táblázat)foglalja össze. A nagy elemszám miatt a **szignifikancia-szint** itt is gyakorlatilag **0**, a **statisztikai összefüggés** tehát **megvan a változók között.**

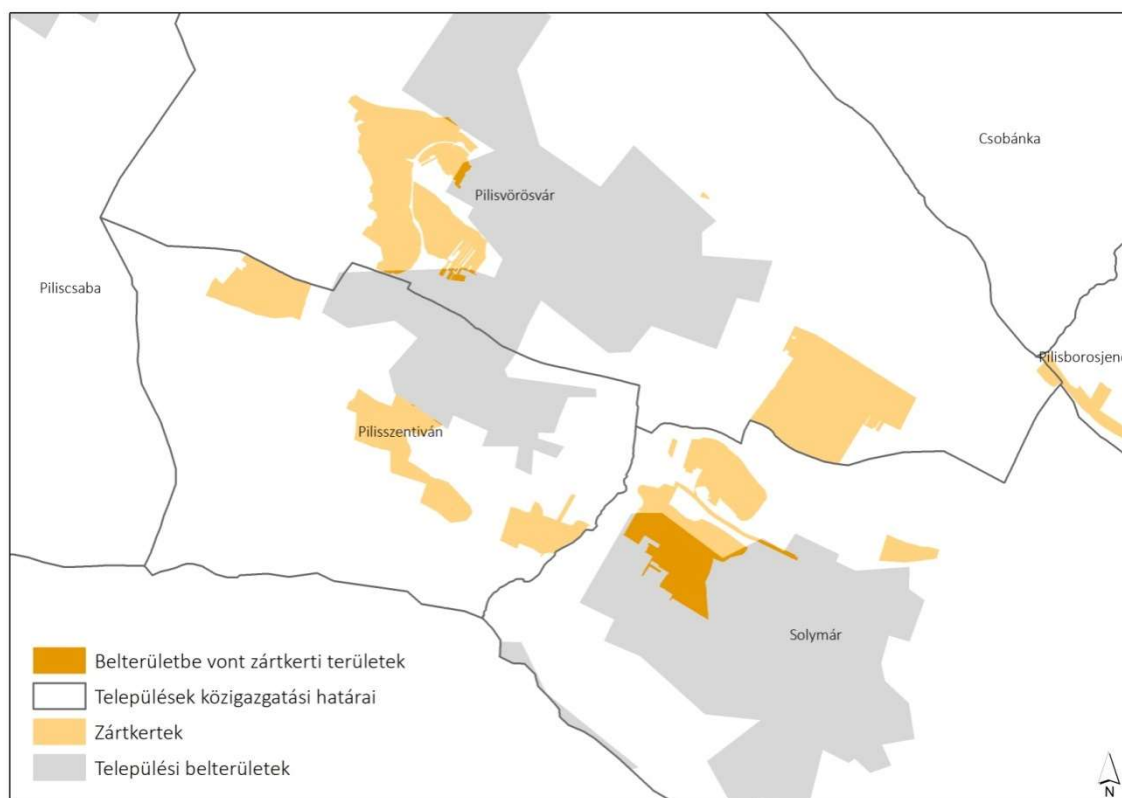
Az adatok **szemrevételezésévelnem állapítható meg egyértelműen a lejtés és a földhasználat változásának mértéke közti összefüggés.** Igazán **jelentős különbség** csak a **12% alatti, illetve fölötti** lejtéssel jellemezhető területek között van. A **sík, enyhén sík kategóriába eső zártkertek** esetében a **közepes, illetve nagymértékű** változás van túlsúlyban, míg a **12%-nál meredekebb zártkertek** esetén a **kis (legfeljebb közepes) mértékű változás** dominál.

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **1503,33**

Szignifikancia-szint a khí-négyzet értékhez: **0,000**

6.2.2. Zártkertek településhez való kapcsolódásának és a földhasználat-változásainak összefüggései

A zártkerti foltok településekhez való kapcsolódása (belterülettel határos volta) feltételezésem szerint elősegíti az összenövést a belterülettel, azaz a zártkert lakóterületté alakulását.

17. ábra: A belterületi határok változásai 2008-2015 között Solymár, Pilisszentiván és Pilisvörösvár településeken

A feltételezést alátámasztja, hogy a mintaterületen több településsel határos zártkert beleolvadt a vele határos belterületbe. A mintaterület 2008. és 2015. évi belterületi adatainak térinformatikai összevetésével a 2008-as állapothoz képest 5,56%-nyi eltérést volt, mely belterületbe vonás következménye. A 2877 hektár zártkerti terület 2015-re 2716 ha-ra csökkent, így 161 ha lett belterületbe vonva. A mintaterületen lévő legnagyobb átalakult terület Solymáron található, egy 100, egy 12 és egy 2 ha-os folt vált a belterület részévé. Csobánkán 9 ha-os, míg Budakalászon 14 ha-os területvesztés történt egy-egy folt. Piliscsén, Keszthelyen 1 ha és Dunabogdányban két 1 ha-os, míg Pomázon 4 ha-os zártkerti foltot soroltak lakóövezetbe. (17. ábra)

Zártkertek településhez való kapcsolódásának keresztábra-elemzése folt darabszám szerint

A mellékletben dokumentált. táblázatból a „**településhez kapcsolódás**”, mint **független változó** egyik kategóriája (a településhez kapcsolódó már beépült (belterületbe vont) foltoké kimaradt a kis elemszám miatt (a kis elemszámú kategóriák mindig rontanak a statisztikai mutatók számításának pontosságán). A **khí-négyzet értéke szignifikancia-szintje 0,056**, vagyis 5,6%, amely már nagyon **közel van** ahhoz, hogy a **két vizsgált változó összefüggését** a bevett 5%-os küszöbérték mellett **szignifikánsnak fogadjassuk el**.

Szemrevételezés alapján az olvasható le a táblázatból (ld: Melléklet MT3 táblázat), hogy a **településhez kapcsolódó foltok közt jóval nagyobb volt azoknak az aránya, amelyek nagymértékű változáson estek át, mint a településhez nem kapcsolódó foltok közt** (vagy akár a teljes sokaságban); a **településhez nem kapcsolódó foltok közt pedig a kis, illetve közepes mértékben megváltoztak**, mind a másik kategóriához, mind a teljes sokasághoz képest **nagyobb arányban vannak jelen**. Ez alapján tehát az jelenthető ki, hogy a **településhez kapcsolódó foltok között nagyobb volt a nagymértékű változás esélye, a településhez nem kapcsolódó foltok között pedig a kis-, illetve közepes mértékű változásé**.

Khí-négyzet érték a keresztábrához: **5,748**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékhez: **0,056**

A chí-négyzet számításánál voltak 5-nél kisebb várható elemszámú cellák, így az érték fenntartásokkal kezelendő.

Zártkertek településhez való kapcsolódásának keresztábra-elemzése területtel súlyozva

Mivel a területtel súlyozás nagy elemszámokat hozott létre, így a Melléklet MT4 táblázatban az „igen/beépült” kategória is szerepel a független változó értékei közül.

A változók közti összefüggést a chí-négyzet ismét szignifikánsnak mutatja. A trend nem foglalható össze egyértelműen: a településhez kapcsolódó foltok közt a kis és a nagymértékű változáson átesettek is nagyobb arányban vannak, mint a teljes mintában (és mint a településhez nem kapcsolódó foltok között), míg a településhez „nem kapcsolódás” látszólag a közepes mértékű változást teszi valószínűbbé a másik kettőnél.

Khí-négyzet érték a keresztábrához: **154,54**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékekhez: **0,00**

6.2.3. A zártkert-átalakulás mértékének összefüggései az agglomerációval

Megvizsgáltam a földhasználat-változásokat az agglomerációs helyzettel összevetve, mivel feltételezésem szerint az agglomeráció is jelentősen fokozza a zártkertek átalakulási hajlandóságát. Így keresztábra elemzés keretében ismét először a folt darabszám, majd a terület súlyozásával számoltam.

A **független változó igen/nem** volt, annak ismeretében, hogy agglomerálódó településen található-e a folt vagy sem.

Az agglomerációs helyzet és a zártkert-átalakulás összefüggései folt darabszám alapján

Akeresztábra (lásd: Melléklet MT5 táblázat) adatai azt sugallják, hogy az agglomerálódó településeken nagyobb volt a zártkerti területeken a földhasználat nagymértékű változásának esélye, mint az agglomerációhoz nem tartozó településeken. Ugyanakkor az eredmény statisztikailag nem szignifikáns, és a teljes sokaságon belüli arányoktól a független változó kategóriáin belüli arányok drasztikusan nem térnek el.

Khí-négyzet érték a keresztábrához: **1,222**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékhez: **0,543**

A chí-négyzet számításánál voltak 5-nél kisebb várható elemszámú cellák, így az érték fenntartásokkal kezelendő.

Az agglomerációs helyzet és a zártkert-átalakulás összefüggései folt területtel súlyozva

A **foltok területével súlyozott adatok markáns különbséget mutatnak a földhasználat-változás mértékében az agglomerálódó, illetve az agglomerációhoz nem tartozó települések között** (táblázat, lásd: Melléklet MT6). Előbbieken elsőprő többségben vannak a közepes mértékű változáson átesett területek; utóbbiaknál többségben vannak azok, amelyeknél csak kis mértékű változást tapasztalhatunk. Az eredmények (a súlyozás miatti mesterséges „elemszám-növelés” miatt sem meglepő módon) statisztikailag szignifikánsak.

Khí-négyzet érték a keresztábrához: **1095,49**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékhez: **0,000**

6.2.4 A zártkert-átalakulás mértékének összefüggései a településmagtól mért távolsággal

MÓDSZER: Az elemzés során *településmagként* határoztam meg a települések belterületeinek (leg)belső, történelmi, kulturális értelemben vett központi területét, amely köré szerveződött, fejlődött a későbbi település. A vizsgálatban egy pontot jelöltem ki, mely rendszerint főtér, hősi emlékmű, templom, városháza vagy önkormányzati épület.

A *településmagtól a zártkerti folt* határához vezető útvonal valós, méterben mért *hossza*. Az útvonal kiválasztása a minél rövidebb („egyenesebb”), minél magasabb rendű úton való megközelíthetőség alapján történt. A nagyméretű (200-300 ha) zártkerteknél több lehetséges útvonalat határoztam meg. Az így kijelölt útvonalak a zártkertekbe közlekedők átlagolt, elméleti megközelítési útvonalának tekinthető, mivel nem ismert a zártkerttel rendelkező lakosság lakhelye és a kertjeinek elhelyezkedése közötti valós távolság, illetve valós megközelítési irány.

A településmagtól a zártkerti foltok határáig vezető útvonal hosszakat három kategóriába soroltam (1000 méter alatti, 1000-3000 méter közötti és 3000 méter feletti), mivel a statisztikai elemzések max. 4-5 elemszámú független változó esetében adnak értékelhető eredményt. Darabszámukat tekintve legtöbb zártkert (46 db) 1000-3000 m közötti hosszúságú útvonalon megközelíthető. 3000 m-nél hosszabb útvonalon elérhető zártkert 16db, míg 1000 m alatt 13 db volt. A kereszttábla elemzés során a távolság és a változás mértéke összefüggéseinek folt darabszám szerinti és területtel súlyozott számítására is sor került.

A településmagtól mért távolság és a zártkert-átalakulás összefüggései folt darabszám alapján

A Melléklet MT8 táblázatban látható kereszttábla khí-négyzet értékéhez 0,299, azaz 29,9%-os szignifikancia-szint tartozik, amely bár első rátekintésre mutat némi összefüggést a településmagtól való távolság és a földhasználat változásának mértéke között, ez statisztikai értelemben nem szignifikáns.

A táblázatban szemrevételezéssel azt láthatjuk, hogy olyan foltból, amely a településmagtól 1000 m alatti távolságra van, és a változása kismértékű volt, egyetlen darab sincsen, míg például olyan foltból, amely 3000 m-nél is messzebb van a településmagtól, és nagymértékű volt benne a földhasználat-változás, 4 db van.

A 75 vizsgált folt között kis túlzással 11:67:22 (egykilenced:kétharmad:kétkilenced) volt a kis, közepes, illetve nagymértékben változók aránya.

A településhez legközelebb lévő (1000 m-en belüli) foltok között a kis:közepes:nagy változás aránya 0:61:39, Ez az arány elüt a teljes sokaságban tapasztalt arányoktól, hiszen kismértékű változást egyáltalán nem látunk, és a nagymértékű változáson átesett foltok aránya is nagyobb a teljes mintán tapasztalt 22%-nál.

Ehhez hasonlóan a településmagtól legtávolabbi foltok közt az arány 19:56:25. Itt azt látjuk, hogy a településmagtól távoli foltok közt nagyobb azoknak az aránya, amelyek kis mértékben változtak, mint ugyanezeké a teljes mintán belül.

Szemrevételezés alapján tehát megállapítható, hogy a településmaghoz közelebb eső zártkertek esetében nagyobb mértékű változás, míg a távolabbi zártkerti foltok kisebb mértékben változtak, mint az átlag.

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **4,892**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékekhez: **0,299**

A chí-négyzet számításánál voltak 5-nél kisebb várható elemszámú cellák, így az érték fenntartásokkal kezelendő.

A településmagtól mért távolság és a zártkert-átalakulás összefüggései folt területtel súlyozva

A Melléklet MT7 táblázatát szemlélve megállapítható, hogy a területtel súlyozott elemzésben az összes zártkerti foltot nézve csaknem 25:60:15 a kis, közepes, illetve nagymértékben megváltozott területek aránya.

A településtől való távolság kategóriáiban szemrevételezésre viszonylag egyértelmű a trend: minél közelebb van a folt a településmaghoz, annál nagyobb a közepes, illetve (kevésbé egyértelműen) a nagy mértékű változáson átesett területek aránya, míg a településtől távolodva egyértelműen egyre nagyobb azon területek aránya, amelyek változása csak kis mértékű volt.

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **369,05**

Szignifikancia-szint a chí-négyzet értékekhez: **0,000**

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA: A statisztikai vizsgálatok alapján a fent említett paraméterek és a zártkerti foltok földhasználatában bekövetkező változások között az alábbi összefüggések mutathatók ki a vizsgált 24 településre kiterjedő Pilis-Visegrádi mintaterületen:

A foltmérettel súlyozott kereszttábla elemzések mutattak ki nagyobb valószínűségű, szignifikánsabb összefüggéseket, ami a mesterséges elemszám növelésnek automatikus következménye. **A lejtőkategória befolyásolja a zártkert-átalakulási folyamatokat. A 12% alatti lejtésű területek veszélyeztetettebbek, dinamikusabban átalakulók, míg a 12% feletti meredekségű zártkertek stabilabbak, jobban őrzik eredeti földhasználatukat.**

A belterülettel határos, településhatár mentén fekvő zártkerti foltok egyértelműen nagyobb átalakulási hajlamot mutatnak, tehát veszélyeztetettebbek. Statisztikai számításokkal igazolható, hogy az agglomerációs településen való fekvés nagyobb mértékű, dinamikusabb

zártkert-átalakulásokat idéz elő a területi kiterjedéssel súlyozott keresztábra-elemzés eredményei szerint.

A **településmagtól mért távolság** darabszám vonatkozásában nem mutat összefüggést a zártkert-átalakulási folyamatokkal. A foltméret szerint súlyozott statisztikai számítások alapján azonban megállapítható, hogy minél közelebb van a zártkerti folt a településmaghoz, annál nagyobb a közepes, illetve a nagy mértékű változáson átesett területek aránya, míg a településtől távolodva egyértelműen egyre nő azon területek aránya, amelyek változása csak kis mértékű volt. Bizonyítottam tehát, hogy **a településközponttól távolabb eső zártkerteket kevésbé veszélyezteti az átalakulás.**

6.2.5. A zártkerti területek településrendezési szabályozási környezete

Az egykori zártkerti területeken fokozódó mértékű a belterületbe vonás tendenciája, ami évről-évre területi értékekben kimutatható komoly területvesztés. A belterületté alakulás trendje mellett meghatározó irány a lakófunkció előretörése és az üdülő funkció hangsúlyosabbá válása is.

A települések életében a településrendezési eszközök felülvizsgálata során a településeknek lehetőségük van az építési övezetek átgondolására a valós területhasználati funkcióknak megfelelően, és amennyiben szükséges, új övezetek kialakítására. A települési szándék az övezetek kül-, és bel- és zártkerti területek hasznosítására, szabályozására vonatkozóan a beruházók és a lakosság igényeinek nyomása alatt áll. Az övezeti módosítást befolyásolja továbbá a térségi és települési kapcsolatok megfelelő kialakítása, az infrastrukturális háttér fejlesztése. Az övezetmódosítási folyamat hosszútávon a tájhasználati funkciók megváltozásával is jár.

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen településrendezési szabályozási környezet jellemzi a mintaterületi zártkerteket? Mennyire befolyásolják a szabályozási előírások a zártkerti területek átalakulását, illetve fennmaradását?*

CÉL: A vizsgálatban célom, hogy felmérjem és összehasonlítsam a mintaterületemen található zártkerti területekre vonatkozó hagyományos kiskertes művelés átalakulását vagy megszűnését eredményező szabályozási elemeket, továbbá a településképi arculati kézikönyvek ajánlásait, hogy miként kezelik a volt zártkerti területeket.

MÓDSZER: Az elemzés a mintaterületet érintő hatályos településrendezési tervek, valamint a kiemelt térségi és a megyei területrendezési tervek, úgy, mint a *Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve*, valamint *Komárom-Esztergom Megye Területrendezési Terve* jelenlegi zártkerti területekre, tömbjeire vonatkozó szabályozási előírásait hasonlítja össze. Ezen dokumentumokat kiegészítettem továbbá feldolgoztam a Pilisi Tájegység Építészeti Arculati

Kézikönyvének és az érintett települések településképi arculati kézikönyveinek zártkertekre vonatkozó ajánlásainak összevetésével. A megjelenítés és területi adatok szerkesztése, számítása ArcGIS (ArcMap 10.4.1) szoftverkörnyezetben történt. Az elemzés a jogszabályok 2024. július 31-ei állapotát tükrözi. A mintaterület zártkerttel nem jelentkező településeit az elemzés során figyelmen kívül hagytam.

EREDMÉNYEK: Az eredményeket térinformatikai adatbázisomban rögzítettem és táblázatosan foglaltam össze. (9. táblázat)

Térségi területrendezési tervek vonatkozó szabályozásának vizsgálata

A *Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve* (2005. évi LXIV. trv) 7 település esetében mezőgazdasági, 1 település esetében városias települési térségként, illetve 3 település esetében vegyesen mezőgazdasági és városias térségként határolja le az egykori zártkerti területek tömbjeit. A mezőgazdasági térség területfelhasználási kategória területe Tahitótfalu település esetében a legnagyobb kiterjedésű (1480,6 ha), ugyanakkor a zártkertek területe csupán 13,17%-át (195 ha) adja. A mezőgazdasági térségi kategória legkisebb kiterjedése (116,67 ha) Pilisszentiván településen található, mégis a zártkertek területe 61,7%-ban (72 ha-on) érintett. A zártkertek területi aránya ebben a kategóriában jelentős még Budakalász, Dunabogdány, Pilisszántó és Szentendre területén. Ahol a zártkerti tömbökben egyaránt megjelenik a városias települési térség kategória (Pilisborosjenő, Pilisvörösvár, Solymár), ott az agglomerációs rendezési terven nem számítható ki pontos területi arány a zártkertek területén.

A *Komárom-Esztergom Megyei Területrendezési Terve* (6/2020. VI.25. önk. rend.) az átalakuló zártkerti területekkel rendelkező településeket a „*Zsugorodó kertes területek*” övezetbe sorolja.

Ebbe az egyedileg meghatározott megyei övezetbe azon települések közigazgatási területei tartoznak bele, „*ahol egyes zártkertekben a kertes tájhasználaton belül a művelés mértéke fokozatosan csökken, a felhagyott területek aránya nő és előrehaladott a szukcessziós folyamat.*” A vizsgált települések közül minden település érintett, amely Komárom-Esztergom megyében helyezkedik el (Esztergom, Pilismarót, Dömös, Keszthely, Piliscsév). A Komárom-Esztergom Megye Területfejlesztési Konceptiója és Programja 2021-2027 (2021) 2.4 prioritása a komplex síkvidéki és dombvidéki tájfejlesztés, tájgazdálkodás. Az intézkedés tartalmazza a táji adottságokhoz igazodó, okszerű föld- és tájhasználat megvalósítását a zsugorodó kertes területek övezetében, ugyanakkor a nagy erdőtömbökhöz (Gerecse, Pilis, Visegrádi hegység) kapcsolódó régióban új erdősítéseket javasol a mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területeken, így a beerdősülő zártkerteken (klímastabil erdőtömbök célterülete).

Települések vonatkozó szabályozásának vizsgálata

A 9. táblázat összefoglalja a mintaterületi településeken található zártkerti foltok területi adatait, illetve a településrendezési/területrendezési tervek vonatkozó szabályozását. Az értekezésben **alkalmazott értékelési kategóriák:**

a) Kiskertes használat fennmaradását segítő, támogató szabályozási környezet:

Megjelenése a településrendezési eszközökben és településképi arculati kézikönyvben: tényleges területhasználat alapján szigorú beépítési feltételeket írnak elő, a kiskertes művelés fenntartására vonatkozó előírások vannak érvényben (*Mk, Mko*), beépítésre nem szánt övezetbe sorolja, zöldfelület mértéke magas, beépítési arány 1-3%, létesíthető épület legmagasabb mértéke 3,5 m, meghatározó a zártkerti folt karaktere, jelentős a településképi szerepe, pl. történeti szőlőhegyek, pincefalu pincesorokkal. Egyes települések a zártkerti foltok helyi jelentőségű természetvédelmi területté nyilvánításával igyekeznek a zártkerti értékek, hagyományos tájhasználati módok fennmaradását elősegíteni (lásd 7.2.3. fejezetben).

b) Zártkertek átalakuló/vegyes használatához vezető szabályozási elemek, szándék:

Az a) és c) kategória közötti átmeneti kategória. Nem egyértelmű a települési szabályozásban a kiskertes területek lakóterületté válásának támogatása, de mégis elősegíti/lehetővé teszi a jövőben a területhasználat megváltozását a településrendezési eszközökben pl. szándék az infrastrukturális és a lakóterületi fejlesztésekre.

c) Kiskertes használat fennmaradását nem támogató szabályozási környezet:

A zártkertek beépítése erőteljesen jelenik meg, illetve kimutatható tendencia a zártkerti településrészek belterületté alakulása. Nem egyértelmű a szándék a hagyományos művelés fenntartására vonatkozóan, a település távlati szabályozásában megjelenik a lakófunkció későbbi kialakításának terve.

Megjelenése a településrendezési eszközökben: megengedőbb beépítési szabályozás, kevésbé szigorú előírások a minimális zöldfelület mértékére, a megengedett beépítési arány 3-5% feletti, épület létesítése megengedett, megjelenik a távlati belterületbe vonás igénye, szándék a zártkerti terület infrastrukturális fejlesztésére.

9. táblázat: A mintaterület zártkerti foltjainak településenkénti kiterjedése, a belterületté válás mértéke és besorolása a térségi és települési tervekben

	Település	Zártkerti foltok kiterjedése (ha)	Belterületté alakult zártkerti foltok kiterjedése (ha)	Zártkerti foltok száma (db)	Zártkerti foltok övezeti besorolása a településrendezési tervekben			Zártkerti foltok besorolása a térségi/megyei tervekben	
					Kiskertes használat fennmaradását segítő, támogató	Átalakuló/ vegyes használat	Kiskertes használat fennmaradását nem támogató/más tájhasználat irányába mutató	6/2020 (VI.25.) önk. rend. Komárom-Esztergom Megyei Területrendezési Terv (KEMTrT)	2005. évi LXIV. tv. Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve (BATrT)
1	Budakalász	104	1 ha alatt	2	x				Mg.-i térség
2	Csobánka	38	11	1			x		Városias települési térség
3	Dömös	44	1-2 ha között	2		x		Mg.-i térség	
4	Dunabogdány	199	53	3	x				Mg.-i térség
5	Esztergom	720	1 ha alatt	9	x			Mg.-i és erdőgazd.-i térség	
6	Keszthely	203	1-2 ha között	9	x			Mg.-i és erdőgazd.-i térség	
7	Pilisborosjenő	15	1 ha alatt	3	x				Mg.-i és városias tel.-i térség
8	Piliscsév	135	6	18		x		Mg.-i, sajátos területfelhaszn. és erdőgaz.-i térség	
9	Pilismarót	73	1 ha alatt	9	x			Mg.-i, települési és erdőgaz.-i térség	
10	Pilissvörösvár	168	1-2 ha között	4		x			Mg.-i és városias tel.-i térség
11	Pilisszántó	201	1-2 között	3			x		Mg.-i térség
12	Pilisszentiván	72	1 ha alatt	3		x			Mg.-i térség
13	Pomáz	317	1-2 között	6		x			Mg.-i térség
14	Solymár	120	30	3			x		Mg.-i és városias tel.-i térség
15	Szentendre	144	1 ha alatt	1	x				Mg.-i térség
16	Tahitófalu	195	13	5					Mg.-i térség
Összesen:		2748	121,5	81					

Az alábbiakban bemutatok néhány példát az iménti táblázatban alkalmazott három kategóriára a mintaterület településein:

1. Zártkertek hagyományos, kertes jellegét támogató szabályozás

1.1 Szentendre, Kő-hegy

A Kő-hegy hegylábi területein a filoxéra előtti időkben szőlőt termesztettek, azonban a szőlőművelés felhagyása miatt erőteljes az erdősülés. A Településképi Arculati Kézikönyv *mezőgazdasági karakterű* településrész, máig meghatározó gyümölcsstermesztéssel. Az egykori szőlőhegyen az elmúlt években megfigyelhető folyamat a szőlők újratelepítése, egyelőre kistermelői szinten. (Településképi Arculati Kézikönyv 2018)

A zártkerti terület csaknem teljes területe egyben Natura 2000 terület is, a **Pilis-Visegrádi különleges természetmegőrzési terület (HUDI20039)** része.

A zártkerti folton belül *Mko* építési övezet is lehatárolásra került, a Natura 2000 érintettség okán. Ebben az övezetben *lakó rendeltetésű épület nem helyezhető el*, csupán a növénytermesztés és állattenyésztés gazdasági épületei, a Natura 2000 területek célkitűzéseinek és fenntartási terveiben foglaltak megvalósulása érdekében (DINPI 2021). A hegylábi kiskertek a Natura 2000 kezelési tervben leírtak alapján, napjainkban csak részben vannak használatban.

Lakás, lakóépület csak abban az esetben helyezhető el, amennyiben a mezőgazdasági termelés a helyben lakást indokoltá teszi. A zártkerti folton belül ez az övezet adja a legszigorúbb szabályozást, itt a legkisebb a kialakítható telekméret területe *Mk-1* övezetben 1000 m², *Mk-2* és *Mk-3* esetén pedig 2000 m² (mely a Natura 2000 érintettség miatt is szükségessé teszi a szigorúbb szabályozási előírásokat) (Szentendre Építési Szabályzat 2017). A lakónépesség 26 fő, lakásállománya 8 db. A területen épületek jelenléte hagyományosan nincsen.

Az Integrált Településfejlesztési Stratégia a *Kő-hegy* esetében meghatározza a természeti környezet megőrzését biztosító *hagyományos gazdálkodással összeegyeztetett területhasználat támogatását* a védett, de gazdálkodásra javasolt területeken.

A szabályozás eredménye, hogy a zártkerti településrészen elszórtan helyezkednek el épületek és nem számottevő mértékű a lakófunkció.

A hegylábi részeken jellemzően gyepek és cserjés erdőfoltok előfordulnak, karakterében kismértékű az antropogén tájformáló tényezők megjelenése. A zártkerti folt a településtől távolabb helyezkedik el, nem érintkezik a belterülettel, de 1 km-es távolságon belül elérhető a Pomázi úton.

Összegzés: A Kő-hegy szentendrei oldala egykori szőlőhegyből lett zártkert. A területen nemzetközi jelentőségű élőhely is lehatárolásra került. Szabályozása ennek megfelelően szigorú, 1,5-3%-os beépíthetőség mellett. A kertes jelleg fennmaradása a hagyományos gazdálkodás támogatásával a település egyik célja.

2. Zártkertek **átalakuló/vegyes használatához** vezető szabályozás

2.1 Pilisszentiván

Pilisszentiván három zártkerti tömbje a belterülethez kapcsolódik. Magas zöldfelületi arányú nagyrészt lakóterületté alakult kertes mezőgazdasági területek (Mk) (Településrendezési eszközök felülvizsgálata 2016). Az egykori zártkertek mintegy 71,5 hektár kiterjedésűek, a település területének mintegy 8,8%-át teszik ki, szőlőként, kertként és gyümölcsösként hasznosítva.

Az övezet az egyedüli a mezőgazdasági területek között, ahol építési tevékenység folytatható. Lakóépület akkor létesíthető, ha a telek területe legalább 3000 m². Legnagyobb beépítettség legfeljebb 3% lehet, a legnagyobb építménymagasság 3,5 m.

A településen a településszerkezeti terv övezeti lehatárolása alapján mindhárom zártkerti tömb kertes mezőgazdasági területfelhasználási kategóriába tartozik, beépítésre nem szánt területek.

Az északi zártkerti tömb a kertvárosias lakóterülettel (Lke) közvetlenül határos. Az Alsórét utca, Rét utca és Hársfa utca közötti területek tartoznak ide.

Délen, a településhez közvetlenül kapcsolódó - és a Fehér-hegyi dűlő és Major utcától északra és délre eső- zártkerti jellegű területek tartoznak. A legdélebbi, egyben legkisebb (16 ha) kiterjedésű tömb a Zsíroshegyi dűlő, mely a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terv (2005. évi LXIV. trv.) alapján Országos jelentőségű tájképvédelmi terület övezetébe tartozik. Védelme érdekében a Helyi Építési Szabályzat is előírásokat fogalmaz meg.

A BATrT mezőgazdasági térségbe sorolja a volt zártkerteket, ugyanakkor a vezetékes ivóvízhálózat bevezetése néhány utcában már megvalósult és a teljes közműhálózat tervezett kiépítése miatt a zártkerti részekben nem kívánt funkcióváltó folyamat indulhat meg.

Összegzés: A településen a zártkertek szabályozása nem egyértelmű a kiskertes használatot illetően. Egyrészt engedélyezi lakóépületek kialakítását – a mezőgazdasági területek között egyedüli övezetként –, ugyanakkor az átlagos zártkerti telekméretekhez képest nagyobb területű telken engedélyezi azt. A vezetékes ivóvízhálózat bevezetése azonban lehetővé teszi az életvitelszerű tartózkodást, így távlatilag elősegíti a kiskertek lakóövezetté alakulását a jövőben. A funkcióváltás irányának segítése vagy késleltetése az önkormányzat számára megfontolandó döntést igényel.

3. Zártkertek hagyományos kertes jellegét nem támogató, átalakulást segítő szabályozás vagy települési szándék

3.1 Dunabogdány, erőteljes belterületbe vonás, lakóterületté alakulás folyamata

Dunabogdány hatályos településszerkezeti terve kertes *mg.-i terület (Mk)* és *kertvárosias lakóterület (Lke)* övezetekbe sorolja a zártkerti tömbjeit. A belterületté (kertvárosias lakóterületté) válás a Kőkereszt és Csapás dűlők, Platzl, és Svábhegy, Kutyahegy területét érinti. A három zártkerti tömbből kettő már *kertvárosias lakóterület övezet (Lke)* besorolású és a belterület részévé vált.

Dunabogdány Településfejlesztési Konceptiója (2004) a zártkerti tömbök átalakulására megadja a választ; a lakóterületek fejlesztése az infrastrukturális háttér megteremtésével a volt zártkerti ingatlanok funkciójának megváltozását helyezte előtérbe a Kutyahegyi utca, Kis-svábhegy, Öreg-svábhegy területén, új kertvárosi településrészek alakításával.

Összegzés: A *települési szándék* az egykori kiskertes használat fenntartására vonatkozóan nem támogató, beépítést/átalakulást segítő.

A Településképi Arculati Kézikönyvek zártkertekre vonatkozó elemei

A **Pilisi Építészeti Tájegységi Arculati Kézikönyv** (továbbiakban: PILIS ÉTAK 2018) megállapítja, hogy a **tájegységen belül jelentős a kertként művelt területek aránya**, noha az agglomerációs nyomás hatására a beépítési folyamatok az 1970-es évektől kezdődően elsőként a

hajdani zártkertek belterületbe vonását eredményezték, ezt követően indult meg egyéb területek, pl. a szántók beépülése. Ugyanakkor leírja, hogy a domboldalakon elnyúló hatalmas szőlőskertek a településkép legmeghatározóbb elemei, a domborzati adottságok és az intenzív, sűrű növényzet mellett. A folyóparti települések parton elnyúló városteste fokozatosan oldódik a beépítetlen tájjal való találkozása következtében (PILIS ÉTAK 2018)

A PILIS ÉTAK elsősorban a hegyvidéki **üdülőterületek** témakörénél foglalkozik a hajdani zártkertekkel, amit **egyfajta átmenetként értelmez** a lakóterületek és a kertes mezőgazdasági területek között.

A zártkertekből létrejött üdülő területek heterogén paraméterei (változó telekméret és alak, meredekség, közterületi megközelíthetőség, növényzet) miatt építési szándék esetén előzetes főépítész konzultációt, valamint szinteltolások, terepre illesztett épületeket és támfalrendszereket, kis alapterületű magastetős épületek alkalmazását ajánlja (PILIS ÉTAK 2018).

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA: Zártkerti kutatásom eredményei azt mutatják, hogy a pilis-visegrádi mintaterületen a jelenlegi zártkerti tömbök **építési övezeti besorolása és szabályozása során továbbra is jelentős szerepű a hagyományos kiskertes használat jelenléte**, azonban a zártkertek 5,8 %-a már belterület részeként lakóterületté átalakult. A beépülés az átalakulás, egyik jelentős veszélyeztető tényezője a hajdani hagyományos zártkerti területhasználat fennmaradását illetően.

A Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervének övezeti lehatárolásában szereplő *mezőgazdasági térség* a települések zártkerti foltjainak 44%-át érinti. A *mezőgazdasági övezet* és *városias térség* vegyesen a települések 19%-án van jelen. A csupán *városias* övezeti besorolás mintegy 6%-át teszi ki a települések zártkerti területeinek.

A Komárom-Esztergom Megyei Területrendezési Tervben a *mezőgazdasági és erdőgazdasági* térség vegyesen a települések 12,5%-án jellemző, míg a további három kategória 6-6%-al szerepel.

A településrendezési tervek zártkerti övezeti besorolásának tekintetében 50%-ban a *kiskertes használat fenntartását segítő*, 31%-ban *más területhasználatok irányába mutató szándék* jelenik meg, míg a kevésbé szigorú, néhol megengedő szabályozás a települések 19%-ában jelent meg.

A mintaterület zártkertjeire vonatkozóan megállapítható, hogy sok az illegális beépítés, szankcionálás nincs, ezért a zártkertek beépítettségének, átalakulásának foka nem teljesen fedi az övezeti besorolásokban, illetve a településrendezési és területrendezési szabályozásban tükröződő önkormányzati szándékokat, illetve szakmapolitikai/stratégiai szándékokat.

7. A ZÁRTKERTEK TÁJVÉDELMI SZEMPONTÚ ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI

A zártkertek természeti és kultúrtörténeti értékek együttes hordozói a tájban, a történeti tájhasználatnak köszönhetően jelentős táji érték (kultúrtörténeti, genetikai és természeti érték) található a területükön. Ezen értékek jelenléte feltételezéseim szerint befolyásolhatja a zártkertek átalakulási folyamatait, illetve fennmaradásukat, hozzájárulhatnak a zártkertek megőrzésére irányuló társadalmi és településpolitikai törekvésekhez, illetve indokolttá tehetik megőrzésüket. Ezért a zártkertek tájvédelmi szempontú, értékközpontú elemzésének eredményei kutatásom meghatározó részét képezik.

A természeti-, tájképi-, és kultúrtörténeti értékek jelenléte a zártkerteken két irányú hatást fejthet ki, egyszerre lehet vonzó tényező a lakóterületi használat számára, például szép kilátással és kedvező látképi tulajdonsággal, üdülési potenciállal rendelkező területeken üdülő-, illetve lakócélú beépülést indukálhat, tehát az . (pl. Balaton-felvidék, Velencei-tó, Dunakanyar, folyók holtágai) Az egyedi tájértékek, kultúrtörténeti értékek meghatározzák a tájkaraktert, táj esztétikai minőségét, ezért jelenlétük ugyancsak zártkert átalakulási folyamatokat indukálhat.

Másrészt a természeti, tájképi, kultúrtörténeti értékek jelenlétéből fakadó védettségek, illetve megőrzést célzó egyéb területi kijelölések korlátozó tényezők, tehát elviekben a fennmaradást segítik – ám nem minden kategória. Csak az országos jelentőségű védett területeken, világörökségi területeken elég erősek a korlátozások ahhoz, hogy gátat szabjanak a zártkerti átalakulásoknak, de itt is lehetnek a szabályok be nem tartásából és a szankcionálás hiányából fakadó illegális folyamatok (példa?). Emellett van arra is példa, például Csopak, Palóznak, Zalaegerszeg esetében, ahol a helyi jelentőségű védett területé nyilvánítás, illetve szigorúbb helyi előírások biztosítják a zártkerteken a művelés fennmaradását és az építészeti örökség, tájszerkezet megőrzését.

Jelen fejezetben a zártkerti területeket az alábbi természeti, kultúrtörténeti és tájképi értékeik tekintetében elemzem országos és/vagy mintaterületi léptékben:

1. Stabil, történeti tájhasználatok jelenléte, szőlős- és gyümölcsöskerti kerti múlt, tájtörténeti vonatkozások
2. Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett zártkerti területek
3. Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák oltalma alatt álló zártkertek
4. Helyi jelentőségű természetvédelmi területként védett zártkertek
5. Zártkerti területeken előforduló védett növény és állatfajok
6. Zártkertek kultúrtörténeti jelentősége, egyedi tájértékei,
7. Zártkerti területek tájképi adottságai

A felsorolt védettségek és értékek mellett meg kell említeni, hogy a zártkertek genetikai értékek és ezzel a biodiverzitás őrzői lehetnek ősi magyar szőlő- és gyümölcsfajták, kiveszőben lévő

tájfajták élőhelyeiként is. A Bazsi település zártkerti szőlőhegyén például tájfajta-gyűjtemény létesült a környéken található idős gyümölcsfák szaporításával. (<http12>)

A zártkertek táji értékeinek rendszerét a 10. táblázatban foglaltam össze.

10. táblázat: A zártkertek táji értékeit összefoglaló táblázat

Zártkerti értékek
Ökológiai-természeti szempontból
<i>Diverzitás fenntartó átmeneti tér (település és táj között), élőhely:</i> Vadon élő nem védett élőlények (állatok, növények, gombák, mikroorganizmusok) élőhelyei Génmegőrzés szerep (hagyományos gyümölcsös- és szőlőfajták), génbank, tankertek létrehozása (akár közösségi kertek formájában is) pl. Bazsi gyümölcs tájfajta-gyűjtemény
Tájkép, tájkarakter szempontjából értékes zártkertek
<i>Speciális kisparcellás szerkezet:</i> Tájképet meghatározó zártkertek (Laposa 1982), egykori szőlőhegyek (Balaton-felvidék, Velencei-tó, Dunakanyar, folyók holtágai), tájkarakter elem, tájképi elem Komplex, vegyes művelés tájképi értéke
Kulturális-történelmi jelentőség
- Egykori történelmi tájhasználat emlékei, egyedi tájértékek (egykori szőlőhegyekhez, szőlős- és gyümölcsös kerthez kapcsolódó épített emlékek pl. pincesorok, pincék, határkeresztek, források, Szent Orbán szobrok, szőlőhegyi kápolnák, népi építészeti emlékek, valamint fasorok, idős gyümölcsösök, idős egyedfák) - Országos jelentőségű műemlékek, műemléki környezet, műemléki jelentőségű területek - Helyi egyedi védelem alatt álló területek és épületek, építmények
Társadalmi-gazdasági jelentőség
Zártkerti közösségek (kertbarát körök), Önellátás, gazdálkodás (biokert, biofarm, fenntartható gazdálkodás, regeneratív mezőgazdálkodás) Rekreációs szerep, szabadidős kertészkedés színtere, üdülőterületté átalakult zártkertek

Tájvédelmi és természetvédelmi jelentőség		
Települési/helyi védelem	Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal biztosított védelem	Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák
- Helyi jelentőségű természetvédelmi területek - Helyi jelentőségű természeti emlékek	- Nemzeti Park - Tájvédelmi Körzet - Természetvédelmi Terület - Természeti emlékek	- Barlangok felszíni védőövezete - Bioszféra Rezervátumok - Egyedi tájértékek - Európa Diplomás területek - NATURA 2000 területek - Ramsari területek - világörökségi területek (UNESCO) - Tájképvédelmi területek övezetei
	Országos jelentőségű „ex lege” védett természeti területek	
	- Ex lege védett lápok, - Ex lege védett szikes tavak - Ex lege védett kunhalmok - Ex lege védett földvárak - Ex lege védett források - Ex lege védett víznyelők	
Értékes élőhelyek és fajok jelenléte		
Védett növény- és állatfajok jelenléte Ritka élőhelyek jelenléte (P7 Á-NÉR kategóriába sorolt <i>régi fajtájú, hagyományos, extenzív gyümölcsösök</i> a MÉTA program eredményei szerint Magyarország legveszélyeztetettebb élőhelyei közé sorolhatóak) (http13, http14)		

7.1. Zártkertek tájtörténeti vonatkozásai, a szőlős-/gyümölcsös-kerti eredet elemzése

A zártkerti területek zártkertesítés előtti funkcióinak elemzését az indokolja, hogy adatokkal támasszam alá, hogy a zártkerti területek egy része több száz éve kialakult hajdani kisparcellás szőlőskertek, gyümölcsöskertek területén található, tehát kiskertes művelésük **történeti tájhasználatnak**²⁵ tekinthető, értékek hordozója.

KUTATÓI KÉRDÉS: *Hol vannak jelen a zártkerti területeken hagyományos szőlő- és gyümölcs-termesztő történeti tájhasználatok? A zártkertek mekkora hányadára jellemző a történeti eredet? A zártkertek szőlős-/gyümölcsöskerti eredete milyen összefüggésben van az átalakulási folyamatokkal, illetve az értékörzéssel?*

HIPOTÉZIS: Feltételezem, hogy a zártkertek jelentős részét hagyományos szőlő-, illetve gyümölcs-termesztő, kisparcellás művelésű kertek (pl. szőlőhegyek, káposztáskertek) helyén jelölték ki, ezért abból a hipotézisből indulok ki, hogy jelentős részük szőlőhegyi, szőlőskerti

²⁵A történeti tájhasználat definícióját a Mellékletekben dokumentált fogalomtár tartalmazza

eredetű, állandósult tájhasználat. A többszáz éves szőlős-/gyümölcsöskerti eredet befolyásolja a zártkerti területek átalakulását, illetve a jelen lévő kultúrtörténeti és természeti értékek mennyiségét, ezáltal a zártkertek tájvédelmi jelentőségét.

MÓDSZER: A szőlős-/gyümölcsös-kerti eredet kérdéskörét csak **mintaterületi szinten elemzem**, országos kiterjedésű vizsgálatot a munka nagy volumene miatt nem készítettem. A tájtörténethez kapcsolódó fejezet **katonai történeti térképek elemzésén alapul**. A térinformatikai elemzés megalapozásához a 2011-es zártkerti térinformatikai állomány feltjait a **Habsburg Birodalom II. Katonai Felmérésének térképszelvényein** (Arcanum) azonosítottam és a szőlőskerti eredet függvényében négy kategóriába soroltam a zártkerti foltokat. A II. Katonai Felmérés a mintaterület településeire 1841. és 1842. években, azaz több mint száznyolcvan éve készült. Ez a térkép, illetve időállapot azért volt megfelelő a vizsgálat szempontjából, mert még a filoxéravész előtti állapotokat mutatja, és színezésének, grafikai kidolgozottságának köszönhetően a szőlő területhasználat feltjai egyértelműen, könnyen felismerhetők rajta, ezért jó kiindulópont a szőlőhegyi eredetű zártkertek beazonosításához.

A térinformatikai elemzés során a zártkerti foltokon belül a szőlővel való borítottság (eredet) alapján az alábbi négy kategóriát alakítottam ki:

Szőlőhegyi eredetű zártkerti folt: II. Katonai Felmérés idején (1841-42) a területen egyértelműen szőlő/gyümölcsös terület, szőlőhegy azonosítható (a folt szőlővel való borítottsága teljes és/vagy nyilvánvaló), 100% fedés

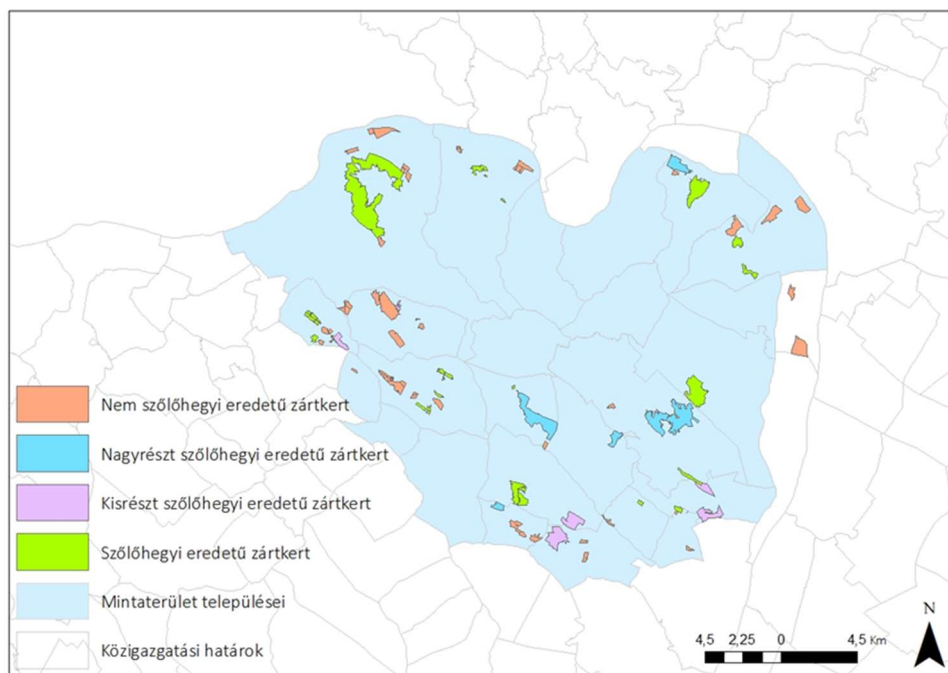
Nem szőlőhegyi eredetű zártkerti folt: II. Katonai Felmérés idején (1841-42) a területen nem folyt szőlőművelés (szántó, rét, legelő, erdő (egyéb) hasznosításban volt), 0% fedés

Nagyrészt szőlőhegyi eredetű zártkerti folt: II. Katonai Felmérés idején (1841-42) a folt legalább 50%-án, vagy nagyobb arányban szőlőművelés folyt

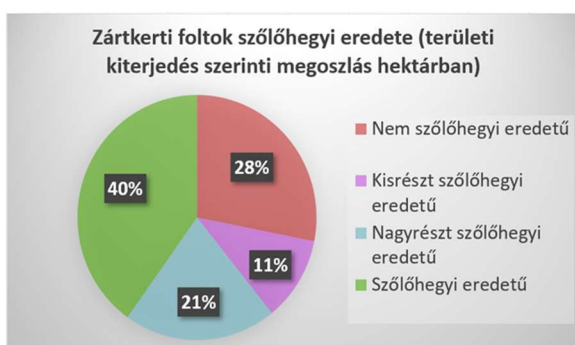
Kisrészt szőlőhegyi eredetű zártkerti folt: II. Katonai Felmérés idején (1841-42) a folt kevesebb, mint 50%-án szőlőművelés folyt a második katonai felmérés idején

EREDMÉNYEK: A négy kategória (szőlőhegyi eredetű, nagyrészt szőlőhegyi eredetű, kisrészt szőlőhegyi eredetű, nem szőlőhegyi eredetű) alapján színezve mutatja be a 18. ábra. A minta terület zártkerti feltjai szőlős- és gyümölcsöskerti eredet szerint dokumentált eredménytérkép a mintaterület zártkerti feltjait történeti múltjuk/eredetük szerint csoportosítva.

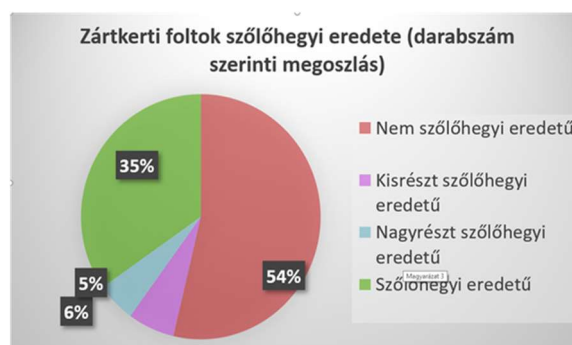
A 18. ábrahoz kapcsolódó táblázatok és a diagramok (19. ábra, 20. ábra, 11. táblázat, 12. táblázat) a **zártkerti foltok darabszáma és területi kiterjedése szerinti megoszlásban** mutatják a mintaterület zártkerti feltjainak eredet szerinti arányát a négy kategóriában. A **darabszám szerinti megoszlás tekintetében a zártkerti foltok 54%-a nem szőlőhegyi eredetű, 35%-uk teljes egészében (100%-ban), illetve további 11%-uk részben (nagyrészt vagy kisrészt) kapcsolható múltbeli szőlőműveléshez a mintaterületen.**

18. ábra: A minta terület zártkerti foltjai szőlős- és gyümölcsöskerti eredet szerint

19. ábra: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredetekiterjedés szerint (ha)

20. ábra: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredetdarabszám szerint (db)

11. táblázat: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredete kiterjedés szerint megoszlása (hektárban és %-ban)

	Kiterjedés	%
Nem szőlőhegyi eredetű	826,2493611	28,10
Kisrész szőlőhegyi eredetű	327,1371638	11,13
Nagyrész szőlőhegyi eredetű	606,956529	20,65
Szőlőhegyi eredetű	1179,589707	40,12
Összesen	2939,932761	100

12. táblázat: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredete darabszám szerinti megoszlása

	Darabszám	%
Nem szőlőhegyi eredetű	51	53,68
Kisrész szőlőhegyi eredetű	6	6,32
Nagyrész szőlőhegyi eredetű	5	5,26
Szőlőhegyi eredetű	33	34,74
Összesen	95	100

A területi kiterjedés tekintetében vizsgálva már jóval magasabb, 40% a szőlős-/gyümölcsöskerti eredetű zártkertek aránya, 21%-uk “nagyrész”, 11%-uk “kisrész” érintett.

Az egyértelműen nem szőlőhegyi eredetű zártkertek területe az összterület mintegy 28%-át teszi ki a mintaterület zártkertjeiben.

A folt darabszám és területi kiterjedés szerinti elemzés alapján a szőlőhegyi eredet arányai azt mutatják, hogy **a hagyományos kisparcellás kertként művelés, illetve szőlő- és gyümölcsstermesztés jelentősége a mintaterület zártkerti foltjain hangsúlyosnak tekinthető.** A zártkerti foltok mérete és eredete között nem mutatkozik összefüggés. A legnagyobb kiterjedésű szőlőhegyi eredetű folt Esztergom hegyein terül el, ahol már az első katonai térképen is egyértelműen szőlőterületet lehetett azonosítani, ma is komplex művelés alatt áll. Nagyterjedésű szőlőhegyi eredetű zártkerti foltok találhatók még Szentendre és Dunabogdány hegylábi részein a mintaterületen. A nem történeti eredetű zártkerti területek Dorog, Keszthely, Piliscsév, Pilisszentiván területén találhatók.

A zártkertek történeti múltja a történelmi borvidékeken valószínűsíthetően még dominánsabb. Laposa József a Balaton-felvidéken végzett hasonló célú kutatást az Első Katonai Felmérés térképszelvényeivel összevetve a zártkerteket. Megállapította, hogy a Balaton-felvidék csaknem összes zártkerti területét az 1700-as évek végén szőlőhegyként művelték. (LAPOSA 1979). Már a 12-13 században megtalálhatóak voltak a fontosabb borvidékeink, főként a vulkanikus eredetű bazalt hegyek körül. Ide települtek az első szőlőhegyek, művelt szőlők, az ember tájformáló tevékenysége révén alakította a szőlőhegyek és így a táj arculatát, így hagyományos történeti tájhasználatnak és több száz éve stabil/állandósult tájhasználatnak tekinthetők.

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA:A mintaterületi elemzések azt mutatják, hogy a zártkertek területének jelentős részén/többségén már a Második Katonai Felmérés idején (mintegy 180 éve) hagyományos szőlő- és gyümölcsstermesztés zajlott, tehát történeti előzményei vannak a kisparcellás szőlős-/gyümölcsöskerti használatnak.

A szőlőskerti/gyümölcsöskerti eredetű zártkerti foltok az átalakulási, illetve pusztulási folyamat ellenére napjainkban is még őrzik a történeti tájhasználat hagyatékát, a hagyományos kiskerti, szőlőtermesztő, gyümölcsstermesztő gazdálkodás fennmaradt nyomait, táji értékeit. A szőlős-/gyümölcsöskerti eredet befolyásolja a zártkerti területek tájvédelmi jelentőségét, értékességét.

7.2. Zártkerti területek természetvédelmi szempontú jelentősége

HIPOTÉZIS: Hipotézisem, hogy a zártkertek számos érték együttes hordozói a tájban, a történeti tájhasználatnak köszönhetően pedig, jelentős természeti érték található a területükön, aminek köszönhetően feltételezem, hogy a zártkerti területek egy része védett természeti területként, vagy egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriaként oltalom alatt áll. Ahhoz, hogy ez bizonyítható legyen, a következő paramétereket vizsgáltam a zártkerti foltok területén:

1. Zártkerteket érintő természetvédelmi és tájvédelmi jelentőségű területek országos elemzése (országos és mintaterületi elemzés)
2. Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal és ex lege védett természeti területek jelenléte
Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák jelenléte
3. Helyi jelentőségű természetvédelmi területek jelenléte (mintaterületi elemzés), valamint
4. Védett és fokozottan védett növény- és állatfajok jelenléte (mintaterületi elemzés)

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen szerepet töltenek be a zártkerti területek a természetvédelmi oltalom alatt álló területeken? A zártkertek területének mekkora hányada áll országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett, illetve Ex lege védett természeti területként védetség alatt?*

A zártkertek mekkora hányada élvez oltalmat tájvédelmi vagy természetvédelmi jelentőségű területként? Hogyan oszlik meg a védett zártkertek kiterjedése és darabszáma az egyes védeettségi kategóriák között?

MÓDSZER: Országos és mintaterületi szinten azonos módszertant alkalmaztam a természetvédelmi és tájvédelmi jelentőség vizsgálatához. Az állami alapadatokon (országhatár, települések közigazgatási határai, folyó- és állóvizek, egykori zártkerti területek foltjain) kívül az elemzéshez felhasználtam az **országos jelentőségű egyedi jogszabállyal védett természeti területek:** Nemzeti Parkok (NP), Tájvédelmi Körzetek (TK), az országos – és mintaterületen a helyi – jelentőségű természetvédelmi területek (TT), a természeti emlékek (TE), valamint az **ex lege védett területek** (ex lege szikes tavak és lápok) adatbázisait. Az **egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák** közül a Natura 2000 különleges madárvédelmi területek (Special Protection Areas), a Natura 2000 különleges természetmegőrzési területek (Special Areas of Conservation), és az Országos Ökológiai Hálózatterületeinek adatbázisai, továbbá a **geoparkok, barlangok felszíni védőövezete, a Bioszféra rezervátumok területei és Ramsari területek** zártkerti területeken megjelenő érintettségének vizsgálata adta az elemzések alapját. (Adatgazda: Agrárminisztérium) A tájképvédelmi övezetek és a mintaterületen elhelyezkedő helyi jelentőségű természetvédelmi területek témájának külön fejezetet szenteltem (7.2.3. fejezet).

A vizsgálat során a zártkertek természetvédelmi jelentőségét elemeztem a tájvédelmi és természetvédelmi jelentőségű területek és a zártkerti tömbök határainak összemetszésével védettségi típusonként. A védettség alatt álló zártkertekre vonatkozó adatokat (**darabszám, felületi kiterjedés, megoszlás**) összevetettem az országos védettségi referenciaadatokkal (4. melléklet).

7.2.1. Zártkerteket érintő természet- és tájvédelmi jelentőségű területek országos elemzése

EREDMÉNYEK:

Az országos léptékű elemzés rámutat, hogy a különböző védettségek alá eső zártkerti területek sűrűsödési pontjai az ország északkeleti részén, a Zempléni Tájvédelmi Körzetben a Tisza mentén, a Bükk Nemzeti Park északi részén és délen a Tisza mentén, illetve délnyugaton, a Balaton felvidéken koncentrálódnak. Jelentősek még az ország északi részén a Duna mentén, a Duna-Ipoly Nemzeti Parkban és a Gerecsei Tájvédelmi Körzet területén található védettséggel érintett zártkerti foltok.

Az északkeleti országrészben a Natura 2000 és Országos Ökológiai Hálózat területei általi kijelölés van jelen súlyozottan,

A diagramok alapján elmondható, hogy a zártkerti területek többségében is a nemzeti parki területek és ökológiai hálózat által érintett foltok fordulnak elő legnagyobb számban. (Melléklet ME 6. térkép)

7.2.2. A mintaterületet érintő természet- és tájvédelmi jelentőségű területek elemzése

EREDMÉNYEK:

Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek

A **Nemzeti Parki terület** (Duna-Ipoly Nemzeti Park), **Tájvédelmi Körzet, országos jelentőségű Természetvédelmi Terület és Természeti Emlékek** térinformatikai adatállománya egy fedvényben szerepelteti az összes védelmi kategóriát (Adatgazda: Agrárminisztérium). A mintaterület zártkerti foltjain belül egyedül a nemzeti parki területtel érintett zártkerti foltok találhatók, melyek összterülete mintegy 100 hektár (a mintaterületi zártkerti területek összkiterjedésének 3,6%-a).

Dömös, Pilisszentlászló és Pomáz zártkerti területein találhatók a legnagyobb kiterjedésű, védettséggel érintett zártkerti foltok. Az országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek mintaterület zártkertjeit érintő részeit a térképe a Melléklet ME 7. térképlapja mutatja be.

Országos jelentőségű, ex lege védett lápok, szikes tavak

Ex lege védett lápok, szikes tavak nem találhatók a mintaterület zártkertjeiben.

Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák

Natura 2000 területek

A Natura 2000 hálózat az **Európai Unió 2009/147/EK madárvédelmi (1979) és a 43/92/EGK élőhelyvédelmi (1992) irányelvei** alapján kijelölt **különleges természetmegőrzési és madárvédelmi területek**²⁶. A Natura 2000 hálózat területei a mintaterület 16 darab zártkerti foltját érintik 313 hektár összterülettel, melyeket az alábbiakban részletesen tárgyalok. A Natura 2000 területek a mintaterületi zártkerti területek összterületének 11,4%-át, **darabszám tekintetében 66%-át teszik ki.**

A **Natura 2000 Különleges természetmegőrzési területek (Special Areas of Conservation - SAC)** által érintett 16 darab folt 8 település (Esztergom, Pilismarót, Dömös, Pilisszentlászló, Szentendre, Pomáz, Dorog, Keszthely) zártkerti területén található. A foltok a **Pilis és Visegrádi hegység (HUDI20039)** természetmegőrzési területével érintettek. A térképi melléklet xy számú térkép lapja releváns.

A **Natura 2000 Különleges madárvédelmi területek (Special Protection Areas - SPA)** által érintett 9 darab zártkerti folt 4 település (Esztergom, Pilismarót, Dömös és Pilisszentlászló) zártkerti területén található 64 hektár összterülettel (mindössze 2,3%). A foltok a **Börzsöny és Visegrádi hegység (HUDI10002)** madárvédelmi területével érintettek. A térképi Melléklet ME 8. számú térképlapja releváns.

Európa Diplomás területek

Hazánk három Európai Diplomás területe közül egy, a **Szénás - hegycsoport** határos a mintaterületen zártkerti területtel. **Pilisszentiván** területén három zártkerti folt található, mely a területével határos. Az Európai Diplomát az Európa Tanács 1965-ben hozta létre olyan területek kijelölésére, melyek "Európa geológiai, biológiai vagy tájképi sokféleségének megőrzése szempontjából kiemelkedően fontosak." A Szénások területén számos védett és fokozottan védett növény- és állatfaj fordul elő, melyek kedvelik a dolomit hegyek elszigetelt, mozaikos élőhelyeit. A zártkerteken regisztrált védett és fokozottan védett növény- és állatfajok előfordulását tematikusan a későbbi fejezetekben tárgyalom (forrás). Az ide vonatkozó térképi melléklet a térképi Melléklet ME9. számú térképlapja releváns.

²⁶ <http://15>

Barlangok felszíni védőövezete

A barlangok felszíni kijelöléséről szóló 16/2009. (X. 8.) KvVM rendelet²⁷ határozza meg a védőövezetet az egyes településeken ingatlan helyrajzi számok szerinti megjelöléssel.

A zártkerti foltok **nem fednek át a barlangok** védőövezetével a mintaterületen, ugyanakkor **határosak** zártkerti területekkel. A mintaterületen **Esztergom (0290 hrsz.), Piliscsév (0179/2 hrsz.), Pilisszántó (0117 hrsz.), Pomáz (0371/5, 0153/21 hrsz.-ok és 0405 hrsz., mely fokozottan védett terület is egyben), Budakalász (08/27, 08/28 hrsz.-ok), Pilisborosjenő (066/1 hrsz.), Üröm (Budakalász 063/4 hrsz.) és Csobánka (593 hrsz.)** zártkerti területei szomszédosak barlangi védőövezettel.

A védőövezettel érintett zártkerti foltokat a térképi Melléklet ME 10. számú térképlapja releváns.

A barlangok a természetvédelemről szóló 1961. évi 18. számú törvényerejű rendelet értelmében természetvédelmi oltalom alatt állnak, azonban az oltalom nem terjed ki a felszíni területekre. A zártkerti foltok érintettsége a vizsgálatban csupán jelzés, hogy érzékeny, védelmet élvező területi kategóriák szomszédságáról van szó. Bárminemű - a barlang állagára, állapotára kiható tevékenység kizárólag a természetvédelmi szakhatóságok engedélyével történhet. A védőövezeti besorolás nem jár korlátozással (pl. építési), ugyanakkor az ingatlan nyilvántartásban jogi jelleg feljegyzésként szerepel a tulajdoni lapokon.

Natúrparkok

Az állami természetvédelem hivatalos honlapja²⁸ a natúrparkok területét is az egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák körébe sorolja. A Pilisi Sziklák Natúrpark a mintaterület öt településére terjed ki, közülük három településen (Keszthely, Piliscsév, Pilisszántó) találhatók zártkertek. 28 db zártkerti folt (a mintaterületi zártkertek mennyiségének 28%-a) natúrparki terület 540 ha össziterjedéssel. (A mintaterületi zártkerti területek össziterjedésének mintegy ötödét, 19,7% teszik ki). A térképi Melléklet ME 11. számú térképlapja releváns.

Országos Ökológiai Hálózat területei

Az Országos Ökológiai Hálózat területével 13 település (54,2%) érintett a mintaterületen 35 zártkerti folttal, 536 hektár össziterjedéssel, mely az **összes mintaterületi zártkerti terület közel ötödét (18,5 %-át), darabszám tekintetében közel harmadát (35%) teszik ki.**

A **magterület övezetbe** a mintaterületi foltokon belül 253 hektár tartozik, ami **az ökológiai hálózatba tartozó zártkerti foltok összterületéhez viszonyítva 47 %-os**, az összes zártkerti

²⁷[http16](http://www.kvvm.hu)

²⁸[http17](http://www.kvvm.hu)

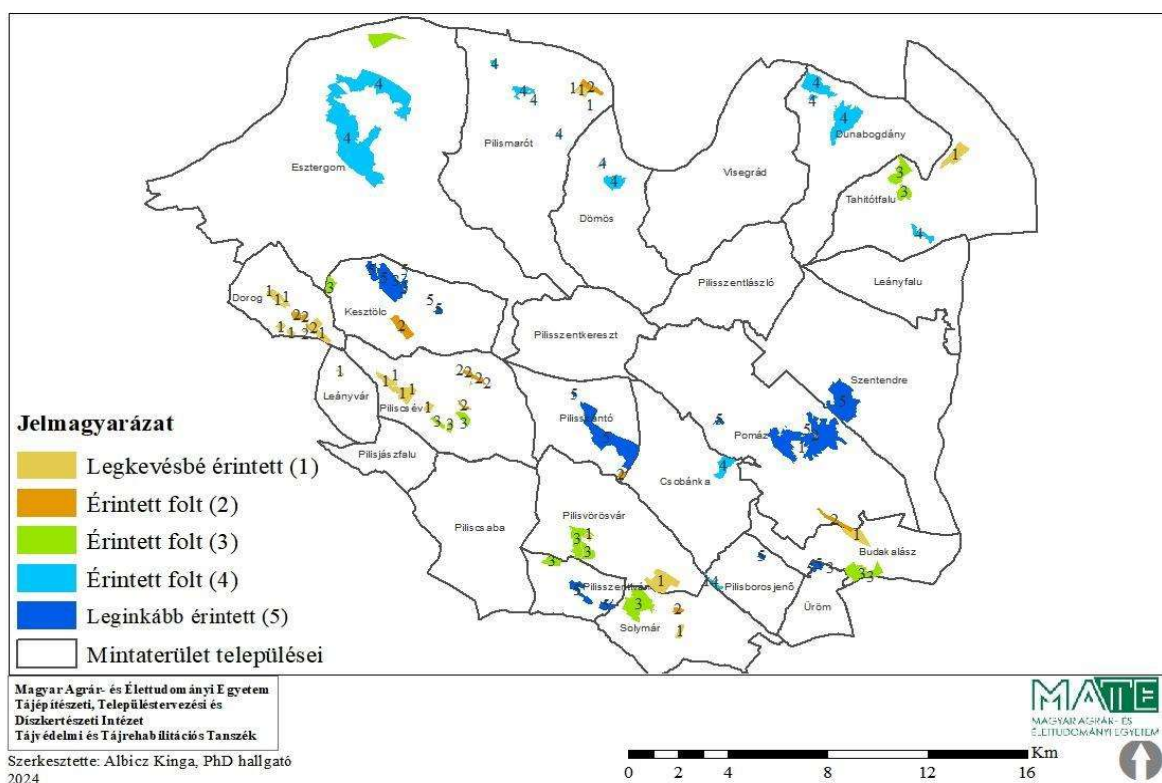
területhez viszonyítva 9 %-os **arányt jelent**. A legnagyobb folton belüli magterületi kiterjedés Szentendrén található (130 ha).

Az **ökológiai folyosó övezetbe** a mintaterületi foltokon belül 158 hektár tartozik, ami viszonyítva 29 %-os, az összes zártkerti területhez viszonyítva 5,5 %-os arányt jelent. Legnagyobb kiterjedésű zártkerti ökológiai folyosó övezet terület Piliscsében (59 ha) és Tahitótfaluban (38 ha) található.

A **pufferterület övezetbe** a mintaterületi foltokon belül 125 hektár tartozik, ami az ökológiai hálózatként kijelölt mintaterületi zártkerti területhez viszonyítva 23 %-os, az összes zártkerti területhez viszonyítva 4%-os arányt jelent. A legnagyobb kiterjedésű zártkerti pufferterület övezet Esztergom (34 ha), Pomáz (32 ha), és Dunabogdány (29 ha) területén található.

A térképi Melléklet ME 12. számú térképlapja releváns.

Az állami természetvédelem hivatalos honlapja a **tájképvédelmi területek övezetét** (7.4. fejezet) és az **egyedi tájértékeket** (7.4. fejezet) is az egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák körébe sorolja, azonban tájvédelmi jelentőségük okán és terjedelmi megfontolásokból külön tárgyalom a vonatkozó mintaterületi foltok érintettségét. A geoparkok nem relevánsak a mintaterületen.

21. ábra: A természetvédelmi oltalmakkal érintett egymással átfedő mintaterületi zártkerti foltok

ÖSSZEGZÉS: Az országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett és az egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriával érintett zártkerti foltok térinformatikai elemzése alapján számadatokkal igazolható, hogy **a mintaterület településeinek zártkerti foltjai jelentős természetvédelmi, tájvédelmi és ökológiai puffer szerepet töltenek be védett területként, vagy azok határán átmeneti zónát képezve. Kiemelkedő a mintaterületen a Bioszféra Rezervátumok (63,1%), és az Országos Ökológiai Hálózat (18,5%) területi aránya a mintaterületi zártkerti foltokon belül.**

A Pilis-Visegrádi-hegység területén elhelyezkedő mintaterületen a természetvédelmi és tájvédelmi jelentőségű területek jelentős mértékű egymásra halmozódása is megfigyelhető, a zártkerti foltok túlnyomó része egyszerre 3-4-5 védettséggel, és/vagy védelmi övezettel érintett. (21. ábra)

7.2.3. Helyi jelentőségű természetvédelmi területként védett zártkertek (mintaterületi elemzés) eredménye

Az ország területén több helyen találhatók helyi jelentőségű természetvédelmi területként oltalom alatt álló zártkerti területek, például Nógrádsipeken (Szőlőhegy Természetvédelmi Terület) és Sajómercsén (Sajómercsei szőlők Természetvédelmi Terület) felhagyott zártkerteken élő védett fajok indokolták a védetté nyilvánítást. Csopakon a Csopaki-szőlők Természetvédelmi Terület a település teljes szőlőhegyére kiterjed, itt a hagyományos művelési mód és a szőlőhegyi tájképi értékek megőrzése volt a védetté nyilvánítás elsődleges célja. (http18)

Elemzésük szükségességét az indokolja, hogy előfordulhat, hogy egy zártkerti terület annyira nem értékes, hogy országos védelmet kapjon, viszont lokálisan, egy településen belül lehet olyan természetvédelmi, tájvédelmi jelentősége, ami miatt védetté nyilvánítják, ez pedig a fennmaradás, megőrzés garanciáját biztosíthatja.

KUTATÓI KÉRDÉS:

A zártkertek területének mekkora hányada áll helyi jelentőségű védett természeti területként védettség alatt a mintaterületen?

MÓDSZER:

Elérhető országos térinformatikai állomány hiányában **a zártkertek helyi jelentőségű természeti területként történő védettségére mintaterületi elemzés készült.** A kutatás során a **Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság által szolgáltatott térinformatikai adatokat használtam fel**, melyet a kutatáshoz kapcsolódó adatszolgáltatás keretében bocsátott rendelkezésemre. Az elemzéshez a mintaterületen található helyi jelentőségű védett területek térinformatikai állományát (2024. július havi időállapot) összemetszettem a zártkerti foltokkal és leválogattam a helyi jelentőségű

természetvédelmi területekkel átfedő, illetve az azokkal határos zártkerti foltokat. Eredményeimet táblázatosan és térképesen foglaltam össze.

Emellett használtam a védett területek Védett Természeti Területek Törzskönyvének²⁹ és a ProVértes Természetvédelmi Közalapítvány³⁰ adatait is.

EREDMÉNYEK:

A mintaterület települései közül négy település zártkerti foltjai esetén volt határos, illetve kettő folt területén helyezkedett el helyi jelentőségű természetvédelmi terület, melyeket a 13. táblázat foglalja össze és a melléklet 13. ME13 térkép: A mintaterület zártkerti foltjainak helyi védettségű természetvédelmi területei Pilisvörösváron és Budakalászonlapja mutatja be.

13. táblázat: Helyi jelentőségű védett természeti területekkel érintett, vagy határos zártkertek a mintaterületen a DINPI adatszolgáltatása alapján

Település	Helyi jelentőségű természetvédelmi terület					
	Zártkerti folt azonosító	Zártkerti terület határával érintkező TT	Védetté nyilvánítás éve	Zártkerti folt azonosító	Zártkerti területen fekszik	Védetté nyilvánítás éve
Budakalász	2346F6	Budakalászi kiserdő	2014	2346F6	Nyugati-Plató	2014
Csobánka	0682F2	Hubertus kápolna és környezete	2001			
Esztergom	2513F6	Hármas szikla és környezete	1998			
Pilisvörösvár	1434F2	Pilisvörösvári erdők, tavak és patakok; Zajnáth-hegy (Kopárok)	1997	1434F3	Pilisvörösvári erdők, tavak és patakok; Kálvária-hegy	1997
		Pilisvörösvári erdők, tavak és patakok; Ör-hegy (Kerek-hegy)				
Pomáz	0637F7	Nyugati-Plató	2014			

Pilisvörösvár helyi jelentőségű természetvédelmi területtel érintett zártkerti területei

A két zártkerti folt (azon.: 1434F2, 1434F3) eltérő területfelhasználási kategóriába tartozik.

Az **Ör-hegy és Kerekhegy** (azon.: 1434F2) aljában elterülő zártkertek telekszerkezete jellegzetes hosszúparcellás arculatot mutat. A Budapest-Esztergom vasútvonal nyomvonaláig kertes mezőgazdasági terület (Mk) a város egységes településszerkezeti terve alapján (2023³¹), mely beépítésre nem szánt övezet. Épületállományában a zártkerti jelleg jelenik meg, nagymértékű zöldfelület borítással. A kertekben a kiskertes művelés jellemző, számos helyen gyümölcsfák, veteményeskert, fólia, üvegház az Örhegyi kertek elnevezésű területen.

A **Kálváriadomb helyi jelentőségű Természetvédelmi Terület** alatt elterülő zártkertek (azon.: 1424F3) a vasútvonal nyomvonaláig már kertvárosias lakóterületként (Lke) beépítésre szánt

²⁹http19

³⁰http20

³¹http21

övezet. A **zártkerti folt 63%-a a helyi jelentőségű természetvédelmi terület övezetébe tartozik**, melyen ÁNÉR szerinti előhely besorolása alapján ültetett erdei- és feketefenyvesek (S4), mészkedvelő nyílt sziklagyepek (G2), felnyíló mészkedvelő lejtő és törmelékgyepek (H2) találhatóak (2013³²). A területen előforduló védett fajok: pusztai árvalányhaj (*Stipa pennata*), hangyabogánca (*Jurinea nemzetség*), árlevelű len (*Linum tenuifolium*). A védetté nyilvánítás (1997) elsősorban a még jelentős állományban előforduló védett fajok és azok génbankjának megóvása érdekében történt³³. A terület egyben teljes területén az Országos Ökológiai Hálózat ökológiai folyosó övezetének része. (<https://provertes.hu>)

Budakalász és Pomáz helyi jelentőségű természetvédelmi területtel érintett zártkerti területei

A két érintett település három zártkerti foltja közül kettő (azon.: 2346F5, 2346F4) Budakalászon, egy Pomázon található (azon.: 0637F7). Pomázon a **Klisovác**, Budakalászon a **Csottdülő és Prekobrdo** szomszédságában terül el a **Nyugati Plató helyi jelentőségű Természetvédelmi Terület**, mely a zártkerti területekkel határos (Melléklet ME13. térkép). A budakalászi **Ezüst-hegy** (azon.: 2346F5), illetve a Malom melletti és Berdődülők zártkerti foltján mintegy 1,5 hektáron halad át a Nyugati Plató természetvédelmi területhez kapcsolódó Majdan patak és medrének környezete, mely egyben része az Országos Ökológiai Hálózat ökológiai folyosó övezetének.

Esztergom helyi jelentőségű természetvédelmi területtel érintett zártkerti területei

Esztergom területén a 8,5 hektár kiterjedésű **Hármas Szikla és környezete helyi jelentőségű Természetvédelmi Terület** határos zártkerti területtel. Esetében a sziklaalakzat, mint földtani érték és a tájkép volt a védetté nyilvánítás indoka. A sziklák tetejéről, illetve annak közvetlen környezetéből pazar kilátás tárul a városra és vele a zártkerti területekre is.

A sziklaalakzat környezetében lejtősztyepprétek, sziklagyepek, tölgyes karsztbokorerdők terülnek el.³⁴Főként gyepek (50%), cserjések (25%) és erdő (25%) élőhely mozaikok alkotják a területet. Az élőhely besorolása ÁNÉR szerint: zárt sziklagyep (H1), mészkedvelő nyílt sziklagyep (G2), köves talajú lejtősztyep (H3a), mész és melegkedvelő tölgyesek (L1), cseres-kocsánytalan tölgyesek (L2a), nyitott bányafelületek (U6), ültetett akácosok (S1), jellegtelen száraz-félszáraz gyepek (OC). A Pilis és Visegrádi hegység (HUDI20039) Natura 2000 Természetmegőrzési terület része. Védett növényfajok előfordulnak a területen. Gyakori a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), 50-100 tö csinos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*), 50-100 tö nagy pacsiirtafű (*Polygala major*), 100-500 tö csillagöszirózsa (*Aster amellus*), 20-50 tö hosszúlevelű árvalányhaj (*Stipa stenophylla*), 100-

³²<http22>

³³<http23>

³⁴<http24>

500 tö borzas csajkavirág (*Oxytropis pilosa*) ugyanakkor fokozottan védett növényfaj előfordulásáról nincs rögzített adat.

Fokozottan védett fészkelő/szaporodó állatfajok a területen a darázsölyv (*Pernis apivorus*), kígyászölyv (*Circaetus gallicus*), gyurgyalag (*Merops apiaster*). Védett fészkelő/szaporodó/vonuló állatfajok a területen

7.2.4. Zártkerti területek természeti értékei, előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatfajok

A MÉTA program felmérésének eredményei szerint a **P7 Á-NÉR kategóriába sorolt régi fajtájú, hagyományos, extenzív gyümölcsösök Magyarország ritka és legveszélyeztetettebb élőhelyei közé tartoznak.** (<http>14)

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen védett és fokozottan védett állat- és növényfajok előfordulása jellemzi a zártkerti területeket? Milyen mértékű a zártkerteken található védett és fokozottan védett növény- és állatfajok előfordulása a mintaterületen belül.*

MÓDSZER:

A Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság által 2024. július hónapban szolgáltatott **biotikai adatok**³⁵ **térinformatikai állományának** szűrésével és elemzésével **mintaterületi szinten** foglalkoztam a zártkerteken előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatfajok kérdéskörével. A biotikai adatok feldolgozásával előállítottam a mintaterületen adatolt védett fajok listáját (védett- és fokozottan védett növények és állatok), elemeztem az **egyes fajok előfordulási gyakoriságát**, valamint **sűrűsödés elemzéssel** (ArcGIS Create fishnet parancs és 10, illetve 25 hektáros méretű rácsháló alkalmazásával) megállapítottam, hogy mely zártkerti foltok területén fordulnak elő jellemzően védett és fokozottan védett értékek. A növényfajok sűrű elterjedése miatt 10 hektáros (316 m x 316 m) rácshálójú térkép, míg az állatfajokcsekélyebb darabszáma és kevésbé helyhez kötött jellege miatt a 25 hektáros 500 m x 500 m-es rácshálójú sűrűsödés térkép alkalmazása volt célszerű a védett és fokozottan védett fajok sűrűsödésének szemléltetésére. Eredményeimet térképesen és táblázat formájában is dokumentáltam.

EREDMÉNYEK:

A mintaterületi zártkertekre vonatkozó biotikai adatsor az 1990 és 2024 közötti időszakban a 614 növényegyet és a 451 állat előfordulására tartalmaz pontszerű adatokat a mintaterületen. A biotikai adatsorban regisztrált **védett fajok száma összesen 165 db a zártkerti területeken.** Közöttük **68 védett növényfajt és 97 védett állatfajt, valamint 10 fokozottan védett fajt (5**

³⁵ A biotikai adat fogalmát lásd a Fogalomtár című fejezetben

növényfajt és 5 állatfajt) találtak a mintaterület zártkertjeiben. A védett és fokozottan védett növényfajok 1359 darab, míg az állatfajok mintegy 451 darab előfordulási adattal vannak jelen a mintaterületi zártkertekben. A mintaterület településeinek a 68%-án, és a **zártkerti foltjainak 44%-án tartalmaz a biotikai adatsor védett fajra vonatkozó pontadatokat.** Ezek előfordulási helyeit a Melléklet ME15-ME17. dokumentált összesítő sűrűsödési térképek mutatják be.

A biotikai adatsorban szereplő védett növény- és állatfajok előfordulási helyei többnyire a zártkertek felhagyott szőlő-, illetve gyümölcsös területekre koncentrálnak.

14. táblázat: A fokozottan védett növényfajok jelenléte a mintaterület zártkertjeiben

Latin név	Magyar név	Település	Zártkerti folt azonosító	Előfordulás pontjai (db)
<i>Campanula macrostachya</i>	Hosszúfüzérű harangvirág	Pomáz és Szentendre, Kő-hegy	Pomáz 0637F2	107
<i>Crepis pannonica</i>	Magyar zörgőfű	Esztergom, Kincses-hegy	2513F6	12
<i>Dianthus plumarius subsp. regis-stephani</i>	István király-szegfű	Pilisvörösvár, Kálvária-hegy	1434F3	287
<i>Ophrys apifera</i>	Méhbangó	Esztergom, Sípóló-hegy, Barti-kút	2513F9	201
<i>Seseli leucospermum</i>	Magyar gurgolya	Pilisvörösvár, Kálvária-hegy	1434F3	7

A mintaterületen rögzített összes **növényfajra** vonatkozó jelenlét adat 2045 darab, melyből 222 darab a védett agárkosbor (*Anacamptis morio*) főként Szentendre, Kő-hegyen, 107 darab a fokozottan védett hosszúfüzérű harangvirág (*Campanula macrostachya*) szintén Szentendre Kő-hegy, Kis-Kő-hegy lábi területein, gyümölcsös alatti gyepein fordul elő. A fokozottan védett István király-szegfűből (*Dianthus plumarius subsp. regis-stephani*) 287 darab jelenlét adatait Pilisvörösvár, Kálvária-hegyen rögzítették. A fokozottan védett növényfajok listáját és előfordulási helyeit a 14. táblázat foglalja össze.

A mintaterületen rögzített összes **állatfajra** vonatkozó jelenlét adat 451 darab, melyből a legtöbb (185 darab) a védett partifecske (*Riparia riparia*) túlnyomó részt az esztergomi Duna-menti egykori partifecsketelepen, azonban a DINPI adatszolgáltatása szerint ez a faj mára eltűnt a területről. A zártkerteken élő 14 bogárfajból 12 védett, az egyenesszárnyúak 4 fajából kettő védett és egy fokozottan védett. Az emlősök egy faja (*Erinaceus europaeus* – nyugati sün), a denevérek egy faja (*Rhinolophus hipposideros* – kis patkósdenevér), a hüllők 9 fajából nyolc védett, míg egy fokozottan védett. A kételtűek 4 fajából szintén mindegyik védett. A lepkék 26 fajából 15, a madarak 63 fajából 54 védett, 3 fokozottan védett. A fokozottan védett állatfajok listáját és előfordulási helyeit a 15. táblázat foglalja össze.

15. táblázat: A fokozottan védett állatfajok jelenléte a mintaterület zártkertjeiben

Latin név	Magyar név	Település	Zártkerti felt azonosító	Előfordulás pontjai (db)
Egyenesszárnyúak				
<i>Paracaloptenus caloptenoides</i>	Álolaszsáska	Szentendre, Kő-hegy	1544F2	10
Hüllők				
<i>Ablepharus kitaibelii</i>	Pannon gyík (magyar gyík)	Pomáz, Kő-hegy	0637F2	14
Madarak				
<i>Athene noctua</i>	Kuvik	Esztergom, Bari-hegy	2513F9	1
<i>Falco peregrinus</i>	Vándorsólyom	Esztergom, Kincses-hegy	2513F6	2
<i>Merops apiaster</i>	Gyurgyalag	Piliscsév, Kopasz-hegy és Homokbánya	2187F19	5
		Esztergom, Vaskapu-hegy	2513F6	

A mintaterületi biotikai adatok kiértékelése alapján megállapítható, hogy **az extenzív módon (pl. hagyományos gyümölcsösként) művelt, illetve a felhagyott zártkerti területek védett növény- és állatfajok élőhelyeiként fontos átmeneti zónát képviselnek a környező természeti területek és a települések között.** Az ország bizonyos területein, így a Balaton-felvidéken is, a hagyományos szőlőművelés, mint tájat és természeti környezetet kímélő gazdálkodási mód hozzájárul a védett növény- és állatfajok élőhelyeinek megőrzéséhez, illetve fenntartja a szőlőhegy természetes diverzitását.

Figyelembe véve a zártkertek területén előforduló védett állatfajokat, természetvédelmi szempontból elsősorban az idős, álló és fekvő holt fákban gazdag hajdani és jelenlegi extenzív gyümölcsösök emelhetők ki. A gerinctelenek közül figyelemreméltó a szaproxilofág bogarak nagyszámú jelenléte, melyek életmenetük valamely fázisában kizárólag a holt faanyagtól függenek. Ezek közül is elsősorban az élőhelyvédelmi irányelv alapján Magyarországon Natura 2000 jelölő fajokat kell kiemelni, úgymint a nagy szarvasbogarat (*Lucanus cervus*), a nagy hőscincért (*Cerambyx cerdo*) és a havasi cincért (*Rosalia alpina*). (HARASZTHY 2014) Gerincesek közül a rendkívül lokális pannongyík (*Ablepharus kitaibelii fitzingeri*) olyan zártkerti élőhelyekhez kötődik, melyek gyepszintje eléggé nyílt azok kellő felmelegedéséhez, de megfelelő búvóhelyek is rendelkezésre állnak az avarban. Jellemzően bokorerdő típusú élőhelyeken találja meg ezeket a feltételeket. A madárfajok közül két fajt kell kiemelni, melyek érdekében hazánk különleges madárvédelmi területeket jelölt ki. A balkáni fakopáncs (*Dendrocopos syriacus*) szinte kizárólag emberi településekhez és a közvetlen közelükben található élőhelyekhez kötődik, elsősorban kertekhez, parkokhoz és gyümölcsösökhöz. Kultúrakövető fajként állományának

megőrzésének záloga ezen élőhelyek védelmének biztosítása, melyhez a zártkertek megőrzése különösen hozzájárulhat. Végezetül érdemes pár szót szólni az erdei pacsirtáról (*Lullula arborea*), mely egyre gyakrabban költ jelenlegi és hajdani szőlőkben és gyümölcsösökben. Mindezen adatok is azt bizonyítják, hogy a zártkertek egy része igen értékes élőhelyekkel, ezáltal természetvédelmi szempontból értékes élővilággal rendelkezik (HADARICS – ZALAI 2008).

7.3. Zártkertek szerepe a kulturális örökség, egyedi tájértékek megőrzésében

A zártkerti területek kultúrtörténeti értékének a számszerűsítése, illetve alátámasztása céljából az egyedi tájértékek jelenlétét tekintem indikátornak. „*A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Tvt.)³⁶ 6.§-ának (3) bekezdése alapján*” egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van.”

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen mértékben jellemző az egyedi tájértékek jelenléte a zártkerti területeken? Milyen típusú egyedi tájértékek vannak jelen a zártkerti területeken? A zártkerteken található tájértékek jelenléte hogyan aránylik az országos átlaghoz?*

HIPOTÉZIS: Mivel a zártkertek túlnyomó többsége az egykori szőlőhegyek területén jött létre, tehát a kertes, szőlőskerti művelés már a zártkertté minősítés előtt is létezett és az egykori szőlőhegyek őrzik a történeti tájhasználat hagyatékát, ezért feltételezem, hogy jelentős mennyiségű kultúrtörténeti érték, főként a mezőgazdasági termeléshez köthető egyedi tájérték (pl. pincék, prэшázak, kutak, keresztek, horhosok, kőtámfalak stb.) helyszínei a zártkertek.

MÓDSZER: A zártkertek kultúrtörténeti jelentőségének alátámasztásához a zártkerteken található **egyedi tájértékek mennyiségét/számosságát és jellemző típusait** mértem fel **országosan és mintaterületi léptékben.**

Az egyedi tájértékek megállapítása és nyilvántartásba vétele a védett természeti területek természetvédelmi kezeléséért felelős szerv, a működési területével érintett nemzeti park igazgatóságok (továbbiakban: igazgatóság(ok)) feladata (4). A nemzeti park igazgatóságok azonban nem vették az ország minden településén nyilvántartásba az egyedi tájértékeket.

Országos léptékű kutatásom egyedi tájérték elemzéséhez ezért a TÉKA (Tájérték kataszter) egyedi tájérték térinformatikai adatait használtam (TÉKA offline adatbázis, KOLLÁNYI 2020). Azért erre az adatállományra esett a választásom, mert jóval nagyobb számú pontot tartalmaz a nemzeti park igazgatóságok által felmért és nyilvántartott tájértékek számával összevetve.

³⁶<http25>

A mintaterületi elemzéshez a TÉKA tájértéktár adatai mellett a Duna Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága által nyilvántartott egyedi tájérték adatokat is elemeztem (adatszolgáltatás időpontja: 2024. július), valamint a helyszínelésen tapasztaltak és a MATE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs tanszékének mintaterületen végzett hallgatói műhelygyakorlatainak (Esztergom egyedi tájérték felmérés, Pilisi Sziklák Natúrpark megalapozó dokumentáció) eredményeit is figyelembe vettem. A DINPI a mintaterület 24 települése közül csak 7 településre tart nyilván egyedi tájérték adatokat.

A térinformatikai adatállományokat ESRI ArcGIS szoftverkörnyezetben (ArcMap 10.4.1.) elemeztem. A felhasznált egyedi tájérték adatbázisok adataiból a zártkerti határon **5 méteres pufferzóna alkalmazásával leválogattam az ország, illetve a mintaterület zártkerti területein található egyedi tájértékeket.**

Ezt követően elemeztem az adatokat az egyedi tájérték osztályozás (KISS et al. 2011, MSZ 20381:2009 sz. Természetvédelem. Egyedi tájértékek kataszterezése c. szabvány, Kollányi - Csemez (2011) szerinti főtípusok, majd a téma tekintetében releváns, egyénileg kialakított csoportosítás szerinti megoszlás alapján, majd **az eredményt összevetettem az országos referencia-adatokkal.** A zártkertek tekintetében releváns **kilenc kategória szerint táblázatban foglaltam össze az eredményeket (16. táblázat).** Az egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre eső mennyiségének (a továbbiakban sűrűsödésének) összevetése érdekében megállapítottam az egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre eső országos és zártkerteken belüli darabszámát.

EREDMÉNYEK: Az egyedi tájértékekre vonatkozó országos és mintaterületi elemzések eredményeit az alábbi két alfejezet tartalmazza.

16. táblázat: Zártkerti területelken előforduló egyedi tájértékek típusba sorolása

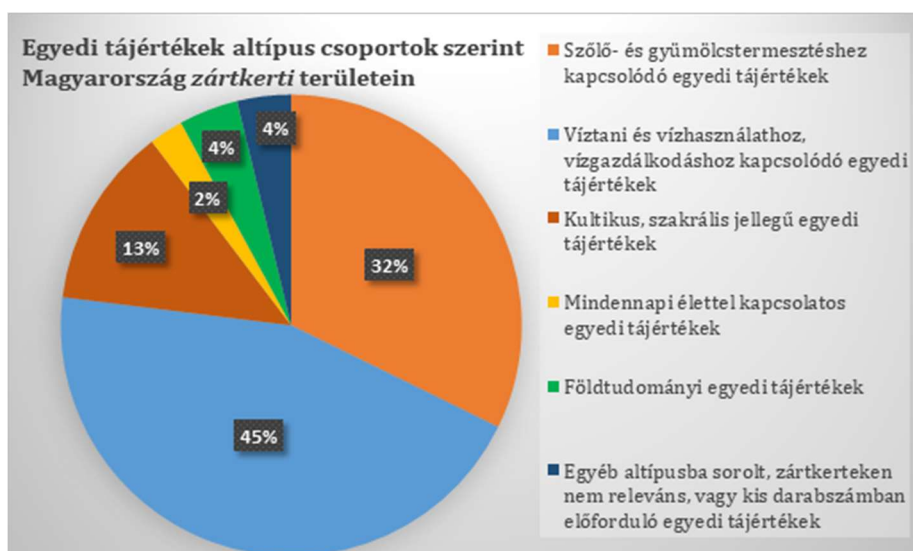
ZÁRTKERTI TERÜLETELKEN ELŐFORDULÓ EGYEDI TÁJÉRTÉKEK TÍPUSBA SOROLÁSA	
Szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékek	pince, pincesor, pincefalu, présház, borház, vancellérház, szőlőhegy, szőlőültetvény, felhagyott szőlő, gyümölcsös, bazalt támfal, kőszánc, szőlőteraszok
Víztani és vízgazdálkodáshoz kapcsolódó egyedi tájértékek	forrás, kút, gémeskút, patak, tó, ciszterna-víztároló, kútház, csatorna, taposókút, víztrón, Holt-Körös csatornája, Körös-partm holtág, vízmalom
Kultikus, szakrális jellegű egyedi tájértékek	kereszt, feszület, templom, templomrom, kápolna, harangláb, kálvária, képesfa, képoszlop, Mária szobor, Mária oszlop, szent szobor, szentély, stációk
Közlekedéssel kapcsolatos egyedi tájértékek	lőszmélyút, horhos, római kori út, híd
Mindennapi élettel kapcsolatos egyedi tájértékek	üdülőépület, kúria, lakóház, egyéb épület, emlékmű, szobor
Fasorok, egyedfák, fás állományok	fasor, facsoport, idős egyedfa, mandulaliget, puszpáng bokrok
Földtudományi egyedi tájértékek	barlang bejárat, deráziós völgy, löszfal, homokdomb, homokfal, rétegtani szelvény, riolittufa főfal, sziklafal, szurdokvölgy
Tájképi egyedi tájértékek	kilátó, kilátóhely és –torony, panorámaút, utcakép

7.3.1. Zártkerti területek egyedi tájértékei - országos elemzés eredménye

Az egyedi tájértékek mennyiségi adatait és típusonkénti megoszlását a 17. táblázat foglalja össze Magyarország teljes területére és az ország zártkerti területeire vonatkoztatva. A zártkerti területeken található egyedi tájértékek elhelyezkedését Magyarország területén a ME18 térkép: Zártkerti területeken található egyedi tájértékek elhelyezkedése Magyarországon mutatja be.

Magyarország területén 12 231 egyedi tájérték található a zártkerti foltok területén, illetve határán. A TÉKA országos adatbázisban nyilvántartott közel 120 000 magyarországi egyedi tájérték 10,2%-a zártkerti területen helyezkedik el. Ez az mennyiség jelentős ahhoz viszonyítva, hogy a zártkertek összkiterjedésének aránya az ország összterületéhez képest mindössze 2,1%-ot tesz ki.

A zártkerti területeken az **egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre eső mennyisége 5,99 db/km²**, míg a Magyarország összterületén nyilvántartott egyedi tájértékek összdarabszáma az ország teljes területéhez viszonyítva mindössze 1,27 db/km². E két eredmény azt támasztja alá, hogy **a zártkertek területén jelentős mennyiségű egyedi tájérték koncentrálódik és a zártkertek területén jóval sűrűbben fordulnak elő az egyedi tájértékek az országos átlaghoz képest.** Az elemzés eredményei alátámasztják, hogy **a zártkertekben és azok környezetében jelenlévő kultúrtörténeti értékek meghatározó szerepűek országos léptékben is.**

22. ábra: Zártkertek egyedi tájértékeinek típusonkénti országos megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján

Zártkertek egyedi tájértékeinek típusonkénti országos megoszlását a fenti diagram (22. ábra) mutatja be. A diagram és az 5. Mellékletben közölt táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a **kultúrtörténeti főtípusba** tartozó egyedi tájértékek országos és zártkerti aránya csaknem megegyezik (90% körüli), míg a **természeti főtípusba** sorolt zártkerti egyedi tájértékek aránya (6,7%) csak kevéssel több (11,4%) az országos érték felénél.

A **szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékek** meghatározzák a zártkerti területek tájkarakterét. A hagyományos népi építészeti emlékként fennmaradt **borospincék** (pl. a **Balaton-felvidék zsúptetős pincéi**), **pincesorok**, **présházak**, **borházak** mellett **szőlőültetvények**, **szőlőhegyi teraszok**, **felhagyott szőlők és gyümölcsösök** (pl. idős szilvások, mandulaligetek) teszik ki e kategória túlnyomó többségét a zártkertekben. A hagyományos borospincék és présházak száma a valóságban jóval több lehet a TÉKA adatbázisban nyilvántartottnál, mert számos település esetében előfordul, hogy a pincefalu vagy pincesor egyetlen egyedi tájértékként szerepel a nyilvántartásban, a pinceépületeket nem rögzítették egyenként, ez a helyzet például Piliscsén is.

23. ábra: Lengyel kápolna, kökereszt és idős fa Hegymagas település egykori zártkerti területén (Civertan Stúdió légifénykép, 2019, szerző: Jászai Csaba)

24. ábra: Jelentős tájképi értékű zártkerti területek Hegymagas település területén

Meglepő eredmény, hogy a legnagyobb arányban **a víztani, valamint vízhasználattal és vízgazdálkodással kapcsolatos egyedi tájértékek** vannak jelen a zártkerti területeken, összesen 44,1%-os aránnyal. Legtöbbjük forrás, kút, gémeskút, de mellettük előfordulnak ciszternák, víztornyok, tavak, vízfolyások, holtágak is. A vízzel kapcsolatos értékek országos aránya ennél a kategóriánál is jóval alacsonyabb kevesebb, mint a fele, mindössze 20,1%.

Viszonylag magas (12,5%) a **szakrális tájértékek** aránya a zártkerti területeken. Legtöbbjük kereszt, feszület, de mellettük számos kápolna, templom, templomrom, kálvária, stációk, harangláb, szentély is található a zártkertek területén. Gyakoriak a fogadalomból épített kis kápolnák, ahol a szőlőhegyi védőszentek (pl. Szent Orbán, Szent Donát, Szent Vendel) közbenjárását kérték a gazdák a jó termésért, kedvező időjárásért. A szőlő védőszenteket ábrázoló szobrok, Mária oszlopok és képesfák is karakteres elemei a zártkerteknek.

25. ábra: Szent Orbán szobor a piliscsévi pincesoron, hrsz. 0150. A posztamens Maximus császár korából származó múlt században megtalált római mérőkö. Helyi védett érték. (2023)

26. ábra: Esztergom, Malonyai úti kereszt a pincesoron (2023)

Mintegy 500 **földtani érték** található zártkerti területeken, mely az országos össz mennyiség 4,1%-át adja. Köztük meglepően jelentős a barlangok mennyisége, mellettük löszfalakat, sziklafalakat, szurdokvölgyeket tartalmaz még az adatbázis. A **közlekedéssel kapcsolatos** egyedi tájértékek kategóriájában löszmélyutakat, hidakat, sőt, még római kori utakat is találunk, arányuk mindössze 0,1%, ez az országos átlag nyolcadrésze, tehát jóval a várt mennyiség alatt marad. Feltételezhető, hogy a horhosok, löszmélyutak felmértsége nem tekinthető teljeskörűnek.

A zártkerti területeken 103 **faegyedet, fasort, facsoportot** tart nyilván a TÉKA adatbázis, mely az összes zártkerti tájérték mindössze 0,8%-át teszi ki. Ez az érték is az országos átlag alatti. Egyebek mellett matuzsálemi tölgyek, hársfák, diók, szelídgesztenyék, eperfák, idős gyümölcsösök, mandulafa-ligetek találhatóak közöttük, melyek a zártkerti művelés értékes örökségei.

A tájképvédelmi övezettel kapcsolatos elemzés (lásd 7.4. fejezetben) eredményei rámutatnak a hajdani zártkertek tájképi jelentőségére is. Ennek ellenére a vártnál jóval alacsonyabb, mindössze 0,4% a **tájképpel kapcsolatos egyedi tájértékek** aránya a zártkertekben (kilátótornyok és kilátóhelyek, panorámutak, valamint hagyományos utcakép). A tájképi értékek aránya országos viszonylatban ennek másfélszerese, 0,6%.

A kutatási eredmények arra is rámutattak, hogy néhány jellegzetes egyedi tájérték típus emlékei (pl. a teraszos művelés nyomai, kőtámfalak, lemélyült szőlőhegyi földutak, horhosok) meglepően kis darabszámmal szerepelnek a TÉKA országos adatbázisban. A valóságban sokkal több ilyen érték jelenléte feltételezhető, ezért megállapítható, hogy a **zártkerti értékek felmértsége nem tekinthető teljeskörűnek**.

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA: Az elemzés eredményei rámutatnak, hogy zártkertekben és azok közeli környezetében előforduló egyedi tájértékek aránya jelentős mértékű, mely számos egyedi tájérték típus esetében meghaladja az országos átlagot.

A zártkerti területeken a **kultúrtörténeti egyedi tájértékek** az országos átlagot többszörösen meghaladó sűrűsödéssel fordulnak elő (az országos átlag ötszöröse). Az ország **szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékeinek** harmada az egykori zártkertekben koncentrálódik.

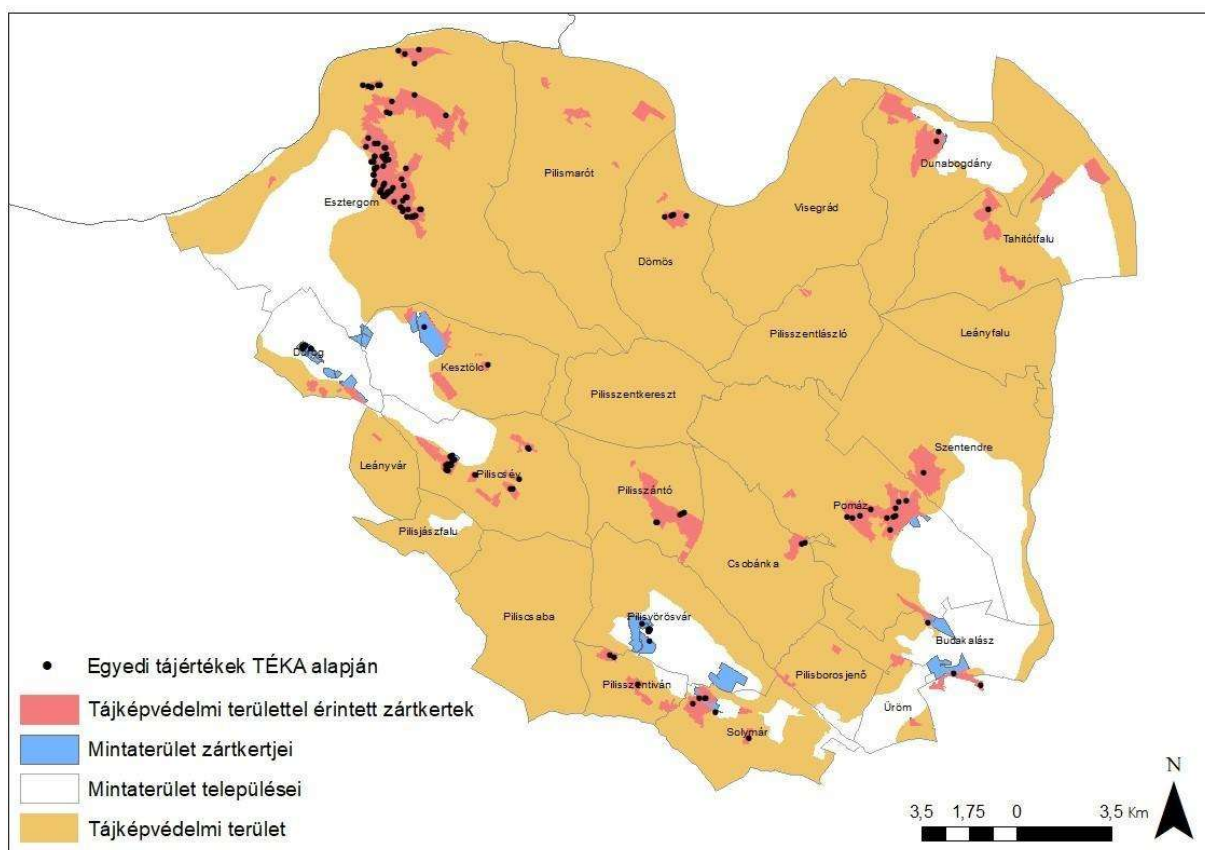
7.3.2. Zártkerti területek egyedi tájértékei - mintaterületi elemzés eredményei

Elemzés a TÉKA tájérték kataszter adatai alapján

A mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek mennyiségi adatait és típusonkénti megoszlását a 17. táblázat foglalja össze a TÉKA tájértéktár adatai alapján. A mintaterület zártkerti foltjain található egyedi tájértékek elhelyezkedését a 27. ábra mutatja be.

17. táblázat: Mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek típus szerinti megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján

Egyedi tájérték típus	Darabszám	%
Tájképi érték	17	6,20
Szакrális kultúrtörténeti érték	24	8,76
Vízparti érték	26	9,49
Természeti érték	30	10,95
Szőlőtermesztéshez kapcsolódó érték	174	63,50
Földtani érték	3	1,09
Összesen	274	100

27. ábra: A mintaterület zártkerti foltjain található egyedi tájértékek a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján és a zártkertek tájképvédelmi övezettel való érintettsége

A TÉKA adatbázisában szereplő egyedi tájértékek közül összesen 274 esik a mintaterület zártkertjeire. A legtöbb zártkerti egyedi tájérték Esztergomban (az összes mintaterületi egyedi tájérték 8,4 %-a), valamint Pomáz, Piliscsév, Dorog települések zártkerti területein található.

A leghangsúlyosabb a mintaterületen is a szőlő- és gyümölcstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékek kategóriája (63,5%), ami a zártkertek jelentős részének szőlőhegyi eredetéből adódik. Kiemelendő még a kultikus, szakrális építmények, alkotások és helyszínek aránya is (9,4%). Az országos átlagot jóval meghaladja a tájképi egyedi tájértékek előfordulása (6,2%). A mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek típus szerinti megoszlását diagramon ábrázoltam (28. ábra).

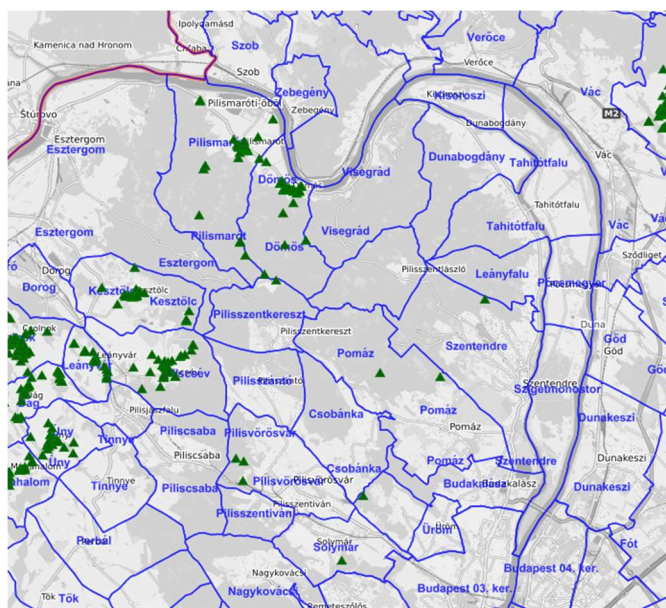
A TÉKA adatok elemzése alapján a zártkerti foltok egyedi tájértékeinek egy négyzetkilométerre vonatkoztatott mennyisége a mintaterületen 9,34 db/km², tehát a mintaterületi egyedi tájérték sűrűsödése jóval meghaladja a zártkerti területek országos átlagát (5,99 db/km²). A mintaterületi zártkerteken az egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre eső mennyisége pedig több mint hétszeresen a Magyarország összterületén nyilvántartott egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre vonatkoztatott mennyiségének (1,27 db/km²).

28. ábra: Mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek típus szerinti megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján

Elemzés a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság által nyilvántartott egyedi tájérték adatok alapján

A Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága csak tíz település (Pilismarót, Dömös, Keszthely, Piliscsév, Leányvár, Pilisvörösvár, Pomáz, Szentendre, Solymár, Pilisborosjenő) területén tart nyilván egyedi tájértékeket (29. ábra) a mintaterületen. Közülük mindössze hét nyilvántartott egyedi tájérték található zártkerti területen, tehát a TÉKA adatok (274 db) és a DINPI nyilvántartásában szereplő egyedi tájértékek száma (7 db) nagyságrendekkel eltér egymástól. A 18. táblázatsorolja fel a DINPI által a mintaterület zártkertjein nyilvántartott hét egyedi tájértéket.

29. ábra: A DINPI által nyilvántartott egyedi tájértékek a mintaterületen (forrás: <http://26>)

18. táblázat: A DINPI által nyilvántartott egyedi tájértékek a mintaterület zártkerti foltjain (forrás: DINPI adatszolgáltatás, 2024. július)

Név	Településnév	Tipizálás	Főbb jell.	Kor, kelet
Ady utcai pincesor	Piliscsév	Pincesor	A domboldalba vájt borospincék együttese, változó homlokzatképzéssel, színezéssel. Helyi védettség alatt állnak.	A XX. század eleje.
Piliscsév-Pincefalu	Piliscsév	Pincefalu	Helyi védelemre javasolt, mintegy 30-40 pincéből álló, a környéken hagyományos megélhetési formához, a szőlőműveléshez kötődő épületegyüttes. A pincék változatos színezésűek, cserépfedésű téglapépületek.	XX. század első fele
Szent Orbán szobor	Piliscsév	Szentek szobra	Helyi védettség alatt álló szobor. Henger alakú posztamensen áll a puhakőből faragott szoboralak, feje felett fém esőtető. A posztamens maga is különleges: Maximinus császár korából származó római mérföldkő.	Feltehetően a XIX. század második fele.
Kilátópont	Piliscsév	Kilátópont	A Pincefaluba vezető útról szép panorama nyílik a Piliscsévet övező hegy- és dombvonulatokra.	Feltehetően a XIX. század második fele.
Máriás feszület	Piliscsév	Feszület	Hársfák, ezüsfák, tuják, orgonabokrok gyűrűjében, fehérre festett hengeres posztamensen áll a szintén fehérre festett kőfeszület, rajta festett fémkorpusz. Mellette fémállványon Mária festett gipsz-szobra látható.	XX. század első fele.
Kilátópont a Kopasz-hegyről	Piliscsév	Kilátópont	A kilátópontról szép látvány nyílik a szomszédos szántóföldekre, azokon túl falura, s a környező hegyekre, erdőkre.	1960-as évek.
Pincék	Dömös	Pincesor	A pincéket a Duna menti lösztakaróba vájták. Bejáratuknál terméskő falat építettek, ajtajuk fából készült. A pincék a dömösi bortermeléshez kapcsolódnak.	középkor

7.4. Zártkerti területek tájképi jelentősége

A tájvédelem a tájak természeti értékeinek, természeti rendszereinek, karakterének és egyedi tájértékeinek védelme mellett a tájkép védelmére is kiterjed. A **zártkertek esztétikai jellemzőinek, tájképi jelentőségének meghatározásához** egyrészt a tájképvédelmi területtel való

érintettségüket tekintem indikátornak, másrészt a zártkerti foltok turistautakkal való feltártságát, mely kifejezi a turisztikai vonzerejüket.

7.4.1. Tájképvédelmi terület övezete általi érintett zártkertek

Tájképvédelmi övezetek biztosítják azoknak az összefüggő területeknek a megőrzését, amelyek a táj látványa szempontjából megkülönböztetett fontosságúak (lásd Fogalomtár című fejezetben).

KUTATÓI KÉRDÉS: *Milyen jelentőségűek a zártkerti területek tájképi, tájképvédelmi vonatkozásban? Milyen mértékben érintik tájképvédelmi területek a zártkerteket?*

HIPOTÉZIS: A zártkertek **tájképi szempontból** olyan **kedvező adottságokkal rendelkező területek** közé tartoznak (például a Balaton-felvidéken), melyek az ember tájformáló tevékenységének következtében alakultak ki, és amelyek a látvány/látkép szempontjából sajátos elemként vannak jelen a tájban. A települések olyan, - tájképi szempontból jól elkülönülő-, szegmensét alkotják, melyek **megőrzésre érdemes esztétikai jellemzőkkel bírnak**.

MÓDSZER: A **zártkertek esztétikai jellemzőinek, tájképi jelentőségének meghatározásához** a tájképvédelmi területtel való érintettségüket tekintem indikátornak. *Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény (MATrT)* értelmező rendelkezései szerint a **tájképvédelmi terület övezetébe** olyan természeti adottságok, rendszerek, valamint az emberi tevékenység kölcsönhatása, változása következtében kialakult területek tartoznak, amelyek a táj látványa szempontjából sajátos és megkülönböztetett fontosságú, megőrzésre érdemes esztétikai jellemzőkkel bírnak. A tájképvédelmi övezetek a terület- és településrendezési tervekben részletezett előírások, illetve ajánlások által biztosítják a területhasználatok alakításakor a tájak esztétikai jellemzőinek, tájképi értékeinek megőrzését. (MATrT).

Tájképvédelmi övezettel való érintettség elemzése során a tájképvédelmi területek övezetének adatállományát összemetszettem a zártkerti területek fedvényével. Leválogattam a tájképvédelmi övezettel érintett zártkerteket, de figyelmen kívül hagytam az elemzés során azokat a zártkerti foltokat, melyek kevesebb, mint 30%-ban fedtek át a tájképvédelmi terület fedvénnyel. Meghatároztam a leválogatott **zártkerti foltok százalékos területi arányát a zártkertek összterületéhez képest**, majd összevettem az **országos referencia adatokkal**. Az elemzést országos és mintaterületi szinten is elkészítettem, az **eredményeket térképesen és táblázatosan is összefoglaltam**.

EREDMÉNYEK:

Országos elemzés eredményei

A tájképvédelmi területtel érintett zártkertek összkiterjedése országosan 122143,8 ha. A tájképvédelmi területtel érintett zártkertek kiterjedése a zártkertek országos kiterjedésének 59,83%-át teszik ki. Ez az érték jelentősen meghaladja az országos referencia értéket, másfélszer annyi, mint a tájképvédelmi területek ország összterületéhez viszonyított aránya. (Magyarország összterületének 44,36%-a tartozik a tájképvédelmi terület övezetébe). Vagyis **a zártkertek csaknem kétharmada tájképi szempontból megőrzendő tájképi adottságokkal rendelkezik.** Az eredményeket a 19. táblázat foglalja össze.

Tájképvédelmi területek kiterjedése és területi aránya	Magyarország teljes területén		Magyarország zártkerti területein		Mintaterület zártkerti területein	
	Kiterjedés (Km ²)	Százalék (%)	Kiterjedés (Km ²)	Százalék (%)	Kiterjedés (Km ²)	Százalék (%)
	41 270	44,36	1221,44	59,83	23,65	80,57

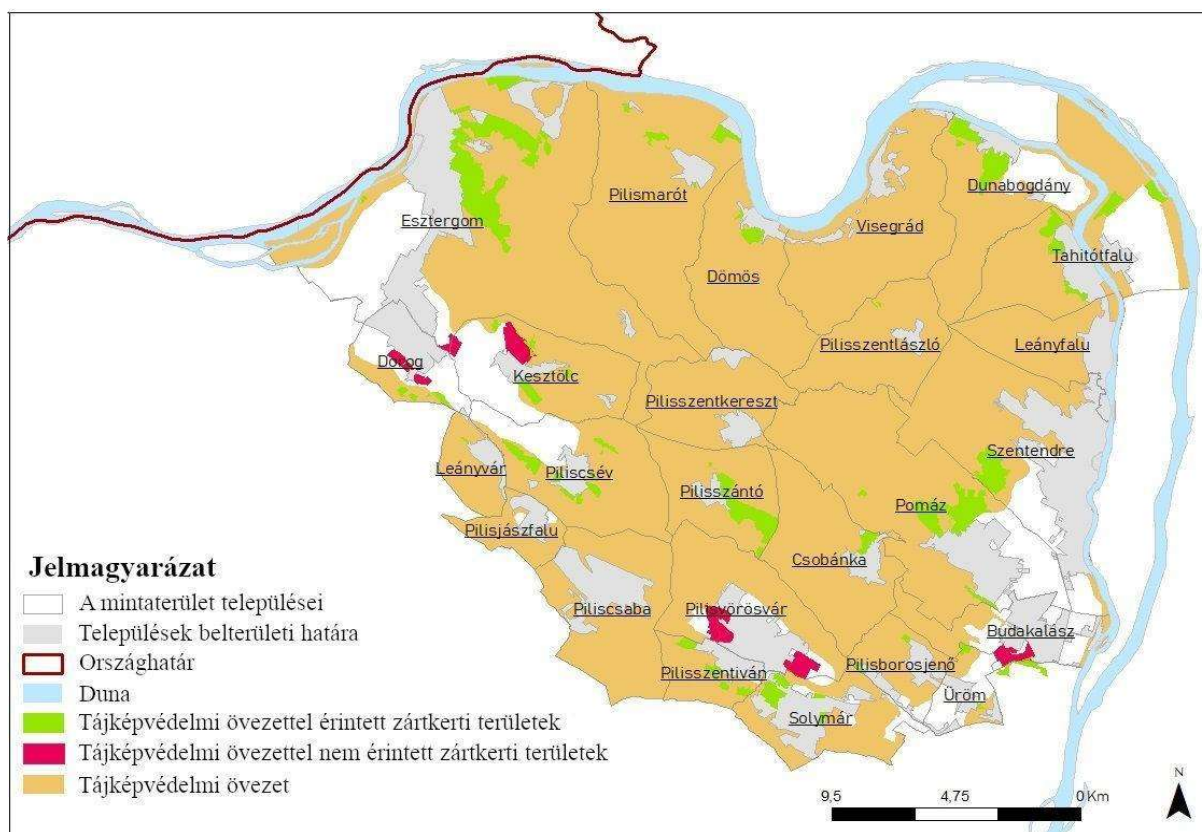
A tájképvédelmi övezettel érintett zártkerti foltok országos elhelyezkedését a Melléklet ME/19 térképlapjabordó pontokkal jelzi. Az övezettel érintett zártkertek főként a Pilis-Visegrádi hegységben, a Gerecse északi oldalán, a Bükk-hegységben, a Sajó-völgyben, Tokaj környékén, illetve a Balaton-felvidéken, a Zalai dombság, a Mecsek és Hajdúság területén sűrűsödnek. A Nyírség területén nem került tájképvédelmi övezet kijelölésre, területén feltűnően sok zártkerti folt koncentrálódik.

Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény (MATrT) kijelöli a **Tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelendő területek** övezetét. Az övezetbe jellemzően a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet beépítésre nem szánt, sajátos karakterű szőlőhegyein lévő zártkertek találhatók. Az övezet célja a szőlőterületek történelmileg kialakult mozaikos tájszerkezetének megőrzése. A kiemelt tájképvédelmi övezetbe sorolt települések száma 154 db, melyeken **203 db zártkerti folt** található. A tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelendő területtel érintett településeken elhelyezkedő zártkerti foltok összterülete 10718 ha, ebből **8761,6 ha (81,75 %-os) azon zártkerti foltok összterülete, melyeket kiemelt tájképvédelmi övezet érint.**

Mintaterületi elemzés eredményei

A mintaterületen is elvégeztem a zártkerti foltok tájképvédelmi területtel való érintettségének vizsgálatát. A Pilis-Visegrádi-hegység területét, illetve a Dunakanyar emblemikus településeit magába foglaló mintaterület az ország tájképi szempontból egyik legértékesebb térsége, túlnyomó része a tájképvédelmi terület övezetébe esik. A táj szépségéhez a hagyományos művelésű zártkertek is hozzájárulnak, ugyanakkor az övezeti kijelölés a tájképi adottságok/látvány érzékenységet, veszélyeztetettségét is kifejezi a zártkerteken. A mintaterület településein a tájképvédelmi területtel érintett zártkerti foltok száma 93 db, összkiterjedésük 2404,5 ha. A

zártkerti foltok darabszám szerinti érintettségnek aránya 92%, területi aránya 80,5%. A mintaterület tájképvédelmi övezetével érintett zártkertjeit a 30. ábra mutatja be. Az eredménytérkép alapján szemrevételezéssel is megállapítható, hogy a Pilis-Visegrádi mintaterületi települések és azok zártkerti foltjai jelentős arányban részei a tájképvédelmi övezetnek. A 101 db foltból mindössze 8 db, amely nem tartozik az övezetbe, jellemzően Dorog környékén, Keszthőcön, valamint Pilisvörösvár és Budakalász területén.

30. ábra: Tájképvédelmi övezettel érintett zártkertek elhelyezkedése a mintaterületen

7.4.2. Zártkertek turisztikai jelentősége, zártkerteket érintő túraútvonalak

A tájvédelmi és természetvédelmi jelentőségű zártkerti területek vonzerejüknek és tájképi/természeti értékeinek köszönhetően önmagukban is **a gyalogos természetjárás, lassú turizmus célpontjai, illetve helyszínei**. Emellett a zártkerteken “átmenő forgalom” is zajlik, mint átmeneti tereken, gyakran haladnak át rajtuk a településekről a természeti területekre vezető túraútvonalak.

CÉL: Az elemzés célja a zártkertek gyalogos természetjárásban, lassú turizmusban betöltött szerepének a feltárása.

KUTATÓI KÉRDÉS:*A zártkerti területek mekkora hányadát érintik túraútvonalak)? A lassú turizmus/túraútvonalak mely típusai jellemzőek/gyakoribban a zártkertekben? Hol koncentrálódnak a zártkerti területeket érintő túraútvonalak Magyarországon, illetve a mintaterületen? Tükrözi-e túraútvonalak sűrűsége a zártkertek tájképi jelentőségét és ökoturisztikai vonzerejét?*

HIPOTÉZIS: A zártkertek értékhozó voltát és kedvező tájképi adottságait mutatja, hogy a gyalogos természetjárás számára is ideális tulajdonságokkal rendelkező területekről van szó. Az országot behálózó turistautak, kerékpáros, lovas túraútvonalak, valamint zarándokutak a legszebb tájképi adottságokkal rendelkező tájakon vezetnek végig. Ezért a **zártkertek esztétikai jellemzőinek, tájképi jelentőségének, ökoturisztikai vonzerejének meghatározásához indikátornak** tekintem a zártkerti foltok **túraútvonalakkal való feltártságát**, mely kifejezi a turisztikai vonzerejüket és utal tájképi adottságaikra.

MÓDSZER:

A lassú turizmus a tömegturizmus ellenpólusaként értendő, melybe a bakancsos turista útvonalak és a kerékpárút hálózat nyomvonalain haladó fenntartható, azaz a természeti értékeket kímélő turizmus tartozik. Az elemzésben a turistautak, zarándokutak, kijelölt kerékpáros és lovas útvonalak, tanösvények nyomvonalát egyaránt figyelembe vettem az elemzés során.

A turizmus nyomvonalainak **országos és minta területi szinten is elvégzett elemzéséhez** a **Magyar Közút ZRt. kerékpáros hálózati térinformatikai fedvényét**, és az **Open Street Map által nyilvántartott kerékpárút hálózat**, valamint a **gyalogos, zarándok és lovas túraútvonal hálózat** nyomvonalainak térinformatikai állományait (2022. évi időállapot) használtam. Kiemelten kezeltem gyalogos túraútvonalak között a **Kéktúra hálózatot**.

A **mintaterületi zártkerteket érintő turistautak, kerékpáros és lovas útvonalak, zarándokutak elemzése** az Open Street Map turistaútvonal térképes adatbázisának ([http27](http://27)) (2024. november 15-i időállapot) digitalizálásával készült.

Az elemzés két lépésből állt:

Első lépésként a *turizmus úthálózata által érintett zártkerti területek* mennyiségi adatait (darabszám és érintett zártkerti foltokban megjelenő útszakaszok összhossza (km), azok területi kiterjedését, valamint térbeli mintázatát) elemeztem országos és mintaterületi léptékben egyaránt.

Második lépésként kerestem az *összefüggéseket a zártkerti tömbök védettsége és a turizmus egyes típusainak jelenléte között*. Az eredményeket táblázatokkal, ábrákkal és diagramokkal alátámasztva dokumentáltam. Az eredményeket összefoglaló térképeken a zártkerti foltokat centroid képzéssel jelenítettem meg a könnyebb értelmezhetőség érdekében.

A vizsgálatban *térinformatikai elemzéssel* készültek el a táblázatok, térképek, melyek a turizmus és a védett, illetve kijelölt oltalom alatt álló természeti területek (a továbbiakban védett területek) összefüggéseit mutatják az egykori zártkerti területeken.

A mintaterületi elemzésnél a zártkerti foltot keresztülszelő, vagy annak határán húzódó turistaút nyomvonalakat egyaránt figyelembe vettem.

EREDMÉNYEK:

Országos elemzés

Az elemzés eredményei szerint összesen csaknem 1000 km a lassú turizmus zártkerteket érintő nyomvonalainak hossza Magyarországon. A térinformatikai elemzés alapján a lassú turizmus nyomvonalai (kéktúra útvonalak, egyéb gyalogos turistautak, valamint a kerékpár útvonalak által alkotott turista útvonalak) együttesen 1375 db zártkerti tömböt. Típusonkénti megoszlásukat és az egyes típusok által érintett zártkerti tömbök mennyiségét az 20. táblázat mutatja be. A lassú turizmus nyomvonalai által érintett zártkerti tömbök térbeli elhelyezkedését/mintázatát a Melléklet ME20 térképe ábrázolja. A Zalai-dombság, Baranya és a Bükk-hegység területén található a legtöbb olyan zártkerti terület, amelyet a lassú turizmus nyomvonalai érintenek. Az útvonal-típusokon belül az “egyéb turistautak” aránya a legmagasabb, 18,3%.

A táblázat külön adatsort tartalmaz Magyarország 2586 km hosszúságú, az ország legszebb területein végig vezető, egybefüggő, emblemikus “turista-főútvonalára” az Országos Kékkör nyomvonalára, mely három önálló túraútvonalat foglal magában: az Országos Kéktúrát, a

20. táblázat: A lassú turizmus által érintett zártkerti foltok száma és aránya az összes zártkerthez képest

Vizsgált túrautak típusai	Az érintett zártkertek száma (db)	Az érintett zártkertek aránya az összes zártkerthez képest (%)	A szakaszok hossza az érintett zártkertekben (km)
Országos kéktúra útvonalak*	74	1,15	35,5
Egyéb turistautak**	1175	18,3	370,39
Kerékpár utak	486	7,56	537
Lassú turizmus útvonalai összesen:	1735	27,01	942,89
*Az Országos Kék Kör az Országos Kéktúra, A Rockenbauer Pál Dél-dunántúli Kéktúra és az Alföldi Kéktúra nyomvonalai			
** Közép-dunántúli és Dél-dunántúli Piros túra, egyéb bakancsos turistaútvonal			

Rockenbauer Pál Dél-dunántúli Kéktúrát és az Alföldi Kéktúrát. (http28) A zártkertek mindössze 2%-át érinti az Országos Kékkör.

Mintaterületi elemzés

A Pilis és a Visegrádi-hegység területét magában foglaló mintaterület a főváros rekreációs övezetébe tartozik. Az ország egyik legfrekventáltabb, turistautakkal sűrűn feltárt kiránduló területe, melynek látogatottsága egyre fokozódik (BENKHAARD 2021). Térinformatikai

elemzéseim alapján megállapítottam, hogy **a mintaterület zártkerti foltjainak mintegy harmadát (34 folt) érinti túraútvonal turistaút, zarándokút, kijelölt kerékpáros és lovas útvonal, tanösvény 31,1 km-es összhosszal.***A mintaterület zártkerti foltjait érintő turistautak, zarándokutak, kijelölt kerékpáros és lovas túraútvonalak, tanösvények nyomvonalait, illetve a túraútvonalak által érintett zártkerti foltokat a Melléklet ME21 és ME22 térképei mutatják be.*

8. EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA, TÉZISEK

Kutatásom eredményei alapján az alábbi téziseket fogalmaztam meg:

TÉZIS (1) Zártkert fogalom tájépítészeti szempontú megalkotása

A zártkert fogalma a szocializmus alatt, az 1960-as évek elején jött létre Magyarországon, ma azonban már jogilag nem létező fogalom. Eredetileg azokat a magántulajdonban lévő, kisparcellás, hagyományosan szőlő, gyümölcsös és kert hasznosítású földrészleteket jelölte, melyek a háztáji gazdálkodás lehetősége mellett hétvégi pihenést biztosítottak tulajdonosaik számára. A zártkertek a kialakításuk óta erőteljes funkció-változáson mentek keresztül; egy részükön fennmaradt a hagyományos kiskerti gazdálkodás, más részük települési belterületté (lakóterületekké), gyepékké, vagy felhagyott, erdősödő területekké váltak. Ezen körülmények indokoltá teszik egy új, tájépítészeti megközelítésű, korszerű definíció megalkotását.

A zártkertek a települések leginkább átalakuló területei közé tartoznak, melyek a lakóövezettől-jellegzetes parcella szerkezetükkel és méretükkel - jól felismerhető és elkülönülő **tájképi szegmenst alkotnak. Nagy részük őrzi a hagyományos kiskerti vagy szőlőhegyi tájhasználat hagyatékait, táji értékeit és egyaránt jelentős szerepük van a tájképi megjelenése és a természetvédelmi oltalmak által.** Az ellentétes irányú területhasználat-változásai ellenére elmondható, hogy a zártkertek jelentős ökológiai-természeti, táji-tájképi, társadalmi-gazdasági értéket képviselnek.

TÉZIS (2) Magyarországi zártkertek és átalakulásuk sajátosságai nemzetközi kiskertes területekkel összevetve

A nemzetközi analógiák alapján megállapítottam, hogy a kiskert-telepek létesítésének célja minden elemzett európai országban a városokban élő lakosság számára a rekreációs terület létesítése volt. A kertekben önellátó gazdálkodást/növénytermesztést folytattak, aminek inséges idószakban gazdasági szerepe is volt. A külföldi kiskert együttesek sajátossága a hazaival ellentétben, hogy többnyire nem magántulajdonú ingatlanok, hanem közösségi művelés alatt álltak, illetve állnak, vagy tartós bérletben. Míg hazánkban a zártkert többnyire külterületi elhelyezkedésű, addig külföldön gyakran a városokon belül létesültek.

A kiskertes gazdálkodás iránti társadalmi igény az 1990-es évektől óta csaknem minden elemzett európai országban csökkent. Ennek hatására **a kiskertek Európa szerte hanyatlanak, kétirányú átalakulási/funkcióváltási folyamatok figyelhetők meg, ugyanúgy, mint Magyarországon: egyrészt a beépülnek, másrészt a felhagyják művelésüket. Hosszútávú fennmaradásukat szigorú szabályozás (beépítési és használati korlátozások) és ezzel egyidejűleg a közösség megtartó ereje (társadalmi igény) biztosíthatja csak** (pl. Németországban és Franciaországban).

TÉZIS (3) Zártkertek földhasználat-változásának elemzése, az átalakulás irányai

A mintaterület zártkertjeinek 1959 és 2018 között bekövetkezett földhasználat változásairól megállapítottam, hogy a jellemzően nagy kiterjedésű szőlőterületek pl. Dunabogdány, Kesztlőc, Esztergom térségében 1990-re szinte teljesen eltűntek (-31,2%). Erőteljesen csökkent és csaknem teljesen eltűnt a rét/legelő művelés (-24%) és a gyümölcsösök területe (-9,0%). Az 1990-es évektől a lakó- és üdülőterületté/települési területté átalakult zártkertek kiterjedése többszörösére (+21,1%) nőtt, jelenleg a zártkerti területek közel negyedét teszik ki a mintaterületen. Jelentős és fokozatos növekedést mutat az “elsődlegesen mezőgazdasági jellegű földhasználat jelentős természetes formációval” kategória kiterjedése (+10,2%), és az erdős-cserjés területek növekedése (+13,6%). E két kategória együttesen a zártkertek harmadát teszi ki. A szántóként művelt zártkertek aránya elhanyagolható. A komplex művelési szerkezetű zártkertek aránya +7,6%-kal, 34,6%-ra nőtt.

Az elemzés számadatai igazolják, hogy a mintaterület zártkertjei a kialakulásuk óta eltelt 65 év alatt jelentős földhasználat-változáson mentek keresztül, mely a kialakuláskori területhasználati funkciók megváltozását, a kiskertes, szőlő-és gyümölcsstermesztő művelés fokozatos visszaszorulását hozta magával.

TÉZIS (4) Zártkerti átalakulást befolyásoló tényezők

A mintaterületen végzett térinformatikai változás elemzések és keresztábrák statisztikai elemzések alapján számadatokkal támasztottam alá, hogy a zártkertek földhasználati átalakulása összefüggést mutat a zártkerti folt meredekségével, településhez való kapcsolódásával/távolságával, valamint agglomerációs helyzetével.

A lejtőkategória befolyásolja a zártkert-átalakulási folyamatokat. A 12% alatti lejtésű területek veszélyeztetettebbek, dinamikusabban átalakulók, míg a 12% feletti meredekségű zártkertek stabilabbak, jobban őrzik eredeti földhasználatukat, a kiskertes művelést.

A *belterülettel határos*, településhatár mentén fekvő zártkerti foltok egyértelműen nagyobb átalakulási hajlamot mutatnak.

Az agglomerációs településen való fekvés nagyobb mértékű, dinamikusabb zártkert-átalakulásokat idéz elő a területi kiterjedéssel súlyozott keresztábra-elemzés eredményei szerint.

A településmagtól való távolság

A foltméret szerint súlyozott statisztikai számítások alapján megállapítható, hogy minél közelebb van a zártkerti folt a *településmaghoz*, annál nagyobb a közepes, illetve a nagy mértékű változáson átesett területek aránya, míg a településtől távolodva egyértelműen egyre nő azon zártkerti területek aránya, amelyek változása csak kis mértékű volt. **Bizonyítottam tehát, hogy a településtközponttól távolabb eső zártkerteket kevésbé veszélyezteti az átalakulás.**

TÉZIS (5) Zártkertek történeti múltja, szőlőskerti, gyümölcsöskerti eredete és kultúrtörténeti jelentősége, egyedi tájértékei

A mintaterületi vizsgálatok alapján megállapítottam, hogy a szőlőhegyi múlt, mint történeti előzmény a zártkerti területek összterületének jelentős részén kimutatható, a zártkerti foltok tehát nagyrészt az egykori kisparcellás szőlő- és gyümölcsstermesztő területek helyén alakultak ki. A többszáz éve stabil, szőlőskerti, gyümölcsöskerti, kisparcellás kertművelés hagyományos tájhasználatnak tekinthető és jellegzetes tájszerkezete, valamint többszáz éves tájelemei táji értékek hordozói, ezért megőrzésre érdemesek.

A szőlőhegyi múltnak köszönhetően a zártkerti területeken az egyedi tájértékek az országos átlagot csaknem ötszörösen meghaladó sűrűsödéssel fordulnak elő. Az ország szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékeinek harmada a zártkerti területeken koncentrálódik.

TÉKA egyedi tájérték térinformatikai adatbázisban nyilvántartott közel 120 000 db egyedi tájérték közül 12 231 db, **az országos összmenyiség 10,2%-a található zártkerti területen, noha a zártkertek összkiterjedésének aránya az ország összterületéhez képest mindössze 2,1%.**

A zártkerti területeken az egyedi tájértékek egy négyzetkilométerre eső mennyisége többszöröse az országos értéknek. Míg a Magyarország területén nyilvántartott egyedi tájértékek összarabszáma az ország teljes területéhez viszonyítva csak 1,27 db/km², a zártkerteken ez az érték 5,99 db négyzetkilométerenként. E két eredmény azt támasztja alá, hogy a zártkertek területén jelentős mennyiségű egyedi tájérték koncentrálódik és a zártkertek területén sűrűbben fordulnak elő az egyedi tájértékek az országos átlaghoz képest.

A zártkerti területeken található egyedi tájértékek **közel harmada (31,8%) szőlő- és gyümölcsstermesztéshez köthető, ez az országos érték (9,6%) háromszorosa. Kiemelkedő a zártkerteken a vízzel és vízgazdálkodással kapcsolatos egyedi tájértékek aránya (44,1%, az országos referenciaérték kétszerese), valamint magas (12,5 %) a szakrális értékek aránya is.**

TÉZIS (6) Zártkertek természetvédelmi és tájvédelmi jelentősége, természeti értékei

Országos és mintaterületi elemzésekkel megállapítottam, hogy a **zártkertek kiterjedésének közel harmada** országos jelentőségű védett természeti területként, vagy egyéb táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategória **oltalma alatt áll Magyarországon.** Gyakori a **többféle védettségi kategória egymásra halmozódása** a zártkerti foltokon. Az országos védettségi referenciaadatokhoz viszonyítva azonban a védett zártkertek területi aránya a legtöbb védettségi kategóriában alacsonyabb értékeket mutat, ami mezőgazdasági jellegüknek, az antropogén hatásoknak, valamint a felhagyott zártkerteken megjelenő invazív növényfajok jelenlétének az következménye. Az **országosnál alacsonyabb védettségi arányok ellenére a zártkertek a tájvédelmi és természetvédelmi jelentőségű területek, illetve az ökológiai hálózat fontos, puffer szerepet betöltő átmeneti zónái.** Biotikai adatok mintaterületen elvégzett

elemzésével alátámasztottam, hogy a zártkertekterületén a még művelt, illetve felhagyott régi fajtájú, extenzív, hagyományos gyümölcsösök, szőlőtermesztő területek számos védett faj értékes, ritka élőhelyei. 24 településből álló mintaterületemen 165 védett és 10 fokozottan védett növény- és állatfaj előfordulását regisztrálták a biotikai adatok.

TÉZIS (7) Zártkertek tájképvédelmi jelentősége, tájképi értékei

A zártkertek országos összkiterjedésének 59,83%-a tájképvédelmi terület övezetével érintett, azaz tájképi szempontból megőrzendő tájképi adottságokkal rendelkezik. A zártkerti területek tájképvédelmi jelentőségét támasztja alá, hogy a tájképvédelmi övezetbeeső zártkerti foltok területi aránya is közel másfélszerese a tájképvédelmi területek országos területi arányának. Az övezettel érintett zártkertek Pilis-Visegrádi hegységben, a Bükkben, Tokaj környékén, a Balaton-felvidéken, a Zalai dombság és a Mecsek területén sűrűsödnek. A minta területi elemzés eredményei alapján megállapítható, hogy a Pilis–Visegrádi-hegység területén ez az arány jóval magasabb, az ott elhelyezkedő zártkertek tájképvédelmi területtel érintett foltjainak 80%-át érinti tájképvédelmi övezet.

9. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A disszertációban áttekintettem a zártkertek kialakulásától napjainkig tartó *területhasználatának változását és tendenciáját* (3) szakirodalmi kutatás, térinformatikai elemzés, statisztikai keresztábra elemzés és interjúkészítés módszereivel. Ezen elemzések eredményeképpen kirajzolódottak a zártkerti területek kiterjedését és funkcióit befolyásoló tényezők, melyek az elmúlt 65 évben a területhasználatok változásához vezettek. A tényezők nem egyenlő mértékű, de együttes hatása révén az eredetileg kisparcellás, szőlő- és gyümölcsös-zöldséges kiskerti művelés fokozódó mértékben tűnik el, alakul át. Az országos és mintaterületi elemzések alapján az átalakulás iránya egyfelől a lakófunkció erőteljes hangsúlyaként, vagy a felhagyás, inváziós növényfajok elterjedésének színhelyeiként jelenik meg. A mintaterületi elemzések ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a hagyományos kiskertes területhasználat a zártkertek csaknem felében még mindig jelen van.

A zártkertek táji, tájképi értékeit, illetve védett természeti területek rendszerében betöltött szerepét vizsgálva az eredmények azt bizonyították, hogy a hajdani zártkertek kiterjedésének közel harmada védettség, vagy kiemelt oltalom alatt álló természeti terület. Számos helyen többféle védettségi kategória egymásra fedése, halmozódása is megfigyelhető. Az országos védettségi átlagokhoz viszonyítva azonban a védett zártkertek területi aránya a legtöbb védettségi kategóriában alacsonyabb értékeket mutat. A kultúrtörténeti értékek jelentős száma összefüggésbe hozható azzal, hogy a zártkertek, már a zártkerté minősítést megelőzően is szőlőskerti művelés

alatt álltak túlnyomó részük (összkiterjedésük háromnegyede) kisebb-nagyobb mértékben, vagy akár teljesen történeti előzményekkel rendelkezik.

A zártkerti területek ellentmondásos jogi helyzete és átmeneti tér jellege alapján többirányú átalakulási tendencia várható a jövőben.

A Nemzeti Tájstratégia 2017-2026³⁷ zártkertekre vonatkozó prognózisa szerint **a zártkerti ingatlanok művelési ágának művelés alól kivett területként történő átvezetése, valamint a beruházási célterületek mennyiségének emelkedése miatt a termőföldterületek további csökkenése várható.**

A Tájstratégia stratégiai céljai között nem szerepel a zártkerti területek problémáinak megoldása, ugyanakkor megfogalmazza, hogy *“a környezet- és tájtudatosabb támogatáspolitikának vannak már meglévő alappillérei és részleges eredményei, mint pl. ... Zártkerti Revitalizációs Programok ...”* A városok szétterülésével és a lakóhely-munkahely között meginduló ingázás, mobilizáció következtében újabb infrastrukturális fejlesztések váltak szükségessé, melyek fragmentáló hatása a jövőben további károkat okozhat. A zöldfelületek elaprózódnak, a köztük lévő funkcionális kapcsolat megszűnik, az ebből adódó káros hatások erősödnek, valamint a tájszerkezet főként a települések szegélyén jelentős mértékben átalakul. A külterület és a belterület, illetve a beépített és a beépítésre nem szánt területek találkozási zónája a növekvő lélekszámú településeken folytonos változásban van. Zavaró létesítmények, üzemi, ipari területek települnek ide, ugyanakkor kisebb foltokban megmaradnak a még részben természetközeli területek, a hajdani patakmedrek, meanderek, a volt „kertségek”, melyek az állatvilág utolsó menedékeinek számítanak az intenzív művelésű mezőgazdasági területek és a város között. (TÁJSTRATÉGIA 2017-2026)

A területrendezési tervek csak a Budapesti Agglomeráció területén korlátozzák az új települési térségek (közvetve új beépítésre szánt területek) kijelölésének lehetőségét, az ország más térségeiben csak a védelmi övezetekben tiltják, vagy kötik feltételhez települési térség területét, mennyiségi korlátot nem tartalmaznak.

A zártkerti területek fennmaradását, illetve a zártkerti területek használatának módját alapvetően a települési szándékok és a lakossági szándékok határozzák meg, így a településrendezés ezt a folyamatot csak lekövetni tudja. (TÁJSTRATÉGIA 2017-2026)

Elemzéseim eredményei alapján megállapítható, hogy az átalakulási, illetve pusztulási folyamat ellenére a zártkerti területek jelentős része még napjainkban is táji értékek hordozói: többé-kevésbé őrzik az ember tudatos tájformáló tevékenységéből fakadó jellemvonásokat, a tájszerkezetet, a természeti és tájképi értékeket, valamint sok esetben a történeti tájhasználat hagyatékát, a kiskertes gazdálkodás fennmaradt nyomait. Mint ilyenek megőrzésre érdemesek. Táji értékeit főként a történeti tájhasználatból adódó építészeti és kultúrtörténeti (volt szőlőhegyek pincéi, kápolnái,

³⁷<http://29>

útmenti keresztek, képesfák stb.) alkotások adják, táji megjelenésükben pedig jól elkülöníthető, karakterisztikus egységként vannak jelen. Arculatuk, területi, és földhasználati átalakulásuk tendenciái az ország különböző régióiban eltérő módon változnak.

A kutatás gyakorlati és társadalmi hasznosíthatóságát az alábbi témacsoportok szerint részletezem.

A kutatás egyik hozadéka a **figyelemfelhívás és szemléletformálás**, szakmai körök és döntéshozók figyelmének ráirányítása az eredményekre. A zártkerti területek, különösen a szőlőhegyi pincék eltűnése, hagyományos gyümölcsösök és egyéb kultúrtáji elemek eltűnése komoly táji és ökológiai veszteséget jelent. A zártkertek és a hagyományos tájhasználat megőrzése érdekében fontos a lakosság, a települési önkormányzatok figyelmét felhívni ezen területek megóvására. **A helyi közösségek és döntéshozók bevonásával** fórumok, konferenciák és interaktív műhelymunkák szervezhetők a települési döntéshozók és a helyi kertművelők számára. A szemléletformálás keretében különböző **oktatási anyagok** kiadványok, ismeretterjesztő füzetek is készülhetnek, a természet- és tájvédelemben betöltött szerepükről és jelentőségükről, történetükről és fenntartható használatukról, akár nemzetközi példák beemelésével. Az egyes településekhez kapcsolódó – különösen a nagy történeti múlttal rendelkező – zártkertek tájértékeinek felmérésével tájérték térképek készítése által, bemutatható a kultúrtörténeti és természeti értékek jelenléte.

Az önkormányzatok kulcsszereplők a zártkertek fenntartható hasznosításának elősegítésében. A kutatás eredményei a területfejlesztési stratégiák és a településrendezési tervek megalapozásához, alátámasztásához is hasznosíthatók. Javasolt a **zártkerti területek övezeti besorolásának, illetve szabályozási előírásainak felülvizsgálata**, a művelés fenntartását, gyümölcsfaállomány megőrzését, illegális beépítések, tájkaraktert romboló hasznosítási módok (pl. karácsonyfaültetvények) megakadályozását célzó településrendezési eszközökkel. Fontos lehet az **önkormányzatok támogatása**, esetleg tanácsadói programok indításával, amelyek segítenék az önkormányzatokat a helyi szabályozások kidolgozásában.

A Zártkerti Revitalizációs Programok mintájára **mintaprojektek/gazdaságok** alakíthatók ki, mint „Fenntartható zártkerti településrész” koncepció kidolgozása, amely bemutatja a jó gyakorlatokat települési, akár országos léptékben. A Zártkerti Revitalizációs Programhoz kapcsolódó **pályázati lehetőségek kibővítése** (pl. a gyümölcsösök, szőlők visszatelepítésének pályázati támogatása) és hatékonyságuk növelése, elérése, nemcsak önkormányzatok, de magánszemélyek számára is hasznos lenne.

A nemzeti park igazgatóságok által végzett **egyedi tájérték felmérések** gyakran hiányosak vagy a zártkerti területeken található egyedi tájértékeket hézagosan tartják nyilván. Szükséges lehet a **zártkerti területek részletes felmérése** és az egyedi tájérték-nyilvántartások bővítése, amely tartalmazza a történeti építészeti értékeket, természeti területeket és tájszerkezeti sajátosságokat. Mindehhez társulhat egy **térinformatikai alapú monitoring rendszer** kialakítása, melynek

keretében digitális térképezési és adatelemzési módszerekkel követhető nyomon a zártkertek átalakulási folyamata, a tájértékek megléte, aktuális állapota.

Szükséges lehet jogi és gazdasági ösztönzők kidolgozása, illetve a **zártkertek védelmére irányuló támogatási rendszerek fejlesztése**: Pl. adókedvezmények fenntartható művelés esetén, pályázati lehetőségek a kisléptékű agrárgazdálkodásra. Különösen hangsúlyos lenne a **folyamatos egyeztetések kezdeményezése a jogalkotókkal** annak érdekében, hogy a zártkertek átmeneti státusza egyértelműbb legyen, és hosszú távon a védett státuszuk megerősödjön.

A Nemzeti Tájstratégiában (2017-2026) nem szerepel a zártkertek védelmének kiemelt kezelése, ezért indokolt javaslatot tenni a problémakör beépítésére. **A tájstratégia kiegészítése és a módosítási javaslatok megfogalmazása** a felhagyás irányába változó zártkertek megfelelő tájgondozására, például különböző **pilot projektek létrehozásával a tájstratégiai szempontok gyakorlati alkalmazására mutathat példát.**

A kutatásom adatszolgáltatás hiányában nem terjedt ki a zártkerti területeken található műemlékek elemzésére, noha számos műemléki védelem alatt álló épület (pl. pincék, kápolnák, szőlőhegyi keresztek stb.) található zártkerti területeken. A **zártkerti műemlékek országos elemzése** tovább árnyalhatja a zártkertek értékességéről kirajzolódott képet.

A zártkertek nem csupán a szocialista kor tájhasználati maradványait őrzi, hanem a jövő fenntartható tájhasználatának kulcselemei is lehetnek. A megfelelő szabályozás, tudatos tájhasználat és közösségi elhivatottság segítségével biztosítható a zártkertek hosszútávú fennmaradása és fenntartható hasznosítása.

Összegzés

A zártkert fogalma a szocializmus alatt, az 1960-as évek elején jött létre Magyarországon, ma azonban már jogilag nem létező fogalom. Eredetileg azokat a magántulajdonban lévő, kisparcellás, hagyományosan szőlő, gyümölcsös és kert hasznosítású földrészleteket jelölte, melyek a háztáji gazdálkodás lehetősége mellett hétvégi pihenést biztosítottak tulajdonosaik számára. A zártkertek a kialakításuk óta erőteljes funkció-változáson mentek keresztül; egy részükön fennmaradt a hagyományos kiskerti gazdálkodás, más részük települési belterületté (lakóterületekké), gyepékké, vagy felhagyott, erdősödő területekké váltak.

Disszertációmban a zártkerti területek tájvédelmi szempontú elemzésével a zártkerti értékek megőrzésének fontosságára és veszélyeztettségére kívánom felhívni a figyelmet, eredményeimmel hozzájárulva a zártkertek sorsával kapcsolatos stratégiai, szakmapolitikai, valamint településrendezési döntések szakmai megalapozásához.

A kutatás strukturális felépítés tekintetében három fő részre tagolható. Az első részt a szakirodalmi áttekintés, nemzetközi kitekintés és a helyzetfeltárás képezi. A második rész a zártkerti területek földhasználati átalakulásának tendenciáival és mozgatórugóival, okaival foglalkozik. A harmadik rész a zártkerti területek fennmaradását, illetve átalakulását befolyásoló tényezők pl. történetiség/eredet, a táji, természeti értékesség, és egyéb fizikai adottságok, jellemzők elemzését tartalmazó tematikus elemzések eredményeit mutatja be.

A kutatás módszertani tekintetben térinformatikai elemzéseken alapul, melyhez Esri ArcGIS/ArcMap szoftverrel országos és mintaterületi szinten egyaránt végeztem elemzéseket. Mintaterületem a Pilis-Visegrádi-hegység 25 településére terjed ki. Az érintett településekhez 100 darab zártkerti folt tartozik, összkiterjedésük 2739 hektár, a mintaterület összterületének 5,2%-a. A mintaterület kiválasztását többek között az indokolta, hogy területén egyaránt vannak a Budapesti Agglomerációban és azon kívül elhelyezkedő települések, valamint változatos táji, illetve domborzati adottságokkal rendelkeznek, melyben a Duna-völgyében, medence helyzetben, valamint hegyvidéken elhelyezkedő zártkerti foltok egyaránt megtalálhatóak. Emellett a zártkerti foltjai nagy változatosságot mutatnak “sorsuk”, átalakulásuk mértéke tekintetében is.

A térinformatikai elemzések eredményéül kapott számadatok közötti összefüggéseket keresztábrlás statisztikai elemzésekkel értékeltem ki az SPSS (Statistical Package for Social Sciences) szoftver alkalmazásával. A mintaterület zártkertjeiben a földhasznosítás, beépítési módok, tájképi adottságok, egyedi tájértékek stb. megismeréséhez terepi felméréseket végeztem 2018 és 2024 között. Emellett a mintaterületen kívül, az ország más zártkerti területein és külföldön (Lendva - szőlőhegy, Szlovénia, Bécs - Meidling, Ausztria) is végeztem bejárásokat. A kutatás megalapozásához 2021-2024 között interjúkat készítettem a zártkertek témakörében jártas hét szakemberrel. A személyes találkozás során rögzített beszélgetések az interjúalanyok szakterületi kompetenciáihoz igazított 16-25 darab kérdésből álló kérdéssor alapján vezetett interjúk voltak.

Kutatásom eredményei az alábbiak szerint foglalhatók össze:

Anemzetközi szakirodalmak feldolgozása alapján megállapítottam, hogy a kiskert-telepek létesítésének célja minden elemzett európai országban (Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria, Csehország, Lengyelország) a városokban élő lakosság számára a rekreációs terület létesítése volt. A külföldi kiskertegyüttesek sajátossága a hazaival ellentétben, hogy többnyire nem magántulajdonú ingatlanok, hanem közösségi művelés alatt álltak, illetve állnak, vagy tartósbérletben. A kiskertes gazdálkodás iránti társadalmi igény az 1990-es évek óta csaknem minden elemzett európai országban lecsökkent. Ennek hatására a kiskertek Európa szerte hanyatlanak, kétirányú átalakulási/funkcióváltási folyamatok figyelhetők meg, ugyanúgy, mint Magyarországon: egyrészt a beépülnek, másrészt a felhagyják művelésüket. Hosszútávú fennmaradásukat szigorú szabályozás (beépítési és használati korlátozások) és ezzel egyidejűleg a közösség megtartó ereje (társadalmi igény) biztosíthatja csak (pl. Németországban és Franciaországban).

A mintaterület zártkertjeinek 1959 és 2018 között bekövetkezett földhasználat változásairól megállapítottam, hogy a mintaterület zártkertjei a kialakulásuk óta eltelt 65 év alatt jelentős földhasználat-változáson mentek keresztül, mely a kialakuláskori területhasználati funkciók megváltozását, a kiskertes, szőlő-és gyümölcsstermesztő művelés fokozatos visszaszorulását hozta magával. A jellemzően nagy kiterjedésű szőlőterületek, a rét/legelő művelés és a gyümölcsösök területe 1990-re szinte teljesen eltűntek. Az 1990-es évek óta lakó- és üdülőterületté/települési területté átalakult zártkertek kiterjedése többszörösére nőtt, jelenleg a zártkerti területek közel negyedét teszik ki a mintaterületen. Jelentős és fokozatos növekedést (+10,2%) mutat az “elsődlegesen mezőgazdasági jellegű földhasználat jelentős természetes formációval” kategória kiterjedése és az erdős-cserjés területek növekedése (+13,6%). E két kategória együttesen a zártkertek harmadát teszi ki. A komplex művelési szerkezetű zártkertek aránya 34,6%-ra nőtt.

A zártkerti területek átalakulásához vezető, azt befolyásoló tényezők elemzése a Pilis-Visegrádi mintaterületen rámutatott arra, hogy a zártkertek földhasználati átalakulása összefüggést mutat a zártkerti folt meredekségével, településhez való kapcsolódásával/távolságával, valamint agglomerációs helyzetével. A 12% alatti lejtésű területek veszélyeztetettebbek, dinamikusabban átalakulók, míg a 12% feletti meredekségű zártkertek stabilabbak, jobban őrzik eredeti földhasználatukat, a kiskertes művelést. A belterülettel határos, településhatár mentén fekvő, valamint az agglomerációs helyzetben lévő zártkerti foltok egyértelműen nagyobb átalakulási hajlamot mutatnak a területi kiterjedéssel súlyozott keresztábra-elemzés eredményei szerint.

A szőlőhegyi múlt, mint történeti előzmény a zártkerti területek összterületének jelentős részén kimutatható. Az egykori szőlőskerti eredet meghatározásához a Magyar Királyság Második Katonai Felméréséből származó térképszelvényeket vetem össze a zártkerti területekkel. A zártkerti foltok nagyrészt az egykori kisparcellás szőlő- és gyümölcsstermesztő területek helyén alakultak ki. A több száz éve stabil, szőlőskerti, gyümölcsöskerti, kisparcellás kertművelés hagyományos történeti tájhasználatnak tekinthető és jellegzetes tájszerkezete, valamint több száz éves tájelemei táji értékek hordozói, ezért megőrzésre érdemesek. A zártkertek kultúrtörténeti

jelentőségét bizonyítja, hogy a területükön jelentős mennyiségű egyedi tájérték koncentrálódik. Az egyedi tájértékek az országos átlagot csaknem ötszörösen meghaladó sűrűsödéssel fordulnak elő a zártkerteken. Az ország szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékeinek harmada a zártkerti területeken koncentrálódik, noha a zártkertek összkiterjedésének aránya az ország összterületéhez képest mindössze 2,1%.

Megállapítottam, hogy a zártkertek kiterjedésének közel harmada országos jelentőségű védett természeti területként, vagy egyéb táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategória oltalma alatt áll Magyarországon. Gyakori a többféle védettségi kategória egymásra halmozódása a zártkerti foltokon. Az országos referenciaadatokhoz viszonyítva azonban a védett zártkertek területi aránya a legtöbb védettségi kategóriában alacsonyabb értékeket mutat. Biotikai adatok mintaterületen elvégzett elemzésével alátámasztottam, hogy a zártkertek számos védett faj értékes, ritka élőhelyei. Mintaterületemen 165 védett és 10 fokozottan védett növény- és állatfaj előfordulását regisztrálták a biotikai adatok a zártkerti foltok területén.

A zártkertek országos összkiterjedésének 59,83%-a tájképvédelmi terület övezetével érintett. A zártkerti területek tájképvédelmi jelentőségét támasztja alá, hogy a tájképvédelmi övezetbe eső zártkerti foltok területi aránya is közel másfélszerese a tájképvédelmi területek országos területi arányának.

Summary

The term “allotment garden” was developed in Hungary under socialism in the early 1960s, but today it is no longer a legally existing concept. It originally referred to privately-owned small parcels of land, traditionally vineyards, orchards and gardens, which offered their owners weekend recreation in addition to the opportunity of backyard farming. Since their creation, allotment gardens have undergone a significant change of function. Some have been preserved for traditional small-scale garden farming, while others were integrated into settlements as residential areas, or grassy, neglected, afforested areas.

In my dissertation, I would like to highlight the importance of preserving the values of the allotment gardens and their endangerment, as well as the value of abandoned, declining allotment gardens, by analysing them from a landscape preservation aspect. My goal is to contribute to the professional foundation of strategic, policy and urban planning decision-making related to the future of allotment gardens.

The research consists of three main structural parts. The first one is a literature review, an international context and a situation analysis. The second part focuses on the trends and drivers of land use change in allotment garden areas. The third part presents the results of thematic analyses of the factors influencing the preservation and transformation of the allotment garden areas, e.g. historicity/origin, landscape, natural value and other physical features and characteristics.

The research is based on GIS analyses on a methodological perspective, using the Esri ArcGIS/ArcMap software at both national and sample area level. The sample area includes 25 settlements in the Pilis-Visegrád Hills. The settlements involved have 100 allotment garden patches, covering a total area of 2739 hectares, which is 5.2% of the sample area. One of the reasons for choosing this location is that it has settlements both within and outside the Budapest Agglomeration. It also has a diverse landscape and topographic character, with patches of allotment gardens in the Danube Valley, in a basin location, and in mountainous areas. Additionally, the patches of the allotment gardens show great variation in their "fate" and the scale of their transformation.

I evaluated the correlations between the figures obtained from the GIS analyses by means of cross-tabulation statistical analyses using SPSS (Statistical Package for Social Sciences) software. Field surveys were carried out in the allotment gardens of the sample area between 2018 and 2024 to gather information about land use, building types, landscape characteristics, unique landscape features, and more. Outside the sample area, I have also made field surveys in other allotment garden areas in Hungary and abroad (Lendva - vineyard, Slovenia, Vienna - Meidling, Austria). To support the research, I interviewed seven experts in the field of allotment gardens between 2021 and 2024. The interviews I recorded during the in-person meetings were guided conversations based on a pre-written set of 16-25 questions adapted to the interviewees' area of expertise.

The results of my research can be summarised as follows:

Based on the international literature, I found that in all the European countries analysed (England, France, Germany, Austria, Czech Republic, Poland), the purpose of creating allotment gardens was to provide recreational areas for the urban population. The characteristic feature of foreign small garden areas is that, unlike in Hungary, they are usually not privately owned properties, but are or have been under community management or long-term lease. Social demand for small-scale farming has declined in almost all the European countries analysed since the 1990s. As a result, all over Europe, small gardens are declining, with a two-way transformation/functional change, similar to Hungary: they are being built in or abandoned. Their long-term existence can only be ensured by strict regulation (building and use restrictions) together with the community's willing to preserve them (social demand) like in Germany and France.

The changes in land use in the sample area between 1959 and 2018 showed that its allotment gardens have undergone a significant land use change over the 65 years since their creation, which has involved a change in land use functions from the initial ones, with a gradual decline in small-scale gardens, vineyards and fruit production. The typically large vineyards, meadows/pastures and orchards had almost disappeared by 1990. Since the 1990s, the area of allotment gardens transformed into residential and recreational/urban areas has increased by several times, and now represents almost a quarter of all allotment gardens in the sample area. Significant and gradual expansions have been recorded in the category "primarily agricultural land use with significant natural formations" (+10.2%) as well as in forest and shrubland areas (+13.6%). Combined, these two categories cover one third of all allotment gardens. The proportion of allotment gardens with a complex cultivation structure increased by to 34.6%.

The analysis of the driving factors behind the transformation of the Pilis-Visegrád sample area's allotment gardens revealed that the land use change is related to the slope of the patch, its connection/distance from the settlement and its agglomeration location. Areas with a slope below 12% are more exposed and more dynamically transforming, while allotment gardens with a slope above 12% are more stable and better preserving their original land use, the small-scale farming. Allotment garden patches close to residential areas, along the municipal boundary and in agglomeration locations show a higher tendency to transformation, according to the results of the area-weighted cross-tabulation analysis.

The vineyard history can be traced in a significant part of the total area of the allotment gardens. To identify the former vineyard origin, I compared the map sections from the Second Military Mapping Survey of the Habsburg Empire with the allotment garden areas. The patches were largely formed on the site of former small-plot vineyard and fruit-producing areas. The centuries-old stable cultivation of vineyards, orchards and small parcels of land can be considered as a traditional landscape use. Its characteristic landscape structure and centuries-old landscape features are of landscape value and therefore worth preserving. A large amount of landscape features are concentrated in the allotment gardens, proving their cultural and historical significance. The density of unique landscape features in the allotment garden areas is almost five times more than

the national average. One third of the country's unique landscape features related to vine and fruit production are concentrated in allotment garden areas, although the total area of allotment gardens compared to the total area of the country is only 2.1%.

I found that one third of the area of allotment gardens in Hungary protected areas of national significance or under other (spatial) categories that promote the conservation of our landscape and natural heritage. It is common to see several protection categories in the same allotment garden patch. Compared to the national reference data, the proportion of the protected allotment garden areas in most conservation categories is lower. Biotic data analyses carried out in the sample area proved that allotment gardens are valuable and rare habitats for many protected species. In the sample area's allotment garden patches, biotic data registered the occurrence of 165 protected and 10 specially protected plant and animal species.

59.83% of the total national area of allotment gardens is affected by areas of visual landscape significance. The visual landscape significance of the allotment garden areas is supported by the fact that the area ratio of the allotment garden patches in the zone of visually sensitive landscapes is almost one and a half times the national area ratio of the areas of visual landscape significance.

10. Forrásjegyzék

Folyóirat:

Albicz Kinga - Hubayné Horváth Nóra (2022): Former enclosed gardens as sites of slow tourism in Hungary, In: Fabos, Julius Gy. – Ahern, Jack – Breger, Benjamin – Eisenman, Theodore S. – Gharaibeh, Anne – Jombach Sándor – Keszthelyi Ákos Bence – Kollányi László – Filepné Kovács Krisztina – Lindhult, Mark – Lynch, Amy – Ryan, Robert L. – Smardon, Richard – Valánszki István (ed.) *Proceedings of the Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning*: 7 (1), Article 31. [online] 7th Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning, Budapest, June 30 – July 3 2022. Hungary

DOI: <https://doi.org/10.7275/v436-wh34>

Albicz Kinga - Vaszócsik Vilja (2019): Historical Study of the garden plots in the Danube Bend from the 19th century to the present, In: Fábos, Julius Gy. – Ahern, Jack - Breger, Benjamin – Eisenmann, Theodore S. - Jombach Sándor - Kollányi László – Lindhult, Mark S. – Ryan, Robert L. – Valánszki István (ed.) *Proceedings of the Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning*: Vol. 6 , Article 8. [online] 6th Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning, adapting to Expanding and Contracting Cities, Amherst, MA. March 28-30, 2019. USA

DOI: <https://doi.org/10.7275/de1w-2j46>

Albicz Kinga - Hubayné Horváth Nóra (2023): Unique Landscape features and significance of former allotment gardens in the protection of the visual landscape. Az egykori zártkertek tájértékei és tájképvédelmi jelentősége. *4D Tájépítészeti és Kertépítészeti Folyóirat*. 69. szám, pp. 42-53

Albicz Kinga - Hubayné Horváth Nóra (2024): Hajdani zártkertek, a tájértékek hordozói Magyarországon. In: Fodor Henrietta - Bodor-Pesti Péter - Deák Tamás (szerk.) *A 2023. évi Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly (LOV) Tudományos Ülésszak tanulmányai*. MATE, Budai Campus, Budapest. p 332.

Bali János (2009): A térbeli környezet átalakulása. Nem publikált kézirat. URL: https://real.mtak.hu/2435/1/49649_ZJ1.pdf, letöltés: 2024. 03. 15.

Balogh András - Bajmóczy Péter (2014): Elnéptelenedő külterületek. In: *Településföldrajzi Tanulmányok* 3. évf. Különszám p. 59-69.

Bazsóné Bertalan Laura (2018): Urbanizáció és fenntarthatóság. A városperem fejlődésének gazdasági, környezeti és társadalmi hatásai. Doktori Értekezés. Sopron.

Beluszky Pál (1982): Egy alig ismert településszerkezeti elem - a kertség. In: *Földrajzi Értesítő* 1982. 2/3., pp. 325-328.

Benkhard Borbála (2021): Túrázók a Pilis és a Visegrádi-hegység területén: a megközelítés problémája. *Turizmus Bulletin.* 21(3) pp. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n3.1>

Berki Márton (2014): A városi barnaövezetek funkcióváltása a posztszocialista városokban: térelméleti megközelítés. In Dúll Andrea - Izsák Éva (szerk.), *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. századi térfordulatról.* L'Harmattan, p. 120-133.

Braudel, Fernand (1996): A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Czirfusz Márton (2014): Gazdaságföldrajz. Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak. Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar. Miskolci Egyetemi Kiadó. p. 194.

Csatári Bálint (2016): Ajánlás a „zártkertek” ágazati értéktárba történő felvételéhez

Csemez Attila - Magyar Veronika (2012): Tájhasználatok alakulása az agglomeráció észak-budai kapuiban. In: *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj* 3. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 141-159. ISBN 978-963-503-506-2

Csirszki Martin Milán (2018): Closed gardens: the peripheries of agriculture = Zártkertek: a mezőgazdaság periferiái. *Agrár- és környezetjog* [online], 13 (25)., 22-45. ISSN 1788-6171 DOI: <https://doi.org/10.21029/JAEL.2018.25.22>

Csirszki Martin Milán (2019): A zártkertekről közérthetően.

URL: <https://arsboni.hu/a-zartkertekrol-kozerthetoen/> letöltés dátuma: 2024.08.15.

Csoma Zsigmond (1996): A középkori magyarországi szőlőhegyek arculatának kialakulása és a szőlő-bortermelés kettős gyökere. In: *A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében.* (Szerk. Füleki Gy.-Csoma Zs.) Gödöllő, GATE Konferencia Kiadvány. pp. 127-160.

Csordás László (1993): Zártkertek és üdülők a szolnoki agglomerációban. In: Tóth József (szerk.): *A Szolnoki Agglomeráció.* MTA RKK. Pécs, pp. 254-263.

Csordás László (2021): A zártkertek kialakulása, a térbeli terjedésüket eredményező legfontosabb jogszabályok és azok hatásai Magyarországon 1959-1994 között. *Gradus*, 8(3). pp 88-96.

Fekete Károly-Dombi Gábor-Oláh Miklós (2021): Önkormányzati válságkezelés a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben, a Covid-19-járvány első hullámában. In: *Területi Statisztika* 2021, 61(3): pp. 337-355.

DOI: 10.15196/TS610304

Guevara, N. K. A. (2014): Informality and formalization of informal settlements at the turn of the third millennium: Practices and challenges in urban planning. *Journal of Studies in Social Sciences*, 9(2), pp. 247-299.

Györffy István (1937): A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, 65. (4-5). pp. 70-93.

Harvey, David (1992): Idő és tér - A társadalmi hatalom forrásai. *Korunk*, 10, p. 17-22.

Herceg Ágnes (2013): Kiskert - Közösségi kert. *Országépítő*, 2013/2. pp. 44.

Iris C. Bohnet - Kristina Janeckova Molnarova - Adri van der Brink - Ruth Beilin - Petr Sklenicka (2022): How cultural heritage can support sustainable landscape development: The case of Trebon Basin, Czech Republic. *Landscape and Urban Planning* 226 (2022), pp. 1-11.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbanplan.2022.104492>

Jávor Károly ()

Julius Gy. Fabos (1995): Introduction and overview: the greenway movement, uses and potentials of greenways. *Landscape and Urban Planning* 33 (1995), pp. 1-13.

Kiss Andrea – Barta Károly - Czinege Anett – Grynæus András - Sümeghy Zoltán (2014): Felhagyott szőlőteraszok, intenzív történeti tájhasználat és talajerózió elleni védekezés Nagymaroson. *Studia Comitatus* 1., A Ferenczy Múzeum Évkönyve, Szentendre. Szerk.: Majorossy Judit. p. 125-143.

Klouparová, Petra (2009): Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén: Etnologická Interpretace. In: Garden Colony as a Cultural Phenomenon: An Ethnological Interpretation). *Master Thesis*. Masaryk University, Faculty of Philosophy, Brno.

Kollányi László - Csemez Attila (2011): Táj értékek, egyedi tájértékek – egységes rendszerben. *Műemlékvédelem* 55. évf 1. szám. p. 1-10.

Körmendy Imre ()

Kříž, Radim - Grmelová, Nicole (2021): Towards a regulatory framework of allotment gardening in the Czech Republic. *European Food and Feed Law Review* 16 (2/2021), pp. 144-148.

Laposa József (1979): Zártkertek sorsa. A balatoni szőlővidék zártkertjeinek példája alapján. *Valóság*, (22) 6. 92-99.

Laposa József (1982): A borvidék, mint tájalkotó tényező. Zártkertek a Balaton-felvidéken. Doktori dolgozat. Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Budapest.

Laposa József (2020): Bor. Birtok, Badacsony. *Építész Közlöny* 2020/271. pp. 14-18.

Lefebvre, Henri (1991): The production of Space. Ford. Nicholson-Smith, Donald. Basil Blackwell, Inc. p. 461.

Lepetite, Bernard (2002). Tér és történelem. In Benda Gyula - Szekeres András (szerk.), *Tér és történelem. Előadások az Atelier-ben*. L'Harmattan, 65-76.

Lynch, Daria (évszám nélkül): Schrebergarten in Imperial Germany: Bourgeois anxieties and the spatial politics of an agrarian urban landscape. p. 26. URL: https://writing.rochester.edu/celebrating/2019/Daria_Lynch.pdf letöltés: 2024.08.30.

Macl, Otto (1999): Záhradkárské hnutí—koreny, radice, vyvoj. (Gardening movement — roots, tradition, development). ÚR CZS, Hradec Králové.

Magyar Zsuzsanna - Sulyok Judit (2014): Az ökoturizmus helyzete Magyarországon. Turizmus Bulletin, 16(2), pp. 14-23.

Magyar Néprajzi Lexikon

Majdáné Mohos Mária (2007): Szőlőhegyi szórványok átalakulása a Balaton-felvidéken. In: Szabó V. – Nagy R. – Fazekas I. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debreceni Egyetem, Debrecen. pp. 328-3, 32.

Majtényi György - Mikó Zsuzsanna - Szabó Csaba (2017): Rendszerváltozás Magyarországon 1987-1990 URL: https://felsooktatas.oktatalogok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/tanulmany?id=1

Malatinszky Ákos – Mravcsik Zoltán – Dedák Dalma (2014): Florisztikai adatok a Cserhát felhagyott szőlőiből. Kitaibelia 19 (2): 260-266. ISSN 2064-4507 (Online)

Marie Fernandez (2014): Usages dans les jardins partagés et hiérarchisation des risques sanitaires liés à l'activité de jardinage en milieu urbain. Thesis, DOI:10.13140/RG.2.2.12504.29445

Marosi Sándor — Somogyi Sándor (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere I-II. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 1023 old.

Mikházi Zsuzsanna (2018): Az ökoturizmus fogalmának egyedfejlődése: Alap kutatás a definíciótól a tervezésmódszertanig. Doktori Disszertáció. Szent István Egyetem, Gödöllő. p. 220. DOI: 10.14751/SZIE.2019.004

Miovská, Lenka (2009.) Generel zahrádkových osad v Praze [in Czech]. (General plan of garden colonies in Prague). A support study for the Prague Magistrate Office. Assembly of the Capital City of Prague, Prague.

Mokras-Grabowska, Justyna (2020): Allotment gardening in Poland-new practices and changes in recreational space. Miscellanea Geographica - Regional Studies of development, Vol. 24., No. 4. pp. 245-252. ISSN: 2084-6118

DOI: 10.2478/mgrsd-2020-0039

Mokras-Grabowska, Justyna (2021): Contemporary trends in urban allotment gardening: the example of family plots in Warsaw. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście* 6 (34), 2021 ISSN: 2543-9421, DOI: 10.18778/2543-9421.06.09

Mravcsik Zoltán – Harmos Krisztián – Malatinszky Ákos (2009): Felhagyott szőlők botanikai és tájtörténeti vizsgálatai az Északi-Cserhátban. *Tájökológiai Lapok* 7 (2): 473-484, DOI: 10.56617/tl.4139

MSZ 20381:2009 sz. Természetvédelem. Egyedi tájértékek kataszterezése c. szabvány
Nemzeti Tájstratégia 2017-2026

Ónodi Gábor - Cros Kárpáti Zsuzsa (2001): A kertségek és a kertművelés szerepe és jövője, településrendezési, szabályozási javaslatok. I. Részjelentés. Megrendelő: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Terület- és Településrendezési Főosztály, Budapest. p. 27.

Pádárné Török Éva (2014): Tájvédelmi elvek alkalmazása a településtervezés módszertanában. Doktori Értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Budapest.

Paládi-Kovács Attila (2014): A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. In: *Örökség, hagyomány, néprajz*. Újra Ózdért Közhasznú Egyesület, Ózd, pp. 33-45. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/21208>

Pócsi Gabriella (2014): Zártkertek vagy kertes házak? *A Falu*, (29) 4., 55-66.

Pócsi Gabriella (2009): Kiskertek a városok peremén. Kiskertek differenciálódása a rendszerváltozás óta Szegeden. pp. 36-42. In: Szabó v. - Fazekas I. - (Szerk.) *Települési környezet Debrecen*. Alföld Nyomda.

Pócsi Gabriella (2009): Dinamikus átalakulások Budai-hegyen, Kecskemét város-vidék peremzónájában. pp. 322-334. In: Csapó T. - Kocsis Zs. (Szerk.) *A közép- és nagyvárosok településföldrajza*. Savaria University Press. Szombathely.

Pócsi Gabriella (2012): Vidéki terek a városok peremén. A kiskertes övezet funkcionális differenciálódása. In: *A Falu*, 27(2), pp. 55-65.

Pro Vértés Természetvédelmi Közalapítvány (év nélkül): Helyi védett területek Magyarországon

URL: <https://provertes.hu/index.php/termeszeti-ertekek-es-vedelmuk/helyi-vedett-teruletek-magyarorszagon> Letöltés dátuma: 2024.05.12.

Romvári R. - Szikora A. - Pap-Szuromi O. (2018): Nemzeti vidékfejlesztési programok eredményei és aktualitásai. A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program. In: *Falu, Város, Régió* 23(1), pp. 156-165.

Roy, A. (2005): Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning. *Journal of the American Planning Association*, 71(2), pp. 147-158 DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01051.x>

Spilková, Jana - Vágner, Jiří (2016): The loss of land devoted to allotment gardening: The context of the contrasting pressures of urban planning, public and private interests in Prague, Czechia. *Land Use Policy* Vol. 52 pp. 232-239. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.12.031>

Szilassi Péter – Henits László (szerk.) (2010): Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. században. In: *Földrajzi tanulmányok*. 5. JATEPress, Szeged. 332 p. ISBN 978—963—315—021—4

http://earth.geo.u-szeged.hu/images/kutatas/kiadvanyok_tartalom/Tajvaltozas/Tajvaltozas.pdf

Szabó Ágnes (2013): Miénk itt a kert... *Országépítő* 2013/2, pp. 48-49.

Szkup, Roman - Pytel, Sławomir (2016): Allotment garden in the big city – Case study of Łódź. Dissertation of Cultural Landscape Commission, Nr. 32/2016, pp. 109-124.

Timár (1993)

Timár-Baukó (1999)

Tóth Attila – Duži, Barbora - Vávra, Jan – Supuka, Ján - Bihuňová, Mária - Halajová, Denisa - Martinát, Stanislav - Nováková, Eva (2018): Changing patterns of allotment gardening in the Czech Republic and Slovakia. *Nature and Culture* 13 (1) pp. 162-188.

Tóth Szilvia - Szijártó Ágnes - Kiss Gábor (2012): Az egyedi tájértékek nyilvántartásának tájvédelmi szempontú elemzése. *Tájökológiai lapok* [online] 10 (1), 139-152. URL: http://www.tajokologiailapok.szie.hu/pdf/201201/11_Toht.pdf

Vasárus Gábor László (2016): Szuburbanizáció külterületeken és egyéb belterületeken, Győr példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok* 5(2) pp. 22-37.

Vasárus Gábor László (2018): A lakossági szuburbanizáció szerepe a hazai vidéki agglomerációk külterületeinek átalakulásában. Doktori (Ph.D.) értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.

Vigvári András (2022): A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában. Egy Budapest környéki eset tanulságai. *Szociológiai szemle* 32 (1): 145–168.

DOI: <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2022.1.7>

Vigvári András (2023): A kaláka tényleg örök? Önerős lakásépítés és a háztartási erőforrások szerepe a zártkerti lakhatás megteremtésében. *Szociológiai szemle* 33(1): 94-116.

DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.6>

Wolaniuk, Anita (1991): Gardening plots in Łódź as a recreational area for the city's dwellers. Turyzm/Tourism 1/1, pp. 31-53. Kiadó: Łódź-i Egyetem, 1991.

ISSN: 0867-5856, URL: <http://hdl.handle.net/11089/27619>

TEIR, Területfejlesztési fogalomtár - Regional development glossary.

URL: https://www.teir.hu/teir_adatmodszertan_uj/Corine.pdf

Zakrzewski, Patryk (2016): Grow your own beetroot: Poland's allotment culture

URL: <https://culture.pl/en/article/grow-your-own-beetroot-polands-allotment-culture>

Letöltés: 2024. 08. 23.

Könyv:

Bassai Lia – Bertalan Laura – Czibula György - Grotte Judit - Győri Ferenc – Jandala Csilla - Jankó Ferenc – Kiss Ferenc – Kopek Annamária - Korbély Barnabás - Laczkó Tamás - Máltesics Péter - Nagy Júlia - Obádovics Csilla - Paár Dávid - Pappné Vancsó Judit – Raffai Csilla - Sárdy Julianna – Schleicher Veronika - Szőke Tünde Mónika - Vancsó Judit – Vers József (2022): Új trendek és jó gyakorlatok a fenntartható turizmus

piacán, különös tekintettel a nemzeti- és geoparkok szerepére. ALMA-MATER könyvsorozat, Információs társadalomért Alapítvány. Soproni Egyetem. Sorozatszerk.: Dr. habil Kiss Ferenc, Szerk.: Dr. habil Grotte Judit. Első kiadás, Budapest, 2022. ISBN 978-615-82082-1-5 (pdf)

Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (Szerk.) (2011):Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig. Akadémia Kiadó, Budapest. ISBN 978-963-05-8994-9

Cros Kárpáti Zsuzsa –Gubicza Csilla - Ónodi Gábor (2004): Kertségek és kertművelők. Urbanizáció vagy vidékfejlesztés? Mezőgazda Kiadó. ISBN 963 286 054 3, p. 184.

Csemez Attila (1996):Tájtervezés - tájrendezés. Mezőgazda Kiadó, Budapest.ISBN 9-789637-362569, p. 296.

Csorba P., Ádám Sz., Bartos-Elekes Zs., Bata T., Bede-Fazekas Á., Czúcz B., Csimá P., Csüllög G., Fodor N., Frisnyák S., Horváth G., Illés G., Kiss G., Kocsis K., Kollányi L., Konkoly-Gyuró É., Lepesi N., Lóczy D., Malatinszky Á., Mezősi G., Mikesy G., Molnár Zs., Pásztor L., Somodi I., Szegedi S., Szilassi P., Tamás L., Tirászi Á., Vasvári M. (2024): TÁJAK In: Kocsis K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet. 2., átdolg. kiad. Budapest, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. pp. 112-129.

Czuczor Gergely – Fogarasi János (1862): A magyar nyelv szótára. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdája

URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/>

URL letöltés: 2024.08.24.

Csurgó Bernadett (2013): “Vidéken lakni és vidéken élni” A városból vidékre költözők vidékreprezentációja, mindennapi élete és hatásuk a vidék átalakulására: a város környéki vidék. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet. Argumentum Kiadó, Budapest. p. 295.

Frederiksen, Martin Demant – Knudsen, Ida Harboe (2015): Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe: Relations, Borders and Invisibilities. Anthem Press. ISBN 978-1-78308-414-2, p. 212.

Hadarics Tibor – Zalai Tamás (2008): Magyarország madarainak névjegyzéke. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest. ISBN 9789638641878, p. 280.

Haraszthy László (2014): Natura 2000 fajok és élőhelyek Magyarországon. Pro Vértes Közalapítvány, Csákvár. ISBN 978-963-08-8853-0, p. 934.

Hardi Tamás (2023): Urbanizáció és környezet. A városfejlődés okai és következményei. Libri Kiadó, Budapest.

Horváth Gergő (2000): A Káli-medence “vidéke” - avagy a “vidék” közgondolkodásbeli átértékelődésének egy példája. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 73., MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest. ISBN 963-921-8340, p. 46.

Illés Péter (2017): Tájfenntartó szőlőhegyi közösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Őrség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és Kemenesalja kistájáról. Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, B.K.L. Kiadó, Szombathely. p. 231. ISBN 978-963-9827-31-8

Kiss Gábor - Tóth Szilvia - Sikabonyi Miklós - Farkas Roland (2011): Mindennapi kisemlékeink megőrzéséért, Útmutató az egyedi tájértékek kataszterezéséhez. [online] Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest. ISBN 978-963-08-1387-7, p. 44.
URL: http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/Taj/Mindennapi%20kisemlekeink_2011.pdf [2023. 05.30.]

Kotsis István - Illyés Zsuzsanna - Varga Dalma –Báthoryné Nagy Ildikó Réka - Földi Zsófia - Hubayné Horváth Nóra - Albicz Kinga (2022): Zártkerti területek fejlesztése. Oktatási és tervezési segédlet. Ormos Imre Alapítvány, Budapest. ISBN 978-615-81628-5-2. p. 92.

Kozma Pál (1995): A szőlő- és borkultúra története Magyarországon. Mezőgazda Kiadó, Budapest. p. 62. ISBN 963-7362-05-3

Krizsán András - Somogyi Győző (2009): A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészet. Cser Könyvkiadó és Ker. Kft., Budapest. ISBN 978-963-278-6896, p. 127.

Laposa József (1982): A borvidék, mint tájalkotó tényező (Zártkertek a Balaton-felvidéken). Doktori dolgozat. Kertészeti Egyetem, Budapest. p. 112.

Laposa József (1988): Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest ISBN 963-232-478-1

Laposa József (2020): Badacsony, a magyar borvidékek ékessége. Felelős Kiadó: dr. Laposa József, Aduprint Kft., Budapest. p. 359. ISBN 978-615-00-9644-5

Máté Zsuzsanna - Dr. Kollányi László (Szerk.) (2011): Rejtőzködő Kincsek. Téka, Tájéértékek Magyarországon. BCE, Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest. ISBN 978-963-503-502-1, p. 143.

Nilsen, Micheline (2014): The working man's green space. Allotment gardens in England, France and Germany, 1870-1919. University of Virginia Press. ISBN 978-0-8139-3537-9 (e-book). Első kiadás. p. 248.

Sikos T. Tamás (szerk.) (2015): A budapesti agglomeráció nyugati kapuja. Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy. Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Budapest.

Somogyi Imre (1942): Kertmagyarország felé. Magyar Élet Kiadása, Pesti Lloyd-Nyomda, Budapest.

Szirmai Viktória (2019): Városok és városlakók (A befogadó és a kirekesztő városok), Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Corvina Kiadó, Budapest. p. 339.

Törő Balázs (2017): Változatok a szőlőhegyi kultúrtáj hasznosítására. Avagy eltérő társadalmi-gazdasági motivációk vizsgálata a balatonakali szőlőhegyeken. *Szakdolgozat*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged. p. 78.

Vajkai Aurél (1963): Adatok a Balaton melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I.* p. 14.

Vigvári András (2023): Zártkert - Magyarország. Átmeneti terek a nagyvárosok peremén. Helyzet Műhely Könyvek, Napvilág Kiadó Kft., Budapest. p. 192. ISBN: 9789633385241

Wallerstein, Immanuel (2010): Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Ford. koltai Mihály Bence. L'Harmattan. *Eszmélet kiskönyvtár*. Sorozatszerk.: Lugosi Győző. p. 200. ISBN 978 963 236 283 0

Adatállományok, alapadatok, alaptérképek:

- Zártkerti területek fedvénye, 2008, 2011. évi térinformatikai adatállománya (Adatgazda: Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.)
- Magyarország - országhatár térinformatikai fedvénye
- Magyarország - települések közigazgatási határai térinformatikai fedvénye
- Magyarország - települések közigazgatási belterületi határai térinformatikai fedvény (2014)
- Magyarország folyóvizek
- Magyarország úthálózata
- Magyarország kerékpárút - hálózata
- Magyarország turistaút - hálózata

EEA Corine Land Cover (1990, 2000, 2006, 2012, 2018) és Corine Land Cover Change (1990-2000, 2000-2006, 2006-2012, 2012-2018) felszínborítási adatbázis vektoros térinformatikai fedvényei

Tájvédelmi területek országos térinformatikai adatállománya, 2023 (Adatgazda: Agrárminisztérium)

NTA Nemzeti Térinformatikai Alaptérkép URL: <https://nta.lechnerkozpont.hu/>,
turistautak elemzéséhez használt adatállományok

MK Magyar Közút kerékpárút URL: <https://kenyi.kozut.hu/> (adatszolgáltatás keretében lekért vektoros térinformatikai állomány)

Országos kéktúra útvonalak

Téka offline adatbázis, tájérték kataszter, 2020 (Adatgazda: Dr. Kollányi László, MATE)

Biotikai adatbázis, 2024. Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága

Helyi jelentőségű védett természeti területek adatállománya, 2024. Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága

Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védettterületek fedvényei (Agrárminisztérium, 2022)

SRTM (Shuttle Radar Topography Mission)

Magyarország: 40_03, 41_03 számú rétegek

Letöltés: 2019. november

Központi Statisztikai Hivatal: A mezőgazdaság főbb adatai (1960-), in https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_omf001a.html (2020.12.20.)

Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténeli Térképtár:

M: 1:25 000 térképlapok (1959)

L-34-2-D-a (Szob)

L-34-2-C-b (Esztergom)

L-34-2-C-d (Dorog)

L-34-2-D-b (Nagymaros)

L-34-2-D-c (Keszölc)

L-34-2-D-d (Pilisszentlászló)

L-34-3-C-a (Nógrádverőce)

L-34-3-C-c (Szentendre)

L-34-14-b-a (Piliscsaba)

L-34-14-B-b (Pilisvörösvár)

L-34-14-B-d (Budapest, Pesthidegkút)

L-34-15-A-a (Pomáz) domborzat (lejtőkategória vizsgálatához)

Jogszabályok, szabványok:

A közutak menti zöldfelületek létesítésének és fenntartásának szabályozása a forgalombiztonsági szempontok figyelembevételével. Koordináló szerv: Magyar Közút Nonprofit Zrt. e-UT 08.03.21:2024 Útügyi Műszaki Előírás p. 45.

URL: <https://ume.kozut.hu/dokumentum/1438>

Természetvédelem. Egyedi tájértékek kataszterezése, az egyedi tájértékek felmérése MSZ 20381 számú szabvány

Az ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény

A területszervezési eljárásról szóló 321/2012. (XI.16.) Korm. rendelet

A természet védelméről szóló 1996. évi VIII. trv. (Tvt.)

Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény (MaTrT). URL: <https://teszt.njt.hu/jogszabaly/2018-139-00-00>

Letöltés: 2023.05.30.

A településrendezési és építési követelmények alapszabályzatáról szóló 280/2024. (IX. 30.) Korm. rendelet.

Az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet (OTÉK) 2016. VI. 13-i módosítása

Településrendezési eszközök, területrendezési tervek, arculati kézikönyvek:

Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve - Pest megye (2005. évi LXIV. trv.)

Komárom-Esztergom Megyei Területrendezési Terv(6/2020. VI.25. önk. rend.)

Komárom-Esztergom Megye Területfejlesztési Koncepciója és Programja (2021): Város Teampannon Kft.

Szentendre Város Önkormányzata Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2015)

A vizsgált települések 2022.10.30.-án hatályos településrendezési eszközei

A vizsgált települések 2022.10.30.-án hatályos Településképi Arculati Kézikönyvei

Dénes Eszter et al. (2018): Pilis Építészeti Tájegységi Arculati Kézikönyv. DNS-Építészműterem – Dzone Studio, Szentendre-Budakalász. 248 p.

Internetes források:

http1 https://jogkodex.hu/jsz/1968_18_mem_evm_rendelet_8929088

http2 <https://nta.lechnerkozpont.hu/>

http3 <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-enclosure-acts/>

http4 https://historyofpublicspace.uk/timeline_slider_post/1845/

http5 scienceandmediamuseum.org.uk

http6 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97682982/f54.item#>

http7 www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztjen-bibliai-lexikon-C97B2/

http8 kleingaertner.at

http9

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10011324#header>

http10

https://pestbuda.hu/cikk/20210922_az_elso_pesti_gozmalom_jelentos_ipari_fejlodest_inditott_el_180_eve_kezdte_meg_mukodeset_a_jozsef_hengermalom

http11 <https://land.copernicus.eu/en/products/corine-land-cover>

http12 <https://bazsi.hu/szervezetek/bazsalma/>

http13 <https://novenyzetiterkep.hu/node/379#OSSZESITES>

http14 <https://www.novenyzetiterkep.hu/node/831>

http15 <https://termeszettvedelem.hu/natura-2000-teruletek/>
http16 https://jogkodex.hu/jsz/2009_16_kvvm_rendelet_9409197
http17 <https://termeszettvedelem.hu/barlangok-felszini-vedoovezete/>
http18 <https://provertes.hu>
http19 <https://termeszettvedelem.hu/kereso/vedett-termeszeti-teruletek/>
http20 <https://provertes.hu/index.php/termeszeti-ertekek-es-vedelmuk/helyi-vedett-teruletek-magyarorszagon>
http21 https://www.esztergom.hu/ugyintezes/epiteszet/e_telepulesrendezes/1173-telepulesszerkezeti_terv
http22 https://provertes.hu/vedett_teruletek_pdf/pest_megye/adatlap_5678.pdf
http23 https://provertes.hu/vedett_teruletek_pdf/pest_megye/adatlap_5678.pdf
http24 https://provertes.hu/vedett_teruletek_pdf/komeszt_megye/adatlap_6319.pdf
http25 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600053.tv>
http26 http://web.okir.hu/hu/tart/index/234/Interaktiv_termeszettvedelmi_terkep
http27 <https://turistautak.openstreetmap.hu/>
http28 <https://www.kektura.hu/>
http29
https://2015-2019.kormany.hu/download/c/ff/f0000/Nemzeti%20T%C3%A1jstrat%C3%A9gia_2017-2026.pdf

11. Jegyzékek

11.1. Ábrajegyzék

1. ábra: Új telepítésű nagyüzemi szőlőművelés Somló-hegyen	10
2. ábra: Zöld gyík nőténye (<i>Lacerta viridis</i>) a bazalt támfalon (2024)	10
3. ábra: A kutatás szerkezeti felépítése	15
4. ábra: A mintaterület településeinek elhelyezkedése a zártkerti foltokkal és a települési belterülettel (saját szerkesztésű ábra)	16
5. ábra: Bordeaux-i munkáskertek Franciaországban, mint az egészségmegőrzés színterei (Forrás: M.C.Chazalet (1906)	26
6. ábra:Munkáskert a párizsi erődítményen (Bicêtre), 20. szd. közepe (Forrás: Marie Fernandez (2014)	26
7. ábra:Kiskertek a város szélén Bonnban (Forrás: Google maps)	27
8. ábra:Kolonie Glück im Winkel ("Sarki boldogság telep") kiskertek, Berlin (Google Earth Pro)	27
9. ábra: Bécs, Meidling kiskertek 1916. (Forrás: http8)	29
10. ábra: Bécs, Esparsette-Weg, Meidling kiskert együttes napjainkban (Fénykép: Sebestény Viktor, 2024)	29
11. ábra: Meidling-i kiskert mint nyaraló, medencével. (Fénykép: Sebestény Viktor, 2024) .	30
12. ábra: Meidling-i kiskert szerszámoskamrával, konyhakert nélkül.(Fénykép: Sebestény Viktor, 2024)	30
13. ábra: Felszínborítás változás a mintaterületen 1959-2018-ig CORINE LandCover alapján	57
14. ábra: Zártkertek lejtőkategória szerint a mintaterületen (%-ban megadva)	61
15. ábra: A mintaterületi települések zártkert foltjainak meredekségi eloszlása az egyes lejtőkategória csoportokban (saját számítás SRTM adatok alapján)	62
16. ábra:A mintaterület településeinek meredekségi jellemzői a bővített lejtőkategóriák alapján Forrás: saját elemzés, 2021.	63
17. ábra: A belterületi határok változásai 2008-2015 között Solymár, Pilisszentiván és Pilisvörösvár településeken	65
18. ábra: A minta terület zártkerti foltjai szőlős- és gyümölcsöskerti eredet szerint	81
19. ábra: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredetekiterjedés szerint (ha)	81
20. ábra: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredetedarabszám szerint (db)	81

21. ábra: A természetvédelmi oltalmakkal érintett egymással átfedő mintaterületi zártkerti foltok	87
22. ábra: Zártkertek egyedi tájértékeinek típusonkénti országos megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján.....	97
23. ábra:Lengyel kápolna, kőkereszt és idős fa Hegymagas település egykori zártkerti területén (Civertan Stúdió légifénykép, 2019, szerző: Jászai Csaba)	98
24. ábra: Jelentős tájképi értékű zártkerti területek Hegymagas település területén.....	98
25. ábra: Szent Orbán szobor a piliscsévi pincesoron, hrsz. 0150. A posztamens Maximus császár korából származó múlt században megtalált római mérőföldkő. Helyi védett érték. (2023)	99
26. ábra: Esztergom, Malonyai úti kereszt a pincesoron (2023).....	99
27. ábra: A mintaterület zártkerti foltjain található egyedi tájértékek a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján és a zártkertek tájképvédelmi övezettel való érintettsége	101
28. ábra: Mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek típus szerinti megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján.....	102
29. ábra: A DINPI által nyilvántartott egyedi tájértékek a mintaterületen (forrás: http26) ...	102
30. ábra: Tájképvédelmi övezettel érintett zártkertek elhelyezkedése a mintaterületen	106

11.2. Táblázat jegyzék

1. táblázat: Kutatói kérdések témák szerint a vizsgálati szintek jelölésével	13
2. táblázat: Mintaterület települései és a zártkerti foltok mennyiségi és méret adatai	17
3. táblázat: Kiskertek kialakulásának okai és jellemzőik összehasonlítása Nyugat-Európa egyes országaiban (saját szerkesztésű táblázat)	33
4. táblázat: Kiskertek kialakulásának okai és jellemző funkcióik összehasonlítása Közép-Európa egyes országaiban (saját szerkesztésű táblázat).....	35
5. táblázat: Zártkertekkel kapcsolatos kutatások, publikációk Magyarországon téma szerint csoportosítva.....	44
6. táblázat: Az interjúalanyok és a felvett interjúk időpontja.....	46
7. táblázat: Mintaterületi zártkertek felszínborítás változásai 1959-2018-ig a CORINE LandCover adatok (1990-2018) és az 1959. évi topográfiai térképszelvények összehasonlítása alapján	56
8. táblázat: A zártkertek átalakulását, illetve fennmaradását befolyásoló tényezők áttekintése	59
9. táblázat: A mintaterület zártkerti foltjainak településenkénti kiterjedése, a belterületté válás mértéke és besorolása a térségi és települési tervekben	73
10. táblázat: A zártkertek táji értékeit összefoglaló táblázat	78

11. táblázat: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredete kiterjedés szerint megoszlása (hektárban és %-ban).....	81
12. táblázat: A minta terület zártkerti területeinek szőlős- és gyümölcsös kerti eredete darabszám szerinti megoszlása.....	81
13. táblázat: Helyi jelentőségű védett természeti területekkel érintett, vagy határos zártkertek a mintaterületen a DINPI adatszolgáltatása alapján.....	89
14. táblázat: A fokozottan védett növényfajok jelenléte a mintaterület zártkertjeiben.....	92
15. táblázat: A fokozottan védett állatfajok jelenléte a mintaterület zártkertjeiben.....	93
16. táblázat: Zártkerti területelken előforduló egyedi tájértékek típusba sorolása.....	96
17. táblázat: Mintaterületi zártkertek egyedi tájértékeinek típus szerinti megoszlása a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján.....	100
18. táblázat: A DINPI által nyilvántartott egyedi tájértékek a mintaterület zártkerti foltjain (forrás: DINPI adatszolgáltatás, 2024. július).....	103
19. táblázat: Tájképvédelmi területek kiterjedése és területi aránya az ország teljes területén, a zártkerti területeken, valamint a mintaterület zártkertjeiben.....	105
20. táblázat: A lassú turizmus által érintett zártkerti foltok száma és aránya az összes zártkerthez képest.....	108

MELLÉKLETEK

12. Mellékletek

12.1. Melléklet jegyzék

1. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett állatfajok jegyzéke.....	143
2. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett növényfajok jegyzéke.....	147
3. melléklet: Statisztikai (SPSS) kereszttábla elemzések táblázatai.....	149
1. MT1 táblázat: A zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései (Lejtés x változás mértéke, folt db szerint)	149
2. MT2 táblázat: A zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései (Lejtés x változás mértéke, területtel súlyozva).....	149
3. MT3 táblázat: A zártkertek településmagtól mért távolságának és földhasználat-változásainak összefüggései (Távolság x változás mértéke, folt db szerint)	150
4. MT4 táblázat: A zártkertek településmagtól mért távolságának és földhasználat-változásainak összefüggései (Távolság x változás mértéke, területtel súlyozva)	150
5. MT5 táblázat: A zártkertek településhez kapcsolódásának és földhasználat-változásainak összefüggései (Településhez kapcsolódás x változás mértéke, folt db szerint).....	151
6. MT6 táblázat: A zártkertek településhez kapcsolódásának és földhasználat-változásainak összefüggései (Földhasználat változása x településhez kapcsolódás mértéke területtel súlyozva)	151
7. MT7 táblázat: Az agglomeráció és a változás összefüggései folt darabszám alapján	152
8. MT8 táblázat: Az agglomeráció és a változás összefüggései folt darabszám alapján	152
4. melléklet: Védett és egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kijelölés alatt álló zártkerti tömbök megoszlása	153
5. melléklet: Egyedi tájértékek típusok szerinti megoszlása és egy négyzetkilométerre eső darabszáma a zártkertek területén a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján (saját szerkesztésű táblázat)	155
6. melléklet: Térképes mellékletek, eredménytérképek	156

1. ME1 térkép: Zártkerti foltokkal érintett települések Magyarországon	156
2. ME2 térkép: A Pilis-Visegrádi mintaterület településeinek földrajzi kistáj beosztása (kistájai).....	157
3. ME3 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 1959. évi referencia időállapotban HM Térképtár katonai topográfiai térkép alapján	157
4. ME4 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 1990. évi referencia időállapotban, CORINE LandCover alapján.....	158
5. ME5 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 2018. évi referencia időállapotban, CORINE LandCover alapján.....	158
6. ME6 térkép: Természetvédelmi és tájvédelmi jelentőségű zártkerti területek elhelyezkedése és sűrűsödési helyei Magyarországon.....	159
7. ME7 térkép: A Duna-Ipoly Nemzeti Park területével érintett zártkerti foltok a mintaterületen.....	160
8. ME8 térkép: Natura 2000 Különleges természetmegőrzési területtel és Natura 2000 Különleges madárvédelmi területtel érintett zártkerti területek mintaterületen.....	160
9. ME9 térkép: A Szénás-hegycsoport Európa Diplomás terület a mintaterület zártkertjeivel határos Pilisszentiván területén	161
10. ME10 térkép: Barlangok felszíni védőövezetével határos mintaterületi zártkerti foltok	161
11. ME11 térkép: Zártkerti területek Natúrparkkal érintett foltjai mintaterülete.....	162
12. ME12 térkép: A mintaterület zártkerti foltjainak Országos Ökológiai Hálózattal érintett foltjai	162
13. ME13 térkép: A mintaterület zártkerti foltjainak helyi védettségű természetvédelmi területei Pilisvörösváron és Budakalászon	163
14. ME14 térkép: Védett növény- és állatfajok előfordulása a mintaterület zártkerti foltjain (a DINPI biotikai adatsorának elemzésével készült saját készítésű eredménytérkép).....	164
15. ME térkép: A mintaterület zártkertjein előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatfajok sűrűsödési pontjai a DINPI biotikai adatai alapján (25 hektáros rácsháló méretben)	165
16. ME16 térkép: A mintaterület zártkertjein előforduló védett és fokozottan védett növényfajok sűrűsödési pontjai a DINPI biotikai adatai alapján (10 hektáros rácsháló méretben).....	166
17. ME17 térkép: Védett és fokozottan védett növényfajok előfordulási helyei Pomáz, Szentendre, Pilisvörösvár és Esztergom zártkerti foltjain a DINPI biotikai adatai alapján	167

18. ME18 térkép: Zártkerti területeken található egyedi tájértékek elhelyezkedése Magyarországon	168
19. ME19 térkép: Tájképvédelmi övezettel érintett zártkertek elhelyezkedése Magyarországon	169
20. ME20 térkép: A turizmus útvonalai által érintett zártkerti foltok Magyarországon	170
21. ME21 térkép: Gyalogos, zarándok, kerékpáros, illetve lovas túraútvonal, vagy tanösvény nyomvonala által érintett zártkerti foltok a mintaterületen (kék körökkel jelölve).....	171
22. ME22 térkép: A mintaterület zártkerti foltjait érintő turistautak, zarándokutak, kijelölt kerékpáros és lovas túraútvonalak, tanösvények nyomvonalai (szaggatott kék vonallal jelölve).....	171
 7. melléklet: Interjúkérdések	 172

1. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett állatfajok jegyzéke

Latin név		Magyar név	Védettség	Natura 2000
Bogarak				
1.	<i>Lucanus cervus</i>	Nagy szarvasbogár	védett	HD ³⁸ II
2.	<i>Cerambyx cerdo</i>	Nagy hőscincér	védett	HD II, IV
3.	<i>Rosalia alpina</i>	Havasi cincér	védett	HD II kiemelt,
4.	<i>Aegosoma scabricorne</i>	Diófácincér	védett	
5.	<i>Carabus granulatus</i>	Mezei futrinka	védett	
6.	<i>Thamnicolus nubeculosus</i>	Halvány fészslábú-		
7.	<i>Dorcus parallelipedus</i>	Kis szarvasbogár	védett	
8.	<i>Bolbelasmus unicornis</i>	Szarvas álganéjtűró	védett	HD II, IV
9.	<i>Odonteus armiger</i>	Mozgószarvú		
10.	<i>Lioderina linearis</i>	Mandulacincér	védett	
11.	<i>Aesalus scarabaeoides</i>	Szőrös szarvasbogár	védett	
12.	<i>Anthaxia candens</i>	Cseresznye-	védett	
13.	<i>Lethrus apterus</i>	Nagyfejű csajkó	védett	
14.	<i>Saperda scalaris</i>	Létracincér	védett	
Egyeneshárnyúak				
1.	<i>Paracaloptenus</i>	Al-olaszsáska	fokozottan védett	HD II, IV
2.	<i>Mantis religiosa</i>	Imádkozó sáska	védett	
3.	<i>Acrida ungarica</i>	Sisakos sáska	védett	
4.	<i>Tettigonia viridissima</i>	Zöld lombszöcske		
Emlősök				
1.	<i>Erinaceus europaeus</i>	Nyugati sünn	védett	
Emlősök (denevér)				
1.	<i>Rhinolophus hipposideros</i>	Kis patkósdenevér	védett	HD II, IV
Hüllők				
1.	<i>Emys orbicularis</i>	Mocsári teknős	védett	HD II, IV
2.	<i>Zamenis longissimus</i>	Erdei sikló	védett	HD IV
3.	<i>Lacerta agilis</i>	Fürge gyík	védett	HD IV
4.	<i>Anguis fragilis</i>	Közönséges lábatlangyík	védett	
5.	<i>Podarcis muralis</i>	Fali gyík	védett	HD IV
6.	<i>Ablepharus kitaibelii</i>	Pannon gyík (magyar)	fokozottan védett	HD IV

³⁸Habitats Directive (Élőhelyvédelmi Irányelv) melléklete. 92/43/EEC Európai Tanács Irányelv az élőhelyek védelméről. Forrás: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/habitats-directive_en

Latin név		Magyar név	Védettség	Natura 2000
7.	<i>Lacerta viridis</i>	Zöld gyík	védett	HD IV
8.	<i>Coronella austriaca</i>	Rézsiszló	védett	HD IV
9.	<i>Natrix natrix</i>	Víziszló	védett	
Kétéltűek				
1.	<i>Bufo bufo</i>	Barna varangy	védett	
2.	<i>Rana dalmatina</i>	Erdei béka	védett	HD IV
3.	<i>Salamandra salamandra</i>	Foltos szalamandra	védett	
4.	<i>Rana temporaria</i>	Gyepi béka	védett	HD V
Lepkék				
1.	<i>Callimorpha</i>	Csíkos medvelepke	védett	HD II kiemelt
2.	<i>Arethusana arethusa</i>	Közönséges	védett	
3.	<i>Nymphalis polychloros</i>	Nagy rókalepke	védett	
4.	<i>Neozephyrus quercus</i>	Tölgyfalepke	védett	
5.	<i>Argynnis paphia</i>	Nagy gyöngyházlepke	védett	
6.	<i>Argynnis pandora</i>	Zöldes gyöngyházlepke	védett	
7.	<i>Aricia agestis</i>	Szerecsenboglárka	védett	
8.	<i>Satyrion w-album</i>	Szilfa-csücskölepke	védett	
9.	<i>Gonepteryx rhamni</i>	Citromlepke	védett	
10.	<i>Iphiclides podalirius</i>	Kardoslepke	védett	
11.	<i>Maculinea alcon</i>	Szürkés hangyaboglárka	védett	
12.	<i>Zerynthia polyxena</i>	Farkasalmalepke	védett	HD IV
13.	<i>Thyatira batis</i>	Rózsafoltos pihésszövő		
14.	<i>Chrysodeixis chalcites</i>	Négyfoltos aranybagoly		
15.	<i>Chiasmia clathrata</i>	Rácsos rétiaraszoló		
16.	<i>Cucullia balsamitae</i>	Homoki csuklyásbagoly	védett	
17.	<i>Craniophora ligustri</i>	Fagyalbagoly		
18.	<i>Cucullia asteris</i>	Oszirózsa-	védett	
19.	<i>Hyles euphorbiae</i>	Kutyatejszender		
20.	<i>Campaea margaritaria</i>	Gyöngyházfényű		
21.	<i>Mimas tiliae</i>	Hársfászender		
22.	<i>Aedia leucomelas</i>	Déli folyófübagoly		
23.	<i>Catephia alchymista</i>	Fekete övesbagoly		
24.	<i>Spilosoma lubricipeda</i>	Tejszínű medvelepke		
25.	<i>Libythea celtis</i>	Csőröslepke	védett	
26.	<i>Polyommatus daphnis</i>	Csipkés boglárka		

Latin név		Magyar név	Védettség	Natura 2000
Szítakötők				
1.	<i>Sympecma fusca</i>	Erdei rabló		
Madarak				
1.	<i>Buteo lagopus</i>	Gatyás ölyv	védett	BD ³⁹ II
2.	<i>Accipiter gentilis</i>	Héja	védett	BD II
3.	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Süvöltő	védett	BD II
4.	<i>Turdus pilaris</i>	Fenyőrigó	védett	BD II
5.	<i>Vanellus vanellus</i>	Bíbic	védett	BD II
6.	<i>Sylvia communis</i>	Mezei poszáta	védett	BD II
7.	<i>Coturnix coturnix</i>	Fürj	védett	BD II
8.	<i>Perdix perdix</i>	Fogoly		
9.	<i>Parus palustris</i>	Barátcinege	védett	
10.	<i>Prunella modularis</i>	Erdei szürkebegy	védett	BD II
11.	<i>Carduelis spinus</i>	Csíz	védett	BD II
12.	<i>Anser fabalis</i>	Vetési lúd	nem védett	BD II jelölő
13.	<i>Regulus regulus</i>	Sárgafejű királyka	védett	BD II
14.	<i>Dryocopus martius</i>	Fekete harkály	védett	BD jelölő
15.	<i>Turdus viscivorus</i>	Léprigó	védett	BD II
16.	<i>Strix aluco</i>	Macskabagoly	védett	
17.	<i>Carduelis flammea</i>	Zsezse	védett	BD II
18.	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	Fenyőszajkó	védett	BD II
19.	<i>Athene noctua</i>	Kuvik	fokozottan védett	
20.	<i>Merops apiaster</i>	Gyurgyalag	fokozottan védett	BD II
21.	<i>Carduelis carduelis</i>	Tengelic	védett	BD II
22.	<i>Streptopelia turtur</i>	Vadgerle	védett	BD II
23.	<i>Hirundo rustica</i>	Füstifecske	védett	BD II
24.	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Balkáni fakopáncs	védett	BD jelölő
25.	<i>Motacilla alba</i>	Barázdabillegető	védett	BD II
26.	<i>Dendrocopos major</i>	Nagy fakopáncs	védett	
27.	<i>Corvus corax</i>	Holló	védett	
28.	<i>Erithacus rubecula</i>	Vörösbegy	védett	
29.	<i>Turdus merula</i>	Feketerigó	védett	BD II
30.	<i>Lanius collurio</i>	Töviszúró gébics	védett	BD jelölő

³⁹Birds Directive (Madárvédelmi Irányelv) 2009/147/EC Forrás: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/birds-directive_en

Latin név		Magyar név	Védettség	Natura 2000
31.	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Fitiszfűzike	védett	BD II
32.	<i>Buteo buteo</i>	Egerészölyv	védett	BD II
33.	<i>Alauda arvensis</i>	Mezei pacsirta	védett	BD II
34.	<i>Coccothraustes</i>	Meggyvágó	védett	BD II
35.	<i>Parus major</i>	Széncinege	védett	
36.	<i>Passer montanus</i>	Mezei veréb	védett	
37.	<i>Carduelis chloris</i>	Zöldike	védett	BD II
38.	<i>Delichon urbicum</i>	Molnárfecske	védett	BD II
39.	<i>Sylvia borin</i>	Kerti poszáta	védett	BD II
40.	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Házi rozsdafarkú	védett	BD II
41.	<i>Garrulus glandarius</i>	Szajkó		
42.	<i>Falco peregrinus</i>	Vándorsólyom	fokozottan védett	BD jelölő
43.	<i>Parus major</i>	Széncinege	védett	
44.	<i>Turdus philomelos</i>	Enekes rigó	védett	BD II
45.	<i>Dendrocopos medius</i>	Közép fakopáncs	védett	BD jelölő
46.	<i>Fringilla coelebs</i>	Erdei pinty	védett	BD II
47.	<i>Picus viridis</i>	Zöld küllő	védett	
48.	<i>Parus caeruleus</i>	Kék cinege	védett	BD II
49.	<i>Phylloscopus collybita</i>	Csilpcsalpfűzike	védett	BD II
50.	<i>Aegithalos caudatus</i>	Oszapó	védett	BD II
51.	<i>Certhia familiaris</i>	Hegyi fakusz	védett	BD II
52.	<i>Corvus cornix</i>	Dolmányos varjú		
53.	<i>Riparia riparia</i>	Partifecske	védett	BD II jelölő
54.	<i>Columba palumbus</i>	Orvös galamb		
55.	<i>Sylvia atricapilla</i>	Barátposzáta	védett	BD II
56.	<i>Luscinia megarhynchos</i>	Fülemüle	védett	BD II
57.	<i>Sturnus vulgaris</i>	Seregély	8-as melléklet	BD II
58.	<i>Sitta europaea</i>	Csuszka	védett	
59.	<i>Parus ater</i>	Fenyvescinege	védett	BD II
60.	<i>Oriolus oriolus</i>	Sárgarigó	védett	BD II
61.	<i>Serinus serinus</i>	Csicsörke	védett	BD II
62.	<i>Sylvia curruca</i>	Kis poszáta	védett	BD II
63.	<i>Lullula arborea</i>	Erdei pacsirta	védett	BD jelölő

2. melléklet: Mintaterület zártkerti területein előforduló védett és fokozottan védett növényfajok jegyzéke

	Latin név	Magyar név	Védettség	Natura 2000
1.	<i>Galanthus nivalis</i>	hóvirág (kikeleti hóvirág)	nem	HD V.
2.	<i>Campanula macrostachya</i>	hosszúfüzérű harangvirág	fokozottan védett	
3.	<i>Crepis pannonica</i>	magyar zörgőfű	fokozottan védett	
4.	<i>Dianthus plumarius subsp. regis-stephani</i>	István király szegfű	fokozottan védett	HD II. IV.
5.	<i>Ophrys apifera</i>	méhbangó	fokozottan védett	
6.	<i>Seseli leucospermum</i>	magyar gurgolya	fokozottan védett	
7.	<i>Adonis vernalis</i>	tavaszi hérics	védett	
8.	<i>Agrostemma githago</i>	konkoly (vetési konkoly)	védett	
9.	<i>Allium sphaerocephalon</i>	bunkós hagyma	védett	
10.	<i>Anacamptis morio</i>	agár kosbor (agár sisakoskosbor)	védett	
11.	<i>Anacamptis pyramidalis</i>	vitészvirág (tornyos sisakoskosbor, tornyos vitészvirág)	védett	
12.	<i>Anemone sylvestris</i>	erdei szellőrózsa	védett	
13.	<i>Aster amellus</i>	csillagőszirózsa	védett	
14.	<i>Avenula compressa</i>	tömött zabfű	védett	
15.	<i>Carduus collinus</i>	magyar bogáncs	védett	
16.	<i>Centaurea scabiosa subsp. sadleriana</i>	budai imola	védett	
17.	<i>Dactylorhiza sambucina</i>	bodzaszagú ujjaskosbor	védett	
18.	<i>Dianthus collinus</i>	dunai szegfű	védett	
19.	<i>Dianthus serotinus</i>	kései szegfű	védett	
20.	<i>Dictamnus albus</i>	kőrislevellű nagyzezerjófű	védett	
22.	<i>Gentiana cruciata</i>	Szent László tárnics	védett	
23.	<i>Gymnadenia conopsea</i>	szúnyoglábú bibircsvirág	védett	
24.	<i>Gypsophila arenaria</i>	homoki fátylvirág	védett	
25.	<i>Hepatica nobilis</i>	nemes májvirág	védett	
26.	<i>Inula germanica</i>	hengereszfészű peremizs	védett	
27.	<i>Inula oculus-christi</i>	selymes peremizs	védett	
28.	<i>Iris arenaria</i>	homoki nőszirm	védett	
29.	<i>Iris pumila</i>	apró nőszirm	védett	
30.	<i>Iris variegata</i>	tarka nőszirm	védett	
31.	<i>Jovibarba globifera</i>	sárga kövirózsa	védett	
32.	<i>Jurinea mollis</i>	kisfészű hangyabogáncs	védett	
33.	<i>Lathyrus lacteus</i>	koloncos lednek	védett	
34.	<i>Lathyrus nissolia</i>	kacstalan lednek	védett	
35.	<i>Limodorum abortivum</i>	gérbics (ibolyás gérbics)	védett	
36.	<i>Linum flavum</i>	sárga len	védett	
37.	<i>Linum hirsutum</i>	borzas len	védett	
38.	<i>Linum tenuifolium</i>	árlevelű len	védett	
39.	<i>Lychnis coronaria</i>	bársonyos kakukkszegfű	védett	
40.	<i>Neottia tridentata</i>	tarka kosbor (tarka petteskosbor)	védett	
41.	<i>Neottia nidus-avis</i>	madárfészek (madárfészek-békaönt)	védett	
42.	<i>Onosma arenaria</i>	homoki vértő	védett	
43.	<i>Orchidaceae</i>	orchidea-faj	védett	
44.	<i>Orchis militaris</i>	vitézkosbor	védett	
45.	<i>Orchis pallens</i>	sápadt kosbor	védett	

	Latin név	Magyar név	Védettség	Natura 2000
46.	<i>Orchis purpurea</i>	bíboros kosbor	védett	
49.	<i>Ornithogalum brevistylum</i>	nyúlánk sárma	védett	
50.	<i>Oxytropis pilosa</i>	borzas csajkavirág	védett	
51.	<i>Peucedanum arenarium</i>	homoki kocsord	védett	
52.	<i>Phlomis tuberosa</i>	macskahere (gumós macskahere)	védett	
53.	<i>Polygala major</i>	nagy pacsirtafű	védett	
54.	<i>Prunella grandiflora</i>	nagyvirágú gyíkfű	védett	
55.	<i>Prunus tenella</i>	törpe mandula	védett	
56.	<i>Pulsatilla grandis</i>	leánykökörcsin	védett	HD II., IV.
58.	<i>Pyrus nivalis</i>	vastaggallyú körte	védett	
59.	<i>Ranunculus illyricus</i>	selymes boglárka	védett	
60.	<i>Scabiosa canescens</i>	szürkés ördög szem	védett	
61.	<i>Silene bupleuroides</i>	gór habszegfű	védett	
62.	<i>Sorbus domestica</i>	házi berkenye (kerti berkenye)	védett	
63.	<i>Sorbus semiincisa</i>	budai berkenye	védett	
64.	<i>Stipa borysthénica</i>	homoki árvalányhaj	védett	
65.	<i>Stipa dasyphylla</i>	bozontos árvalányhaj	védett	
66.	<i>Stipa eriocalis</i>	délvidéki árvalányhaj	védett	
67.	<i>Stipa pennata</i>	pusztai árvalányhaj	védett	
68.	<i>Stipa pulcherrima</i>	csinos árvalányhaj	védett	
69.	<i>Stipa tirsá</i>	hosszúlevelű árvalányhaj	védett	
70.	<i>Taraxacum serotinum</i>	kései pitypang	védett	

3. melléklet: Statisztikai (SPSS) keresztábra elemzések táblázatai.

1. MT1 táblázat: A zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései (Lejtés x változás mértéke, folt db szerint)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Lejtés	sík (0-5%)	Folt db	2	28	9	39
		% a kategórián belül	5,1%	71.8%	23.1%	100.0%
	sík-enyhén lejtős (0-5, 5-12%)	Folt db	3	15	6	24
		% a kategórián belül	12.5%	62.5%	25.0%	100.0%
	enyhén lejtős (5-12%)	Folt db	1	5	1	7
		% a kategórián belül	14.3%	71.4%	14.3%	100.0%
	lejtős, meredek (12-17, 17-25%)	Folt db	2	2	1	5
		% a kategórián belül	40.0%	40.0%	20.0%	100.0%
Összesen		Folt db	8	50	17	75
		% az összes folton belül	10.7%	66.7%	22.7%	100.0%

Szignifikancia-szint a khi-négyzet értékhez: **0,382**, Khi-négyzet érték a keresztábrához: **6,383**

2. MT2 táblázat: A zártkertek meredekségének és földhasználat-változásainak összefüggései (Lejtés x változás mértéke, területtel súlyozva)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Lejtés	sík (0-5%)	Hektár	47	490	152	689
		% a kategória összterületén belül	6.8%	71.1%	22.1%	100.0%
	sík-enyhén lejtős (0-5, 5-12%)	Hektár	35	599	229	863
		% a kategória összterületén belül	4.1%	69.4%	26.5%	100.0%
	enyhén lejtős (5-12%)	Hektár	7	332	6	345
		% a kategória összterületén belül	2.0%	96.2%	1.7%	100.0%
	lejtős, enyhén meredek (12-17, 17-25%)	Hektár	610	214	39	863
		% a kategória összterületén belül	70.7%	24.8%	4.5%	100.0%
Összesen		Hektár	699	1635	426	2760
		% a foltok összterületén belül	25.3%	59.2%	15.4%	100.0%

Khi-négyzet érték a keresztábrához: **1503,33**, Szignifikancia-szint a khi-négyzet értékhez: **0,000**

3. MT3 táblázat: A zártkertek településmagtól mért távolságának és földhasználat-változásainak összefüggései (Távolság x változás mértéke, folt db szerint)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Településhez kapcsolódó	igen	Folt db	3	25	13	41
		% a kategórián belül	7.3%	61.0%	31.7%	100.0%
	nem	Folt db	5	24	3	32
		% a kategórián belül	15.6%	75.0%	9.4%	100.0%
Összesen		Folt db	8	49	16	73
		% az összes folton belül	11.0%	67.1%	21.9%	100.0%

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **1,222**, Szignifikancia-szint a khí-négyzet értékhez: **0,543**

4. MT4 táblázat: A zártkertek településmagtól mért távolságának és földhasználat-változásainak összefüggései (Távolság x változás mértéke, területtel súlyozva)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Településhez kapcsolódó	igen	Hektár	612	1140	385	2137
		% a kategória összterületén belül	28.6%	53.3%	18.0%	100.0%
	nem	Hektár	86	395	28	509
		% a kategória összterületén belül	16.9%	77.6%	5.5%	100.0%
	igen/beé pült	Hektár	0	101	12	113
		% a kategória összterületén belül	0.0%	89.4%	10.6%	100.0%
Összesen		Hektár	698	1636	425	2759
		% a foltok összterületén belül	25.3%	59.3%	15.4%	100.0%

Khí-négyzet érték a kereszttáblához: **1095,49**, Szignifikancia-szint a khí-négyzet értékhez: **0,000**

5. MT5 táblázat: A zártkertek településhez kapcsolódásának és földhasználat-változásainak összefüggései (Településhez kapcsolódás x változás mértéke, folt db szerint)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékbe n	közepes mértékb en	nagy mértékb en	
Agglomerálódó településen van-e	igen	Folt db	3	19	9	31
		% a kategórián belül	9.7%	61.3%	29.0%	100.0%
	nem	Folt db	5	31	8	44
		% a kategórián belül	11.4%	70.5%	18.2%	100.0%
Összesen		Folt db	8	50	17	73
		% az összes folton belül	10.7%	67.7%	22.7%	100.0%

6. MT6 táblázat: A zártkertek településhez kapcsolódásának és földhasználat-változásainak összefüggései (Földhasználat változása x településhez kapcsolódás mértéke területtel súlyozva)

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékb en	közepes mértékb en	nagy mértékb en	
Agglomerálódó településen van- e	igen	Hektár	57	1329	194	1580
		% a kategória összterületén belül	3.6%	84.1%	12.3%	100.0%
	nem	Hektár	641	307	232	1180
		% a kategória összterületén belül	54.3%	26.0%	19.7%	100.0%
Összesen		Hektár	698	1636	426	2760
		% a foltok összterületén belül	25.3%	59.3%	15.4%	100.0%

7. MT7 táblázat: Az agglomeráció és a változás összefüggései folt darabszám alapján

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Távolság a település-magától	1000 m alatt	Folt db	0	8	5	13
		% a kategórián belül	0.0%	61.5%	38.5%	100.0%
	1000-3000 m között	Folt db	5	33	8	46
		% a kategórián belül	10.9%	71.7%	17.4%	100.0%
	3000 m fölött	Folt db	3	9	4	16
		% a kategórián belül	18.8%	56.2%	25.0%	100.0%
Összesen		Folt db	8	50	17	75
		% az összes folton belül	10.7%	66.7%	22.7%	100.0%

Khi-négyzet érték a keresztáblához: **5,748**, Szignifikancia-szint a khi-négyzet értékhez: **0,056**

8. MT8 táblázat: Az agglomeráció és a változás összefüggései folt darabszám alapján

			Földhasználat változása			Összesen
			kis mértékben	közepes mértékben	nagy mértékben	
Távolság a település magtól	1000 m alatt	Hektár	0	470	163	633
		% a kategória összterületén belül	0.0%	74.2%	25.8%	100.0%
	1000-3000 m között	Hektár	463	960	180	1603
		% a kategória összterületén belül	28.9%	59.9%	11.2%	100.0%
	3000 m fölött	Hektár	235	206	82	523
		% a kategória összterületén belül	44.9%	39.4%	15.7%	100.0%
Összesen		Count	698	1636	425	2759
		% a foltok összterületén belül	25.3%	59.3%	15.4%	100.0%

Khi-négyzet érték a keresztáblához: **154,54**, Szignifikancia-szint a khi-négyzet értékhez: **0,00**

4. melléklet: Védett és egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kijelölés alatt álló zártkerti tömbök megoszlása

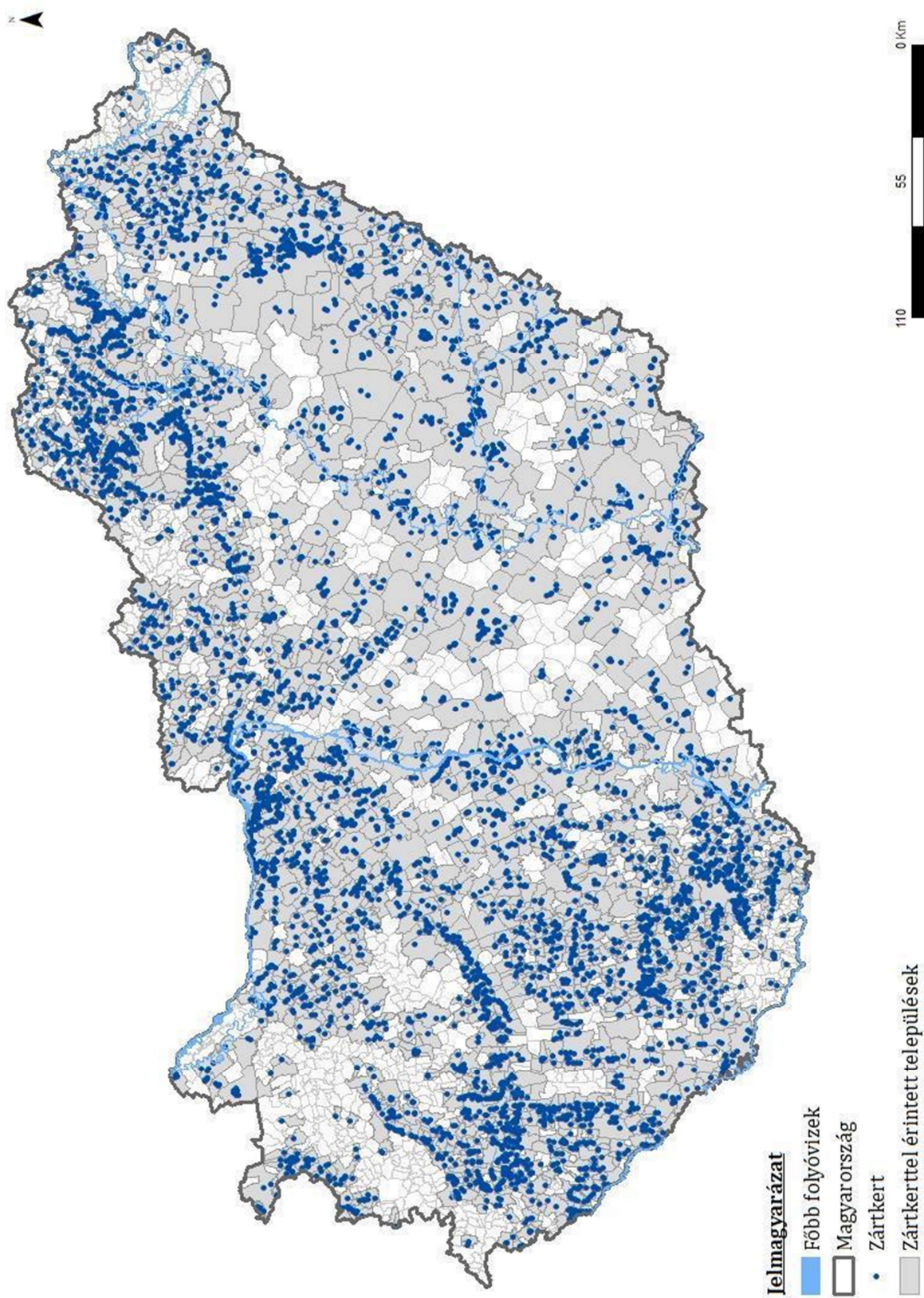
Védett és egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kijelölés alatt álló zártkerti tömbök darabszámának és kiterjedésének megoszlása Magyarországon az összes zártkerti területhez képest, védeltségi kategóriánként				
Védeltség megnevezése	Védeltséggel érintett zártkert területi kiterjedése (km ²)	Védett zártkertek kiterjedésének aránya a zártkertek összterületéhez képest (%)	Védeltséggel érintett zártkert darabszáma (db)	Darabszám aránya az összes zártkerthez képest (%)
Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek				
Nemzeti Parkok	40,77	2,03	155	2,41
Tájvédelmi Körzetek	15,14	0,75	202	3,14
Természetvédelmi Területek	0,84	0,04	49	0,76
Természeti Emlékek	0,06	0	6	0,09
Összesen:	56,81		412	
"Ex Lege" védett területek				
Ex lege lápok	4,62	0,23	81	1,26
Ex lege lápok védett természeti területen kívül (2014)	4,65	0,23	80	1,24
Ex lege szikes tavak	0,11	0,17	11	0,17
Összesen:	9,38		172	
Natura 2000 területek				
Különleges madárvédelmi területek (SPA)	116,4	5,8	697	10,85
Különleges természet megőrzési területek (SAC)	55,71	2,78	955	14,87
Összesen:	172,11		1652	

Védett és egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kijelölés alatt álló zártkerti tömbök darabszámának és kiterjedésének megoszlása Magyarországon az összes zártkerti területhez képest, védeltségi kategóriánként				
Védeltség megnevezése	Védeltséggel érintett zártkert területi kiterjedése (km ²)	Védett zártkertek kiterjedésének aránya a zártkertek összterületéhez képest (%)	Védeltséggel érintett zártkert darabszáma (db)	Darabszám aránya az összes zártkerthez képest (%)
Országos Ökológiai Hálózat				
Magterületek	85,75	4,27	284	4,42
Pufferterületek	174,02	8,67	511	7,95
Ökológiai folyosók	83,45	4,16	315	4,9
Összesen:	343,22	17,1	1110	
Egyedi jogszabállyal védett, országos jelentőségű védett és egyéb kiemelt oltalom alatt álló zártkerti területek összesen	616,65	30,72		
Összes természetvédelmi jellegű korlátozásokkal érintett terület kiterjedése a zártkerti foltokon belül	987,16	49,18		
Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését szolgáló területi kategóriák				
Barlangok felszíni védőövezetei	0,25	0,01	99	1,54
Geoparkok	119,1	5,93	348	5,42
Natúrparkok	204,36	10,18	873	13,59
UNESCO bioszféra rezervátumok	83,94	4,18	239	3,72
Ramsari területek	2,63	0,13	50	0,77
Európa diplomás területek	0,0045	0	0	0
Összesen:	410,2845		1609	

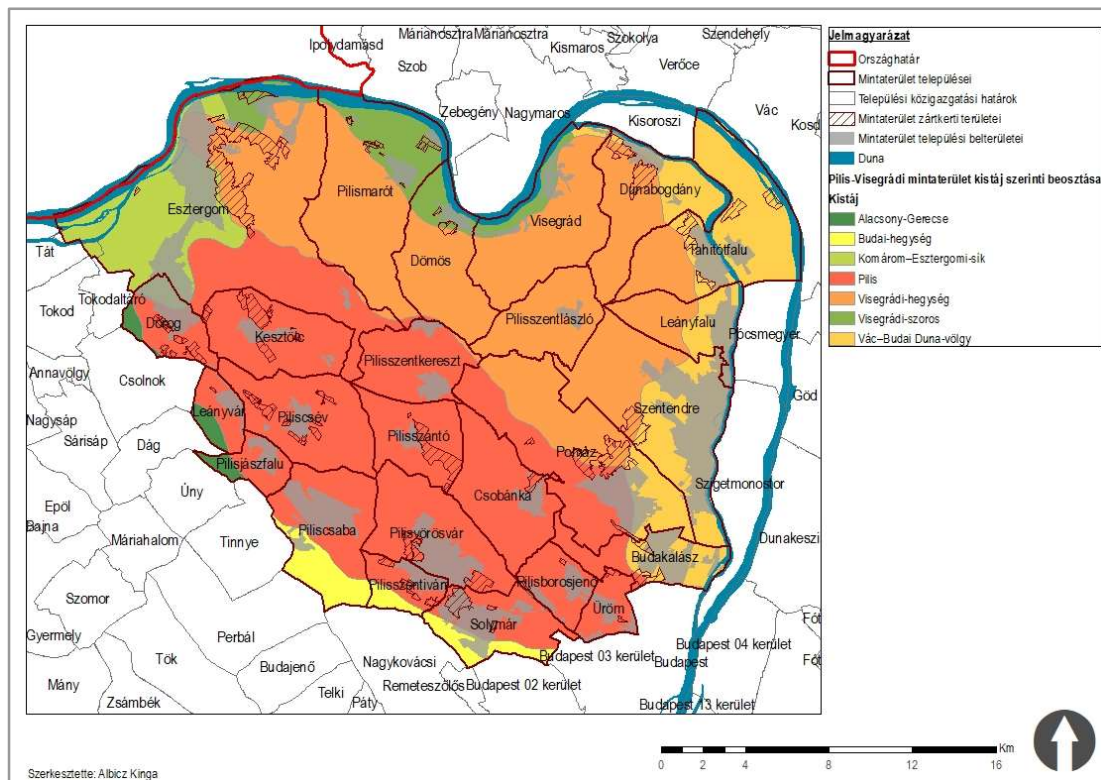
5. melléklet: Egyedi tájértékek típusok szerinti megoszlása és egy négyzetkilométerre eső darabszáma a zártkertek területén a TÉKA egyedi tájérték kataszter adatai alapján (saját szerkesztésű táblázat)

Egyedi tájértékek mennyisége és főtípus/típus/altípus szerinti megoszlása	Egyedi tájértékek Magyarország teljes területén		Egyedi tájértékek Magyarország zártkerti területein	
<i>Főtípus</i>	Mennyiség (db)	Százalék (%)	Mennyiség (db)	Százalék (%)
Kultúrtörténeti főtípusba sorolt egyedi tájértékek	104347	87,9	11364	92,9
Természeti főtípusba sorolt egyedi tájértékek	13494	11,4	818	6,7
Tájképi főtípusba sorolt egyedi tájértékek	767	0,6	45	0,4
Kategóriába nem sorolt egyedi tájértékek	144	0,1	4	0,03
Egyedi tájérték összesen	118752	100,0	12231	100,0
<i>Altípus csoportok</i>				
Szőlő- és gyümölcsstermesztéshez kapcsolódó egyedi tájértékek	11356	9,6	3892	31,8
Víztani és vízhasználatához, vízgazdálkodáshoz kapcsolódó egyedi tájértékek	24044	20,2	5392	44,1
Kultikus, szakrális jellegű egyedi tájértékek	24913	21,0	1534	12,5
Közlekedéssel, szállítással kapcsolatos egyedi tájértékek	672	0,6	18	0,1
Mindennapi élettel kapcsolatos egyedi tájértékek	18981	16,0	289	2,4
Fasorok, egyedfák, fás állományok	3548	3,0	103	0,8
Földtudományi egyedi tájértékek	9316	7,8	502	4,1
Tájképi egyedi tájértékek	767	0,6	45	0,4
Egyéb altípusba sorolt, zártkerteken nem releváns vagy kis darabszámban előforduló egyedi tájértékek	25155	21,2	456,0	3,7
Egyedi tájértékek összesen	118 752	100,0	12231	99,9
Területi kiterjedés (km²)	93 025 km² (100 %)		2 041 km² (2.19%)	
Egy négyzetkilométerre eső darabszám	1,2766	nem releváns	5,9912	rem releváns

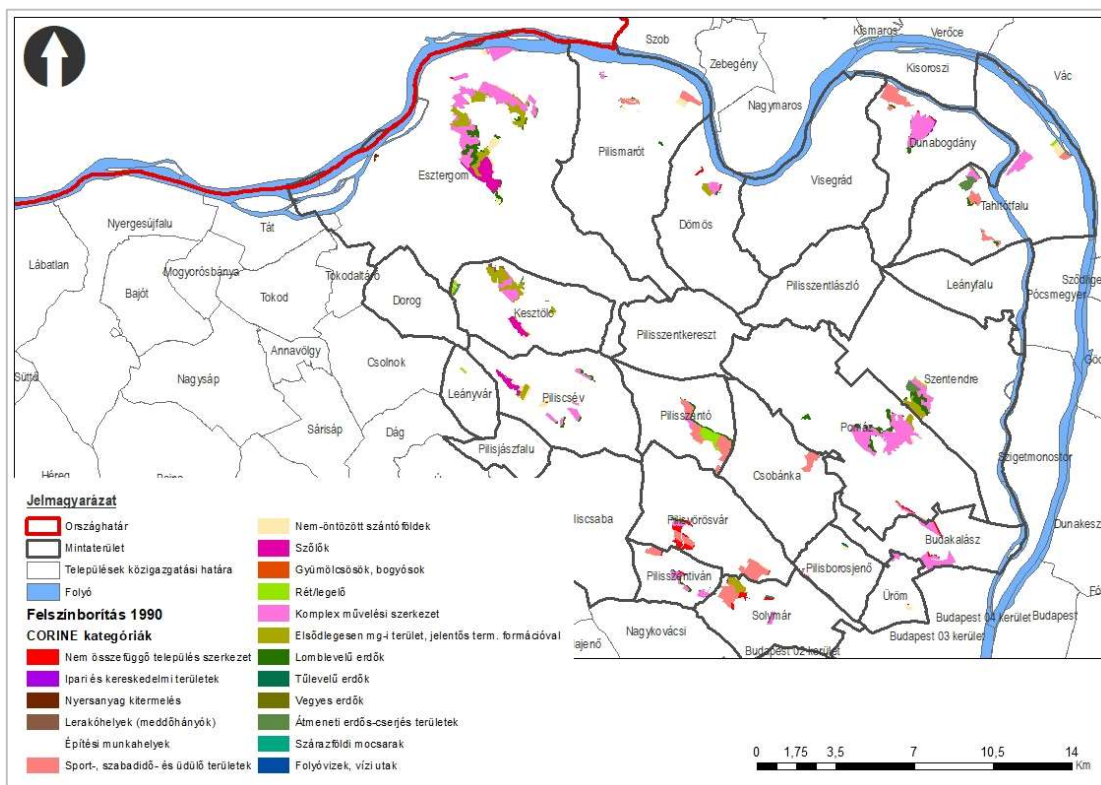
6. melléklet: Térképes mellékletek, eredménytérképek

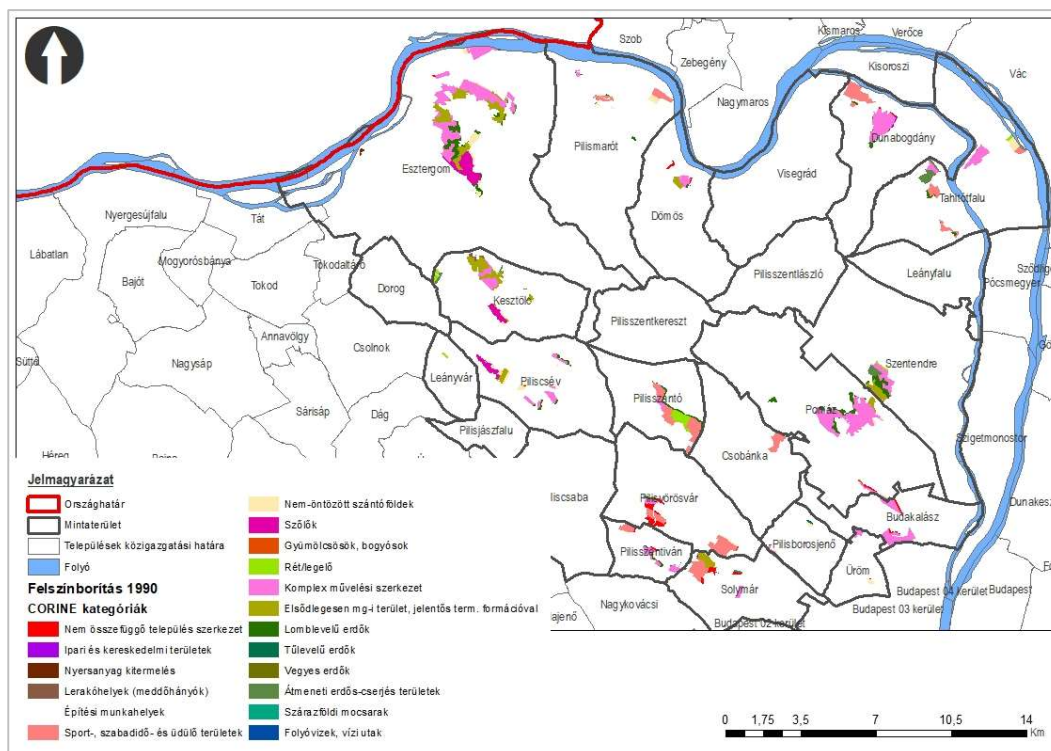
1. ME1 térkép: Zártkerti foltokkal érintett települések Magyarországon

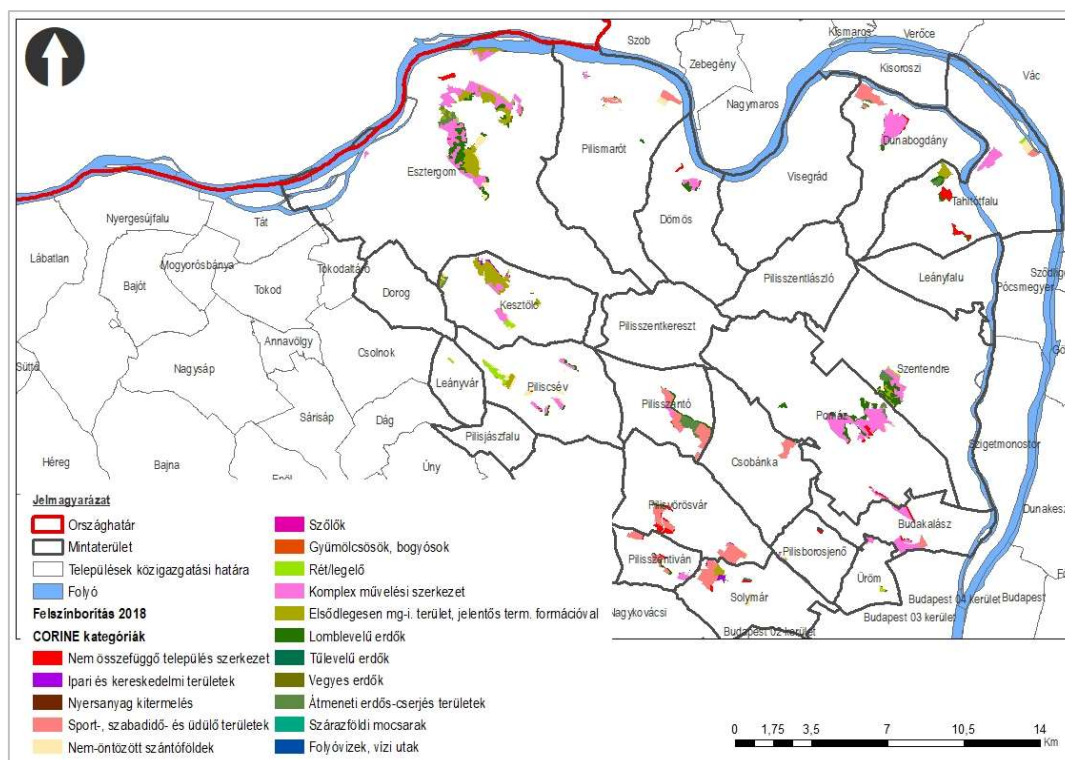
2. ME2 térkép: A Pilis-Visegrádi mintaterület településeinek földrajzi kistáj beosztása (kistájai)

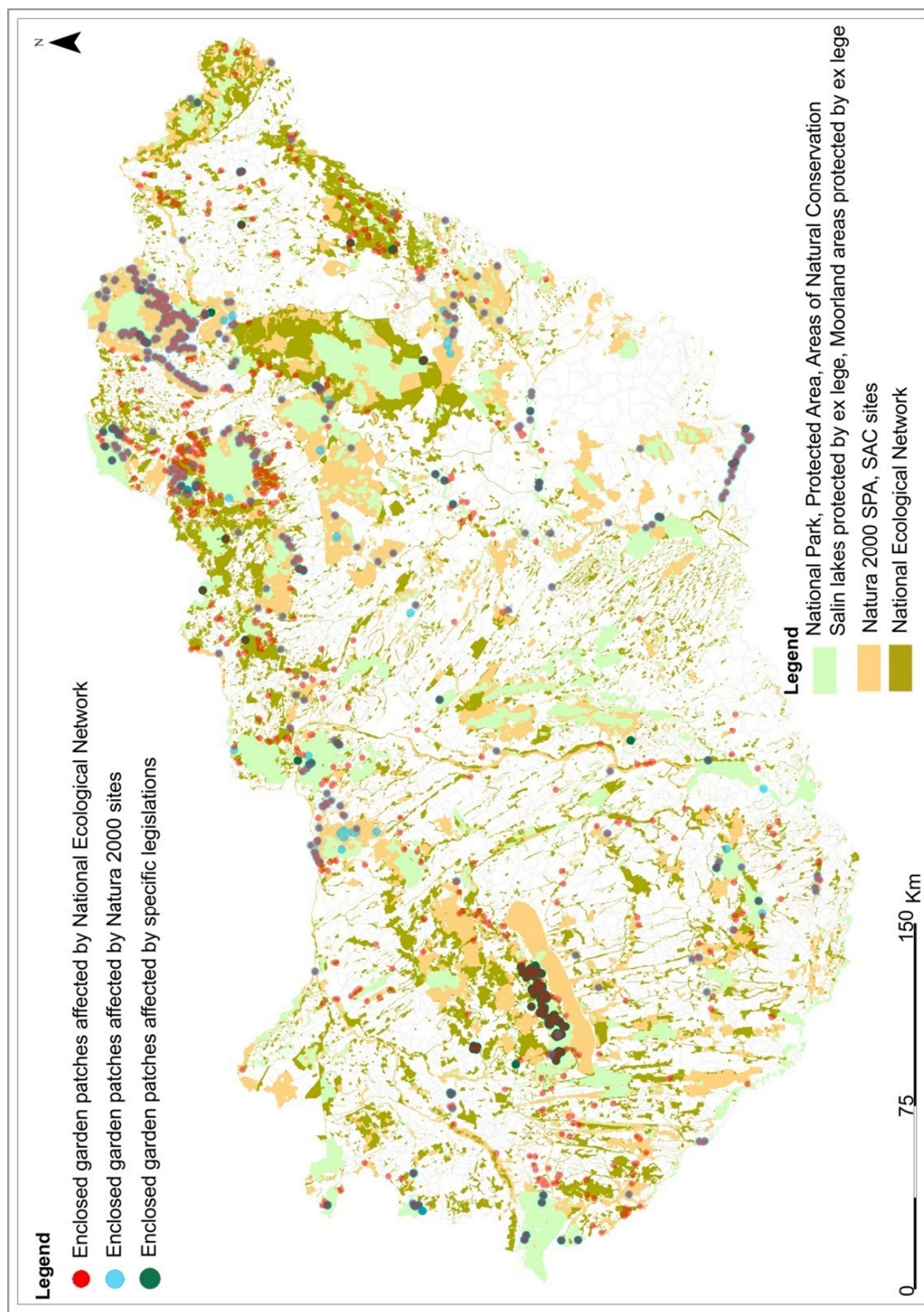
3. ME3 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 1959. évi referencia időállapotban HM Térképtár katonai topográfiai térkép alapján

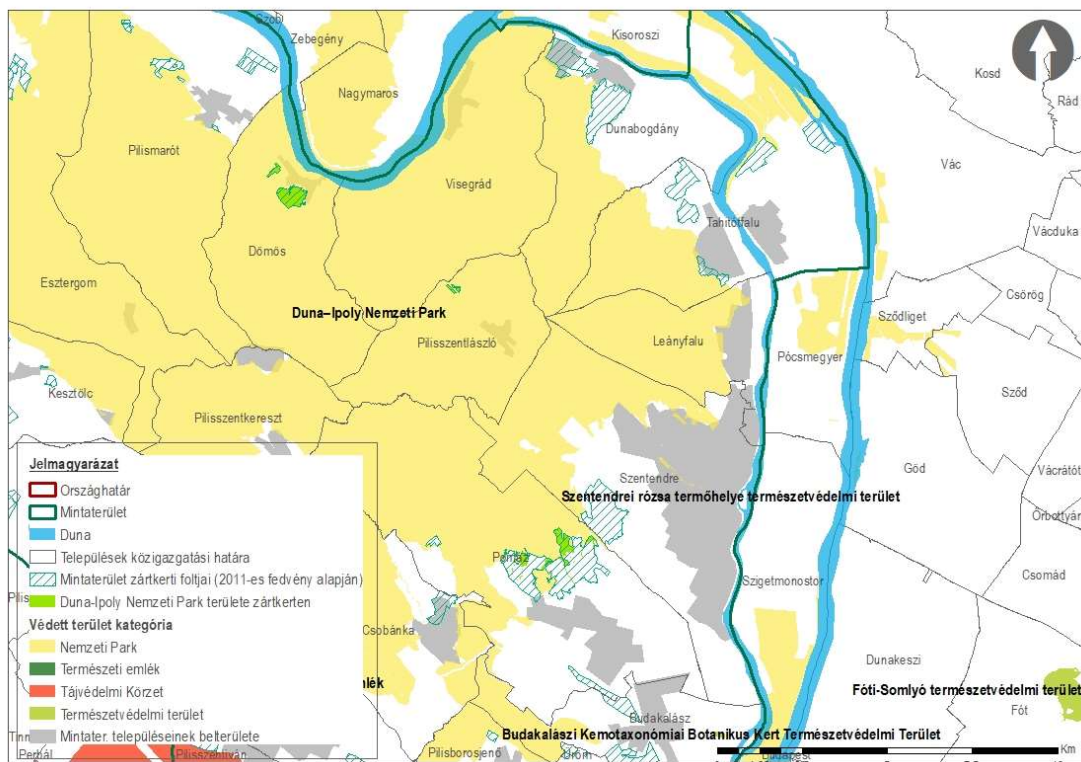
4. ME4 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 1990. évi referencia időállapotban, CORINE LandCover alapján

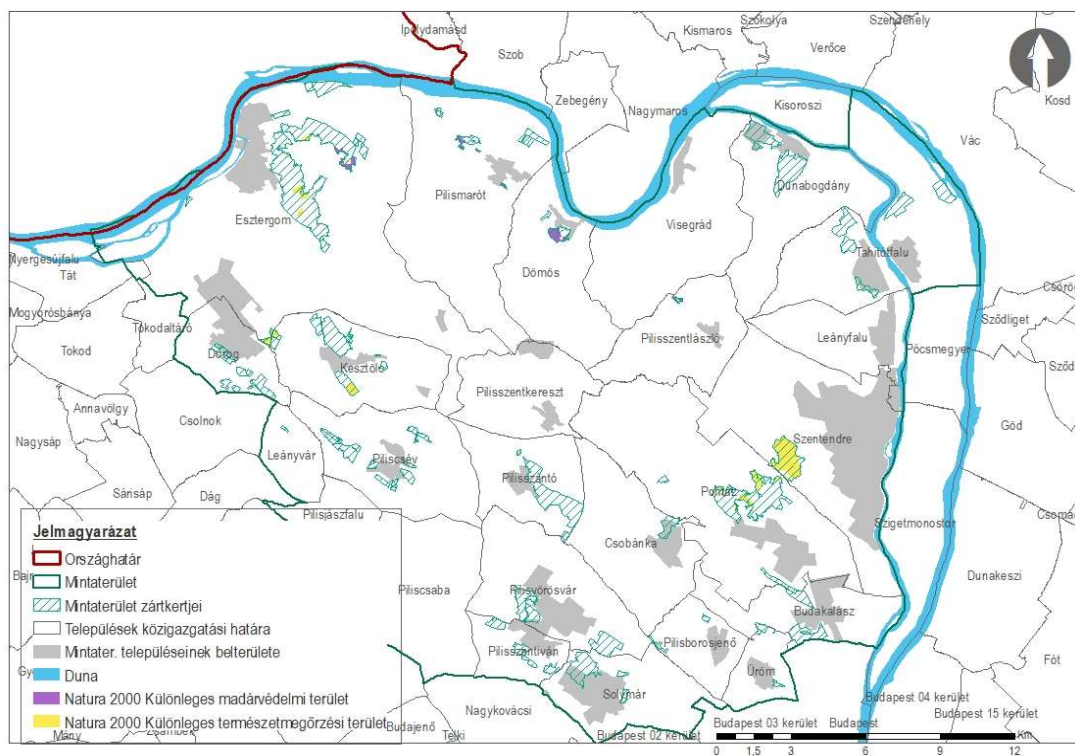
5. ME5 térkép: A mintaterületen található zártkerti területek területhasználata 2018. évi referencia időállapotban, CORINE LandCover alapján

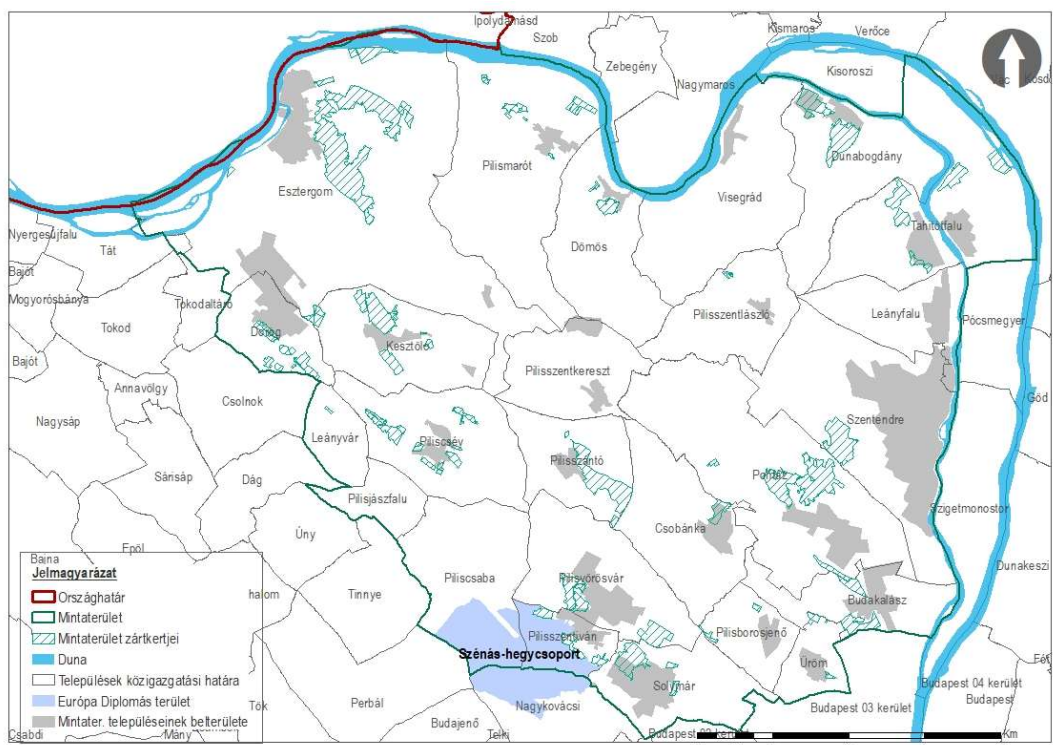
6. ME6 térkép: Természetvédelmi és tájvédelmi jelentőségű zártkerti területek elhelyezkedése és sűrűsödési helyei Magyarországon

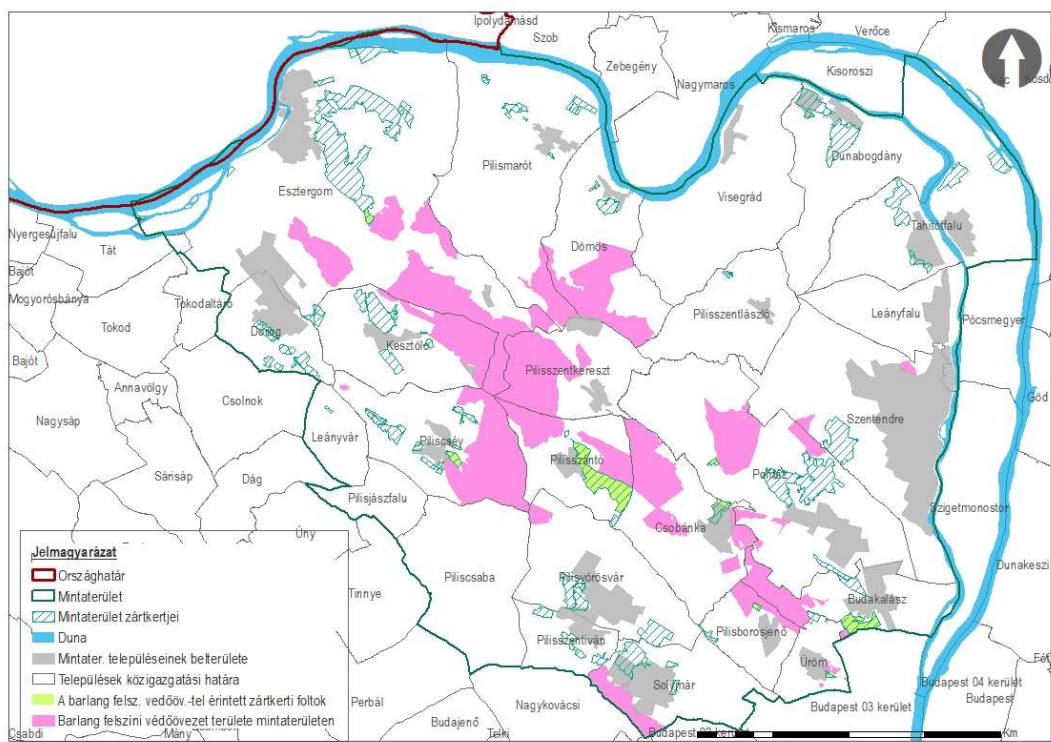
7. ME7 térkép: A Duna-Ipoly Nemzeti Park területével érintett zártkerti foltok a mintaterületen

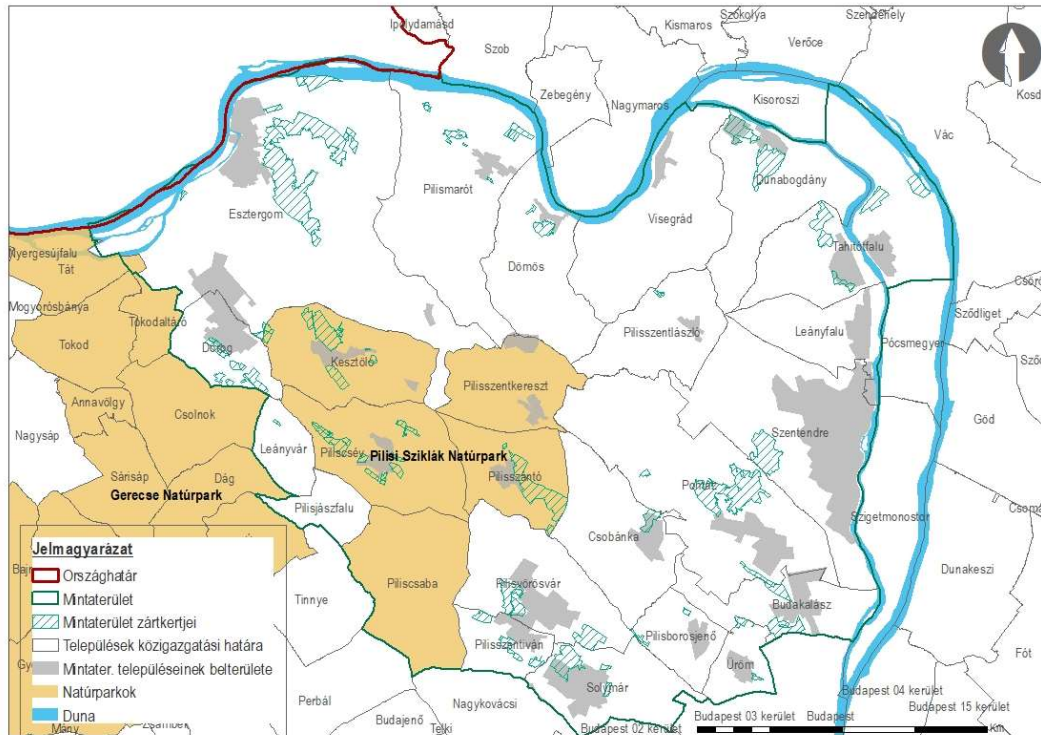
8. ME8 térkép: Natura 2000 Különleges természetmegőrzési területtel és Natura 2000 Különleges madárvédelmi területtel érintett zártkerti területek mintaterületen

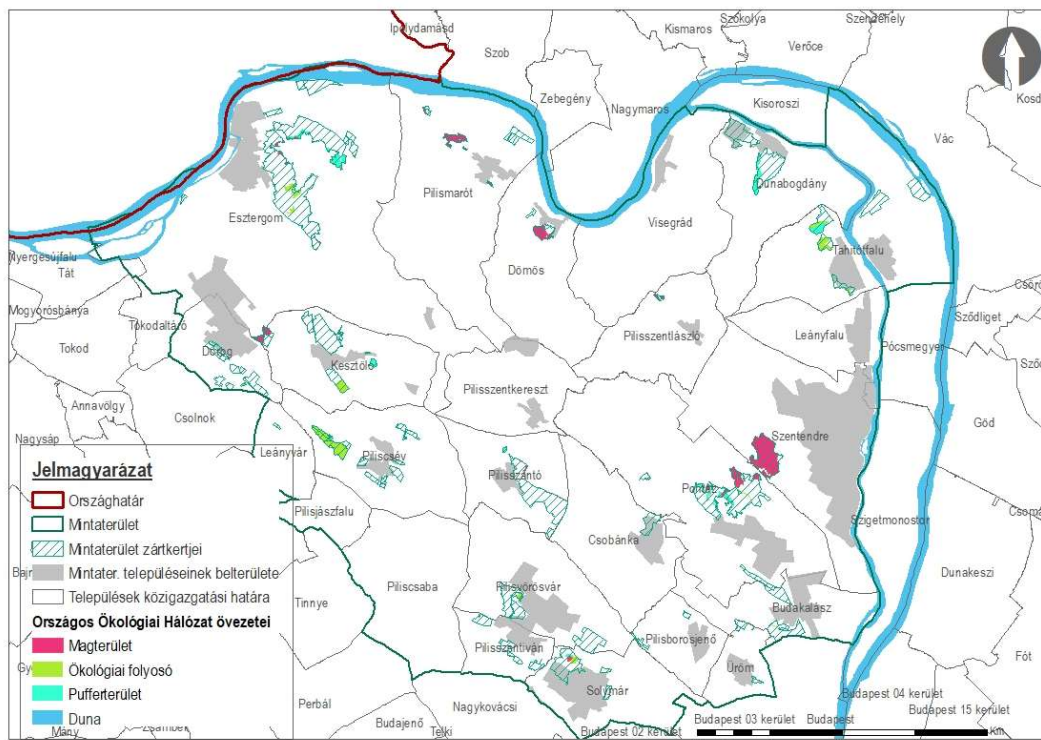
9. ME9 térkép: A Szénás-hegycsoport Európa Diplomás terület a mintaterület zártkertjeivel határos Pilisszentiván területén

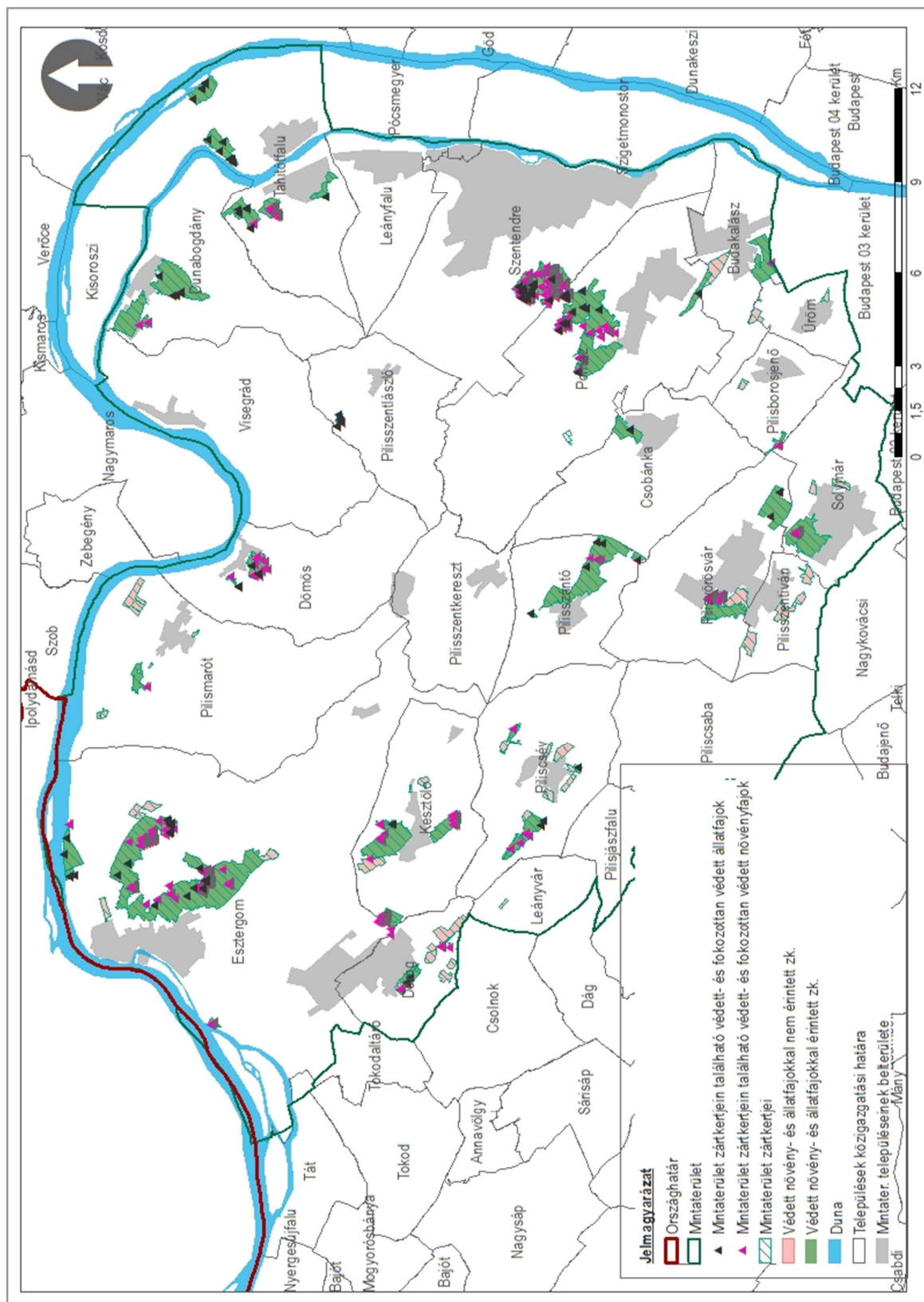
10. ME10 térkép: Barlangok felszíni védőövezetével határos mintaterületi zártkerti foltok

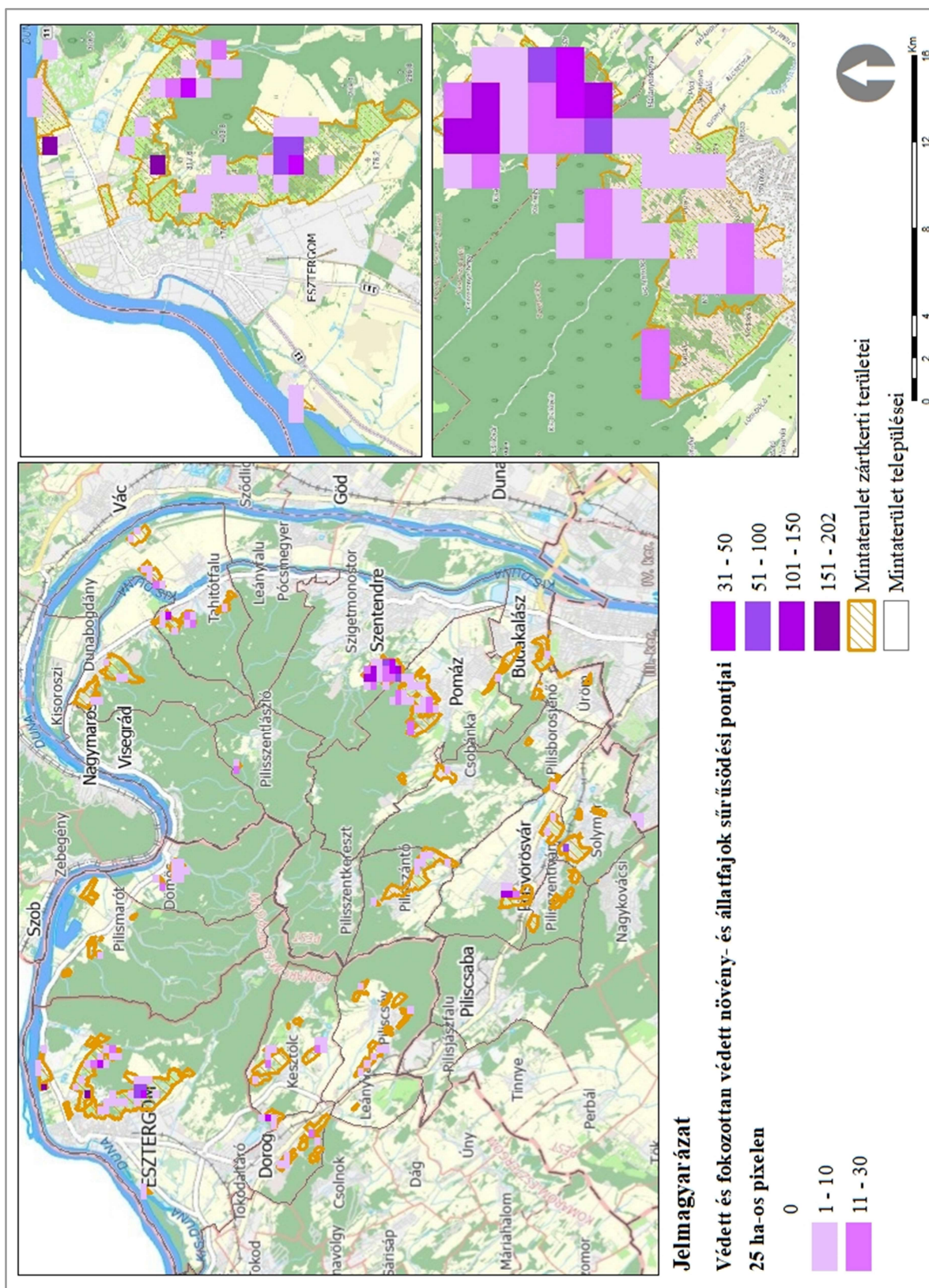
11. ME11 térkép: Zártkerti területek Natúrparkokkal érintett foltjai mintaterülete

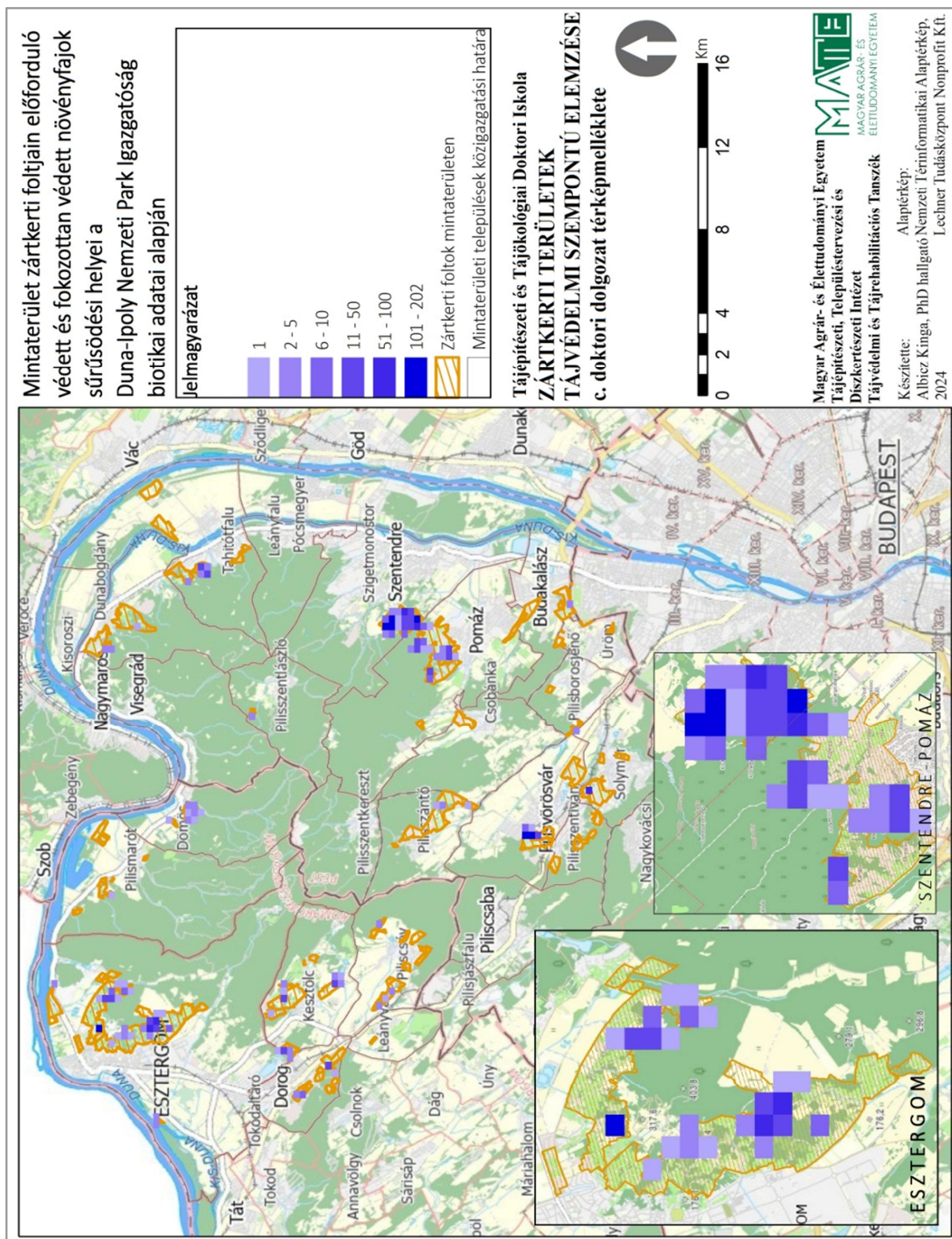
12. ME12 térkép: A mintaterület zártkerti foltjainak Országos Ökológiai Hálózattal érintett foltjai

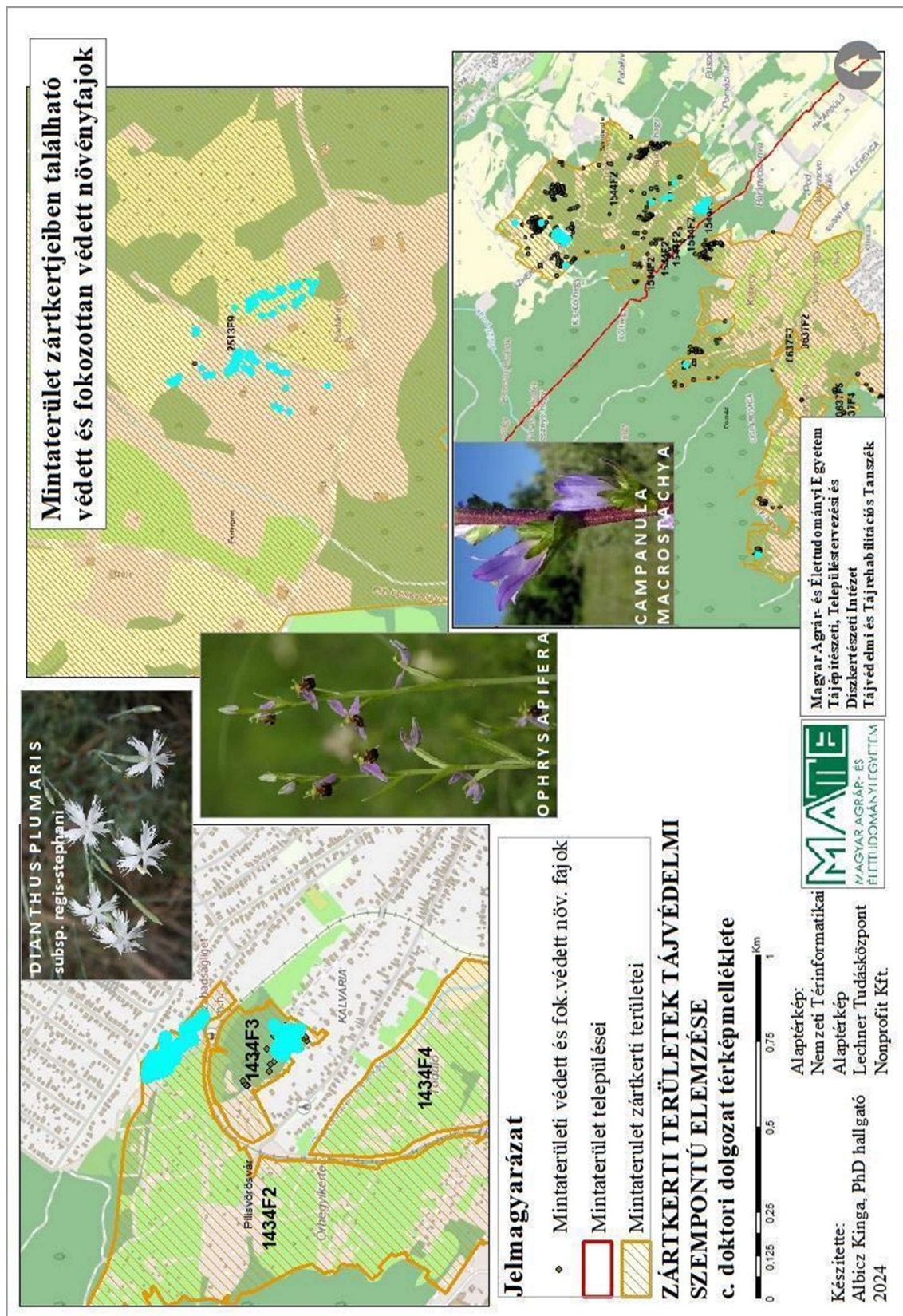
14. ME14 térkép: Védett növény- és állatfajok előfordulása a mintaterület zártkeri foltjain (a DINPI biotikai adatsorának elemzésével készült saját készítésű eredménytérkép)

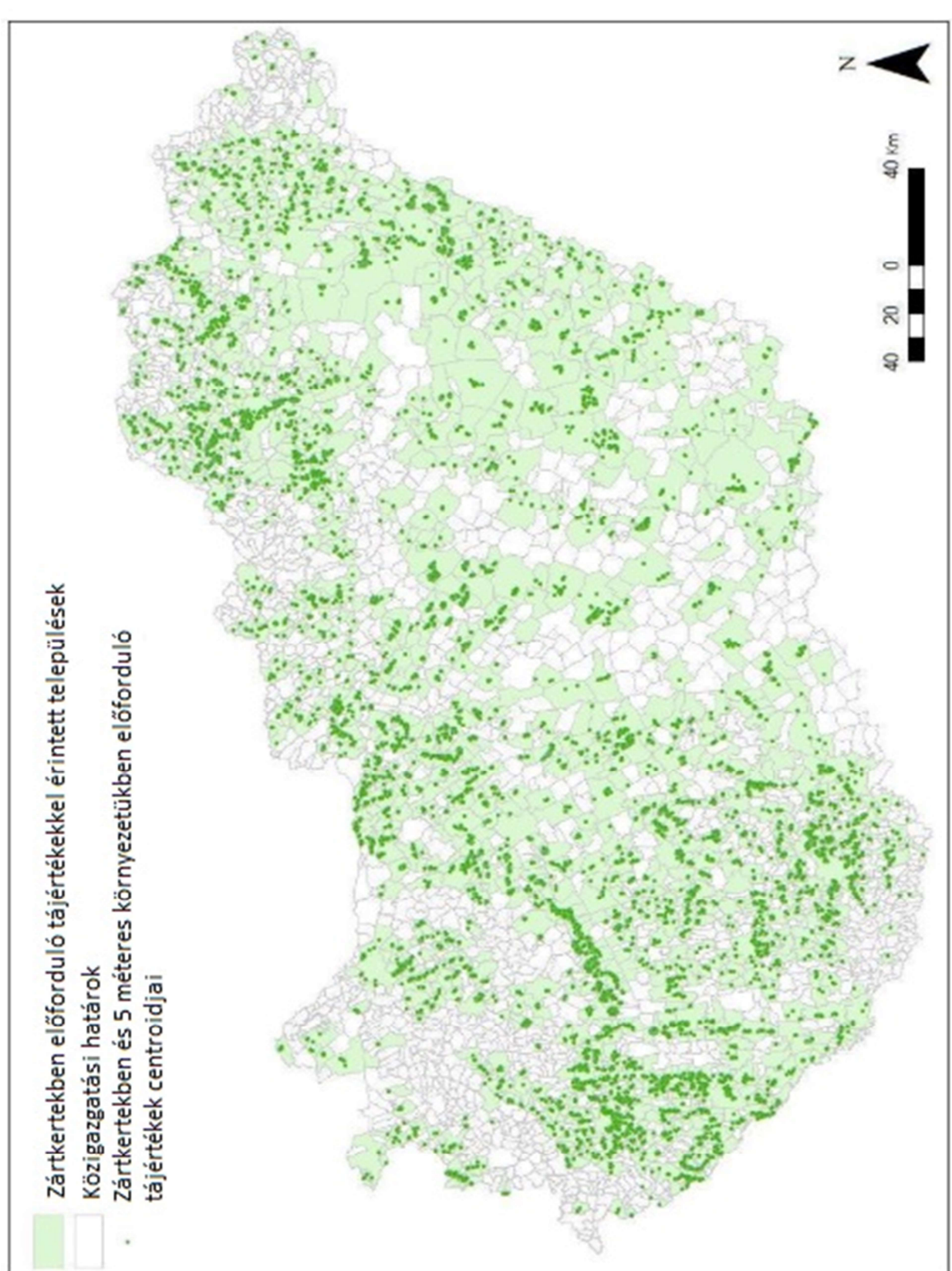
15. ME15 térkép: A mintaterület zártkertjein előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatfajok sűrűsödési pontjai a DINPI biotikai adatai alapján (25 hektáros rácsháló méretben)

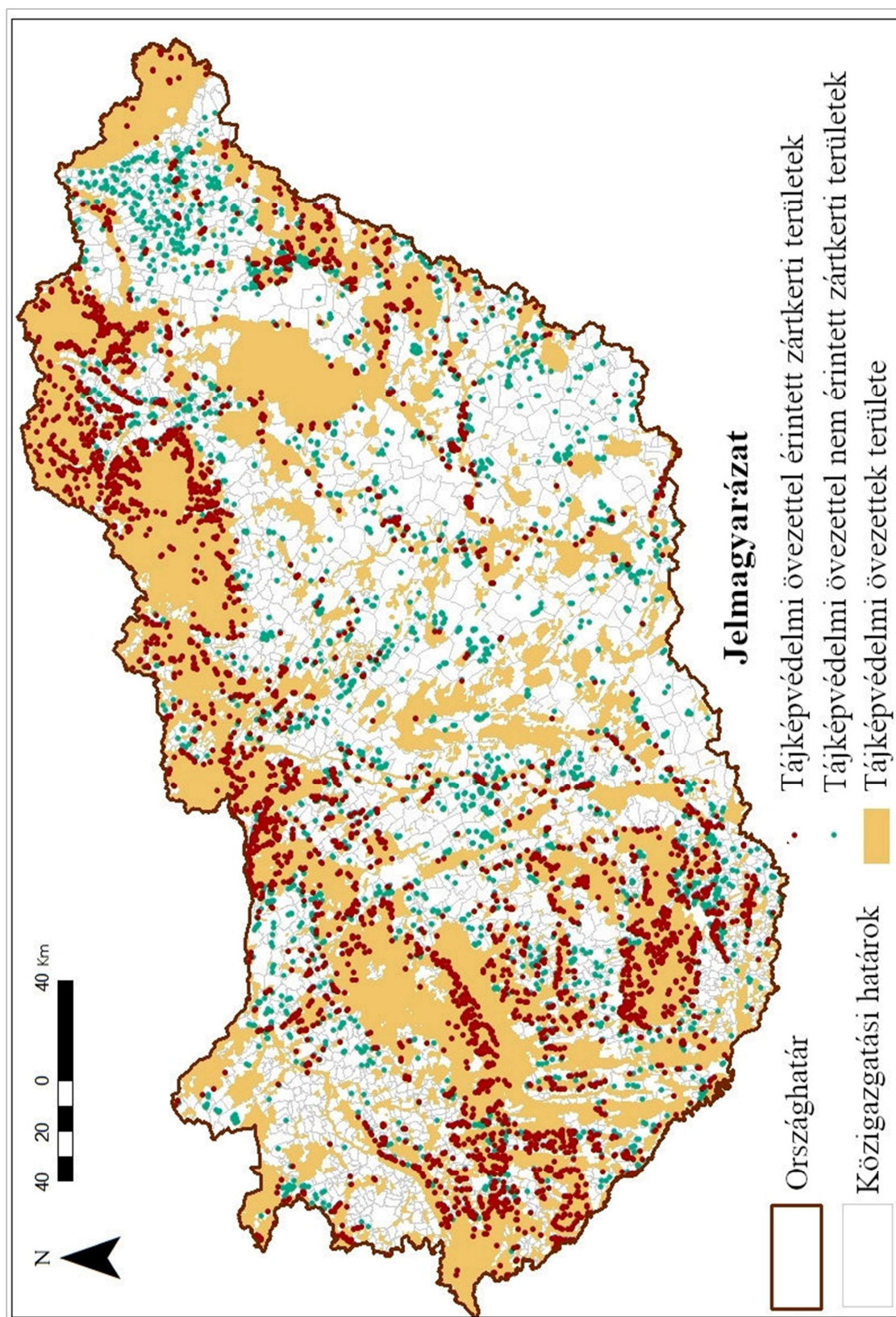
16. ME16 térkép: A mintaterület zártkertjein előforduló védett és fokozottan védett növényfajok sűrűsödési pontjai a DINPI biotikai adatai alapján (10 hektáros rácsháló méretben)

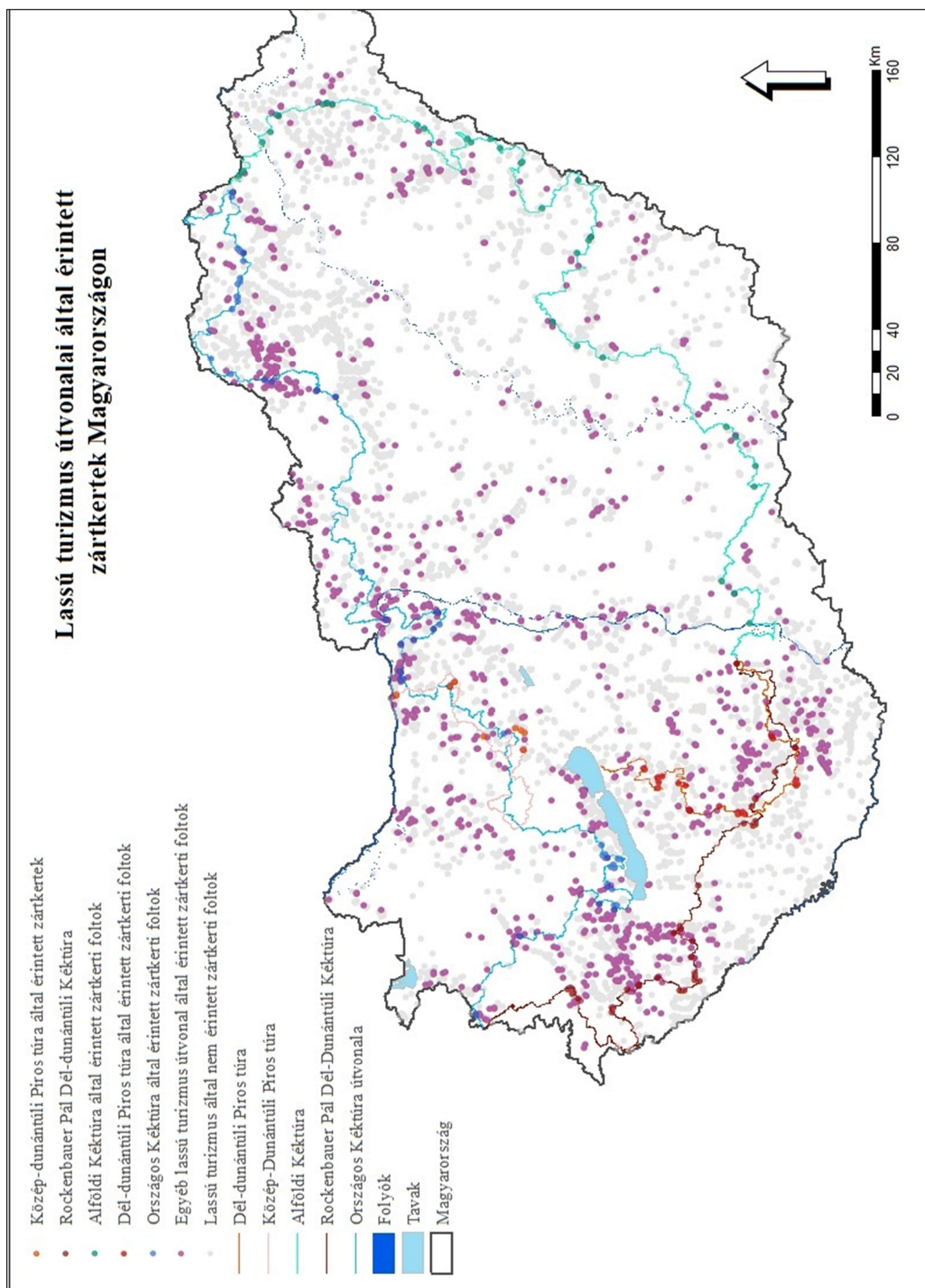
17. ME17 térkép: Védett és fokozottan védett növényfajok előfordulási helyei Pomáz, Szentendre, Pilisvörösvár és Esztergom zártkerti foltjain a DINPI biotikai adatai alapján

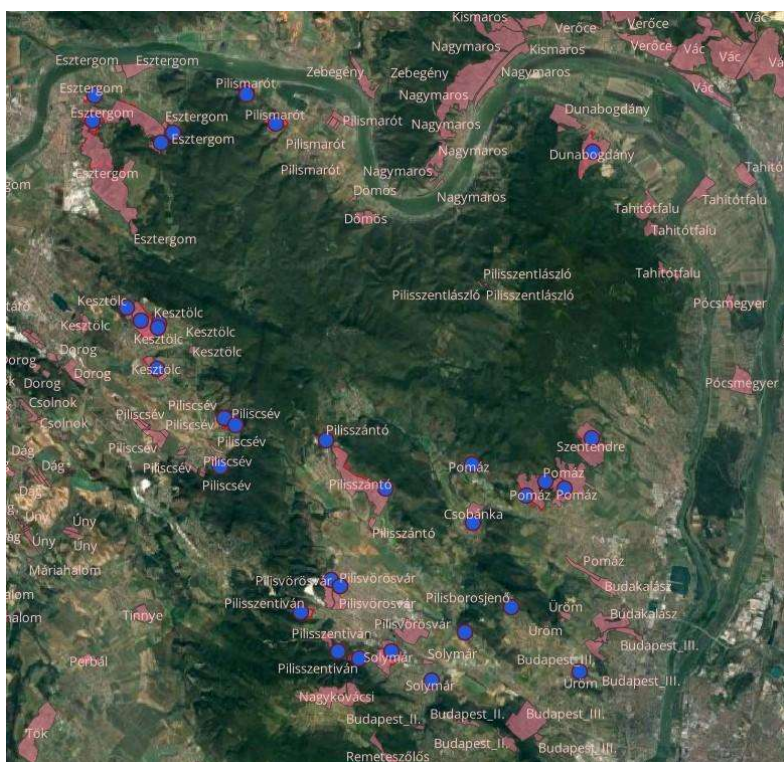
18. ME18 térkép: Zártkerti területeken található egyedi tájértékek elhelyezkedése Magyarországon

19. ME19 térkép: Tájképvédelmi övezettel érintett zártkertek elhelyezkedése Magyarországon

20. ME20 térkép: A turizmus útvonalai által érintett zártkertek Magyarországon

21. ME21 térkép: Gyalogos, zarándok, kerékpáros, illetve lovas túraútvonal, vagy tanösvény nyomvonala által érintett zártkerti foltok a mintaterületen (kék körökkel jelölve)

22. ME22 térkép: A mintaterület zártkerti foltjait érintő turistaútak, zarándokutak, kijelölt kerékpáros és lovas túraútvonalak, tanösvények nyomvonalai (szaggatott kék vonallal jelölve)

7. melléklet: Interjúkérdések

1. Kérem, pár mondattal mutakozzon be, mi a végzettsége, mivel foglalkozik, milyen kutatásokban/munkákban vett részt?
2. Volt-e olyan munkája, ami a zártkertekhez, szőlőhegyhez volt köthető, akár közvetve, akár közvetlenül?
3. Mit ért **zártkert** alatt? Mit takar a fogalom az Ön értelmezésében, tapasztalatai alapján, akár itt a balatoni szőlőhegyeken?

I. Kialakulás, kialakítás, szőlőhegyi eredet

1. Hogyan látja, a természeti adottságok és emberi tényezők hogyan befolyásolták a zártkertek kialakulását?
2. A Balaton-felvidéki zártkertek nagyrészt az **egykori szőlőhegyek** területén alakultak ki. Miért? Milyen a zártkertek mai képe?

II. Zártkertek földhasználati változásai, tendenciák

1. Tapasztalatai alapján az egykori zártkertek mekkora része vált napjainkra települési-, vagy felhagyott területté?
2. Hogyan látja, mi áll a zártkertek földhasználati változásainak hátterében? A települések terjeszkedése és az életmódbeli változások milyen mértékben befolyásolták az átalakulás folyamatát?

III. Zártkertek értékei és fennmaradásuk összefüggései

1. Ha zártkerti értékekről beszélünk, mire gondol elsőként, milyen zártkerti **érték- elemeket** tudna kiemelni?
2. Mit gondol, mely **zártkert típusok** a **veszélyeztetettebbek** az átalakulási folyamatokban (beépítés/települési belterületté válás; felhagyás/erdősülés; művelés váltás)?
3. Van-e súlya, megőrző ereje a szőlőhegyi, zártkerti értékek jelenlétének? Pl. turizmus megőrző-védelmező tényező az értékek tekintetében?
4. Mely sajátosságok biztosítják a hagyományos zártkerti művelés megőrzését és mely sajátosságok mutatnak inkább az átalakulás irányába?
5. Hogy látja, mennyiben változott a zártkertek helyzete, megítélése napjainkban?
6. Az értékvédelem (akár természeti vagy épített értékek védelmének) fontossága megjelent-e települési szabályozásban valamely Balaton-felvidéki borvidék településén? Hogyan, milyen formában? Ha nem, miért nem?

7. Milyen **példaértékű** esetet tudna említeni a települési szabályozásban megjelenő támogató/védő, illetve a szabályozás hiányából (vagy a beépülést segítő) fakadó értékvesztés alátámasztására?

IV. Tájképvédelmi területek

1. Ha a **borvidék tájalakító tényező** (Laposa), akkor az ott szervesen jelen lévő zártkerti területek is tájalakító, tájképet befolyásoló tényezőként írhatók le, mit gondol? Hogyan tapasztalta a Balaton környékén illetve az ország más részein/területein?
2. Van-e olyan **értékrendi válság**, mely összefüggésben áll a zártkerti területek leértékelődésével, földhasználati **átalakulás** tendenciáival?

V. Zártkertek a Balaton körül

1. Mennyiben **különböznek** a Balaton környéki zártkertek az ország más területein kialakult/kialakított zártkerti területektől/tömböktől? Miben látja az eltérést? Mi a hely specifikuma (Balaton)?

VI. Zártkertek egykori és mai szerepe, lehetséges jövőképek

1. Hogyan látja, mi a **zártkertek sorsa** a jövőben (országosan és Balaton-felvidéken egyaránt)?
2. Van-e olyan **értéke** az egykori zártkerti területeknek, hogy **fennmaradásuk** ösztönzésre kerüljön? Mik ezek?
3. Tudna-e **értékkörzésre/pozitív** jövőképre és **pusztulásra/negatív** jövőképre **példákat** említeni?
4. Hogyan őrizhetők meg ezek a területek (településrendezési eszközökkel, kormányzati programokkal, stb.)? Alapvetően inkább alulról (közösségek szintjén) vagy felülről érdemes (önkormányzatok, kormányzati programok) a zártkerti funkciók megőrzését, ill. azok megvalósítását kezdeményezni?

13. Fogalomtár

Az értekezésben alkalmazott fogalmak definíciói:

Biotika/biotikai adatok: Az Agrárminisztérium Természetvédelmi Információs Rendszerének definíciója szerint a nemzeti park igazgatóságok által kezelt biotikai adatok alatt az élő szervezetekre és életközösségekre, növény-, és állattársulásokra vonatkozó, előfordulási és egyéb természetvédelmi jelentőségű tulajdonságukra jellemző adatok értendők⁴⁰ (). Az adatbázis védett - és fokozottan védett, valamint inváziós fajok előfordulási adatait tartalmazza hely koordinátákkal.

Belterület: Az ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény 3§ (4) bekezdése alapján a települési földrészletek fekvésük szerint lehetnek belterületi, külterületi és különleges külterületi egységek.

A területszervezési eljárásról szóló 321/2012. (XI.16.) Korm. rendelet 1§ (1) bekezdése értelmében “a település közigazgatási területének – jellemzően a település történetileg kialakult, összefüggő, beépített, vagy beépítésre szánt területeket tartalmazó – a helyi építési szabályzatban kijelölt része”⁴¹

Budapesti Agglomeráció⁴²: A főváros és városkörnyéki agglomerálódó településeket foglalja magába.

Egyedi tájérték: A természet védelméről szóló 1996. évi VIII. tv. (Tvt.) 6§ (3) bekezdése meghatározza, hogy “egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény, és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van”. Az egyedi tájértékek felmérése az MSZ 20381 számú “Természetvédelem. Egyedi tájértékek kataszterezése” c. szabvány szerint történik, illetve tartalmazza az egyedi tájértékek típusait és fajtáit.

Egyéb, táji és természeti örökségünk megőrzését elősegítő (területi) kategóriák:

A kategóriában szereplő védettségek hazai és/vagy nemzetközi szintű természetvédelmi rendeletek, törvények, irányelvek és programok által meghatározott és előírt védelem. E kategóriába tartoznak, és elemzésem tárgyát képezik: *a Natura 2000 különleges természetmegőrzési területek, a Natura 2000 különleges madárvédelmi területek, a Nemzeti*

⁴⁰http://www.termeszetvedelem.hu/print.php?pg=menu_1854&nyelv=0

⁴¹Forrás - Wolters Kluwer- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200321.kor>

⁴²Agglomerációs várostérségi tanulmányok 2017 https://xn--tosz-5qa.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/V%C3%89GLEGES_Agglomer%C3%A1ci%C3%B3s%20v%C3%A1rost%C3%A9rs%C3%A9gi%20tanulm%C3%A1nyok_bel%C3%ADv_20180530.pdf

Ökológiai Hálózat övezetei, a Bioszféra Rezervátumok, barlangok felszíni védőövezetei, valamint a világörökségi területek⁴³.

Fekvés: Az ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény 3§ (4) bekezdése alapján a települési földrészletek fekvésük szerint lehetnek belterületi, külterületi és különleges külterületi egységek.

Hagyományos tájhasználat: egy adott tájrészletre jellemző, a természeti adottságokon alapuló és a helyi gazdálkodási kultúrának megfelelő olyan területhasználati vagy más haszonvételezési mód, amely meghatározza a táj jellegét, és biztosítja természeti és kulturális értékeinek megőrzését és fenntartható hasznosítását. (Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény)

Háztáji: A magyar nyelv szótára (CZUCZOR – FOGARASI 1862) alapján: mn. 1. háztáji föld, mely a ház körül helyezkedik el; 2. 1945 után jelenti az olyan rendszert, melyben a termelőszövetkezeti tagok a szövetkezet földjeiből egyéni használatra, megművelésre kap; 3. gazdaság, mely a ház körüli földeken folytat gazdálkodást, ill. maga a földterület. 4. A szövetkezettől egyéni használatra kapott földterületen zajló gazdálkodás, maga a földterület és az összes termeléshez szükséges eszköz, felszerelés. Fn. Háztáji föld.

Kertes mezőgazdasági terület övezete: a BKÜTrT-ben egyedileg meghatározott és lehatárolt övezet, amelybe a beépítésre nem szánt mezőgazdasági területek közül azok a zártkerti vagy zártkerti művelésből kivett mezőgazdasági területek tartoznak, amelyek fekvése, szerkezete, telekstruktúrája, hasznosítása módja és intenzitása, valamint beépítettsége eltér az általános mezőgazdasági terület övezetének területeitől, így kisüzemi használatú telkekből (földrészletekből) állnak, és ahol a kert, szőlő és gyümölcsös művelési ágak dominálnak. (Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény)

Kertes mezőgazdasági térség: a BATrT-ben egyedileg megállapított olyan területfelhasználási kategória, amelybe azon zártkerti vagy zártkerti művelésből kivett mezőgazdasági területek tartoznak, amelyek fekvése, szerkezete, telekstruktúrája, hasznosítása módja és intenzitása, valamint beépítettsége eltér a mezőgazdasági térség területeitől. (Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény)

Kistáblás, komplex szerkezetű, általában vegyes hasznosítású mezőgazdasági terület:

„Olyan mozaikos, kistáblás művelési szerkezetű mezőgazdasági, illetve volt zártkerti területek (település széli nadrágszíjparcellák, konyhakertek stb.), amelyeken belül a különböző művelési águ parcellák a MePAR térképi alapadatául szolgáló ortofotó (illetve az egyéb felhasznált raszteres adatok) alapján nem különíthetők el egyértelműen egymástól azok mérete, illetve a művelés határának változékonysága miatt. A komplex szerkezetű területeken belül a művelt

⁴³<https://termeszetvedelem.hu/category/egyeb-taji-es-termeszeti-oroksegunk-megorzeset-elosegito-teruleti-kategoriak/>

parcellák mérete rendszerint nem haladja meg a 2500 m²-t, továbbá területén találhatóak általában 100 m²-nél kisebb művi elemek (pl. hétvégi házak, pincék, műveléshez kapcsolódó céllal üzemeltetett épületek). ”⁴⁴

Kültelek: A magyar nyelv szótára (CZUCZOR – FOGARASI 1862) alapján: “(kül-telek) ösz. fn. Általán telek, mely a szoros értelemben vett városi vagy helységi, vagy pusztai lakok kerületén kívül esik. Szokottabban: külsőtelek, ellentéte: belsőtelek.”

Külterület: Az ingatlan nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény 3§ (4) bekezdése alapján a települési földrészletek fekvésük szerint lehetnek belterületi, külterületi és különleges külterületi egységek.

A területszervezési eljárásról szóló 321/2012. (XI.16.) Korm. rendelet 1§ (6) bekezdése alapján a település közigazgatási területének belterületnek nem minősülő, elsősorban mezőgazdasági, erdőművelési, vízgazdálkodási, vagy különleges (pl. bánya, vízmeder, hulladéktelep) célra szolgáló, vagy művelés alatt nem álló természetközeli része;⁴⁵

Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek: Azon védelem alatt álló területek, melyeket a mindenkori természetvédelemért felelős miniszter rendeletben védetté nyilvánított. Lehetnek nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek, természeti emlékek is.

Stabil tájhasználat: Stabil tájhasználatnak tekintem a Második Katonai Felmérés készítése óta, több mint 180 éve állandósult területhasználatokat.

Szőlőhegy, hegy, högy: A Magyar Néprajzi Lexikon alapján⁴⁶ általában dombon, hegyvidéken, ritkábban síkságon fekvő nagyobb, összefüggő szőlőterület. A síksági szőlőhegy elnevezés a korábbi egységes jogi szervezet miatt öröklődött. A szőlőhegy a szőlőművelés színtere, így a szőlőmunkákkal kapcsolatos objektumok találhatóak rajta: a meredek lejtőkön szabálytalan kövekből, kötőanyag nélkül falazott teraszok, kőgátak, vízelvezető árkok és gödrök, a rétegvonalakkal párhuzamosan futó dűlőutak, kocsifordulók. A szőlőhegyek általában kerítettek. A kerítés egyszerű formája a keskeny, feltöretlen, bozótos földcsík, gyeper, gyepű, ami az egyes tulajdonosok szőlőföldjének határát is adja.” A szőlőhegyek további tartozékai a szakrális építmények csoportja: kápolna, harangláb, védőszentek szobrai. A Dunántúlon 18-19. században épült objektumok a hegyközségek vallásos életét erősítették, gyakran búcsújáró helyek alakultak szőlőhegyen.

Szőlőskert: Magyar Néprajzi Lexikon: „A Tiszántúlon újabban létesített szőlők neve már szőlőskert. “

⁴⁴Forrás:http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/KEHOP/NOSZTEP/F%C4%82%C4%BDggel%C4%82%C2%A9k_MePAR_FSZB_kodleiras_KEHOP_TERK_modszertan_V3_0_FINAL_nyilvanos.pdf

⁴⁵Forrás - Wolters Kluwer -<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200321.kor>

⁴⁶<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/sz-73AFD/szolohegy-hegy-hogy-73D0F/>

Szőlőhegyi védőszent: A római katolikus egyház által felavatott szent, akit a szőlős falvak szőlő- és borkultúrával kapcsolatos csoportjai (kádár, kocsmáros, vincellér) kultikus tiszteletben részesítenek. A szőlőhegy védelmét, szerencsét és bő termést remélnék tőlük. Tiszteletükre kápolnát, fa- és kőszobrokat emelnek a szőlőhegyen. Magyarországon Szent Orbán vagy Urbán, Márton, Vencel, Vince a leggyakoribb szőlőhegyi védőszent.

Tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelendő terület övezete: egyedileg meghatározott és lehatárolt övezet, amelybe jellemzően a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet beépítésre nem szánt, sajátos karakterű szőlőhegyeinek, szőlőterületeinek, történelmileg kialakult mozaikos tájszerkezetének, egyedi tájértékeinek megőrzendő területei tartoznak. (Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény)

Tájképvédelmi terület övezete: a területrendezésért felelős miniszter rendeletében megállapított, kiemelt térségi területrendezési terv esetében a miniszteri rendeletben, valamint a vármegyei területrendezési tervben alkalmazott övezet, amelybe a természeti adottságok, rendszerek, valamint az emberi tevékenység kölcsönhatása, változása következtében kialakult olyan területek tartoznak, amelyek a táj látványa szempontjából sajátos és megkülönböztetett fontosságú, megőrzésre érdemes esztétikai jellemzőkkel bírnak. (Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény)

Természetvédelmi jelentőségű terület: A közutak menti zöldfelületek létesítésének és fenntartásának szabályozása a forgalombiztonsági szempontok figyelembevételével című, e-UT 08.03.21 számú útügyi műszaki előírásban (2024) alkalmazott összefoglaló fogalom, mely magában foglalja a magyar, nemzetközi vagy az Európai Unió által kihirdetett jogszabályok, irányelvek, egyezmények hatálya alá tartozó, az alábbiakban felsorolt területeket:

- **Országos vagy helyi jelentőségű védett természeti területek** (pl. nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, országos jelentőségű természetvédelmi területek, ex lege védett természeti területek, helyi jelentőségű természetvédelmi területek)
- **Európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű élőhelyek vagy Európai közösségi jelentőségű faj élőhelyeinek a területei** (Natura 2000 területek)
- **Egyéb a természeti és táji örökség megőrzését elősegítő területi kategóriák** (pl. bioszféra rezervátumok, ökológiai hálózat)

TÉKA 1: TájÉrték KAtaszter Program. Az EEA Grants és a Norway Grants finanszírozásával 2009-2010 között megvalósult program célja egy hazai online tájértékkataszter létrehozása, mely hozzájárul a táji és kulturális örökség megőrzéséhez. A projekt során célként egy olyan online elérhető és szabadon szerkeszthető hazai tájérték felmérési módszertan kidolgozása volt, mely

TÉKA 2: A településrendezési és építési követelmények alapszabályzatáról szóló 280/2024. (IX. 30.) Korm. rendelet.

14. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani:

Egykori témavezetőmnek, *Dr. Illyés Zsuzsanna* egyetemi docensnek, aki szakmai alázatával és elhivatottságával, széleskörű tapasztalatával megismertette velem a kutatói szemléletet. Segítségével pontosítottam kutatásom irányát az egykori zártkerti területekre vonatkozóan.

Jelenlegi témavezetőmnek *Hubayné Dr. Horváth Nóra* egyetemi docensnek, aki a doktori cselekményem alatt végtelen türelemmel és bizalommal volt irántam. Javaslaival mind szakmai, mind emberi oldalról hozzájárult a fejlődésemhez, és a kutatói szemléletformáláshoz, egyben nélkülözhetetlen segítőkész nyújtott a több éves közös munka során. Kijelenthetem, segítsége nélkül nem állnék itt.

A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem *Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék* összes munkatársának, kutatójának, akik doktori cselekményemet éveken keresztül nyomon követték és szakmai észrevételeikkel gazdagították kutatásomat.

A *Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola*nak, annak vezetőjének, *Dr. Bozó László* egyetemi tanárnak, aki lehetőséget biztosított doktori tanulmányaim elvégzésére, és mindenben támogatott tanulmányaim időszaka alatt.

*Dr. Sallay Ágnes*nek a Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola tudományos titkárának és *Boncsér Erzsébet*nek, akik mindvégig támogattak a doktori cselekményemhez kapcsolódó ügyintézés során.

Munkahelyem, az Agrárminisztérium Természetmegőrzési Főosztálya vezetőinek, *Dr. Magyar Gábornak* és *Schmidt Andrásnak*, akik támogattak és bíztattak a doktori cselekményem sikeres elvégzésében és időről-időre biztosították a szükséges feltételeket. Munkatársaimnak *Dr. Nagy Gergő Gábornak* a türelmes szakmai segítségnyújtásért, *Rapala Miklósnak* a dokumentum stilisztikai ellenőrzéséért. Az Agrárminisztérium Nemzeti Parki és Tájvédelmi Főosztály munkatársának *Pádárné Dr. Török Évának*, aki szakmai javaslaival hozzájárult kutatásom nézőpontjának tágításához.

Házi opponensemnek *Dr. Szilvácsku Zsoltnak* és külső opponensemnek, *Halasi-Kovácsné Benkhard Borbála Ritának*, akik doktori dolgozatom bírálatát adták. Értékes javaslataikkal hozzájárultak munkám jobbra és teljesebbé tételéhez.

Családomnak és közeli barátaimnak, hogy bizalmukkal, biztatásukkal és szeretetükkel erőt adtak a kezdetektől. *Sebestény Viktornak*, aki számos terepi felmérésem helyszínén volt társam és útítársam, aki dolgozatom szerkesztésében türelmesen nyújtott segítőkész.

Végül gyermekeimnek, *Blankának*, *Sára Bodzának* és *Klárának*, akik doktori tanulmányaim mellett türelemmel, olykor türelmetlenül viselték távollétem. Doktori dolgozatomat nekik ajánlom.